POLIROM
Top 10+

BERNHARD
SCHLINK

Cititorul

Top 10+

Capodopere ale literaturii de pretutindeni
într-o colecţie a celor mai îndrăgite bestselleruri.

BERNHARD SCHLINK

Cititorul

Ediția a III-a

Traducere din limba germană
de Ana Mureșanu

POLIROM
2011

Născut la 6 iulie 1944 la Bielefeld, **Bernhard Schlink** a studiat ştiinţele juridice la Heidelberg şi Berlin. Din 1992 este profesor la Universitatea Humboldt din Berlin şi la Bonn. A debutat în 1987 cu romanul poliţist *Dreptatea lui Selb*, primul volum al unei trilogii de succes din care mai fac parte *Înşelăciunea lui Selb* (1992), distins în 1993 cu Premiul german pentru literatură poliţistă, şi *Crima lui Selb* (2001; Polirom, 2005), aceasta din urmă fiind unanim apreciată de critica literară. Afirmarea internaţională se datorează însă romanului *Cititorul* (1995; Polirom, 2002, 2009), carte socotită un adevărat eveniment literar (a figurat mai multe luni pe locul întâi al listei de bestselleruri din *New York Times* şi a fost tradusă în aproape patruzeci de limbi), distinsă cu numeroase premii naţionale şi internaţionale. În anul 2000, Bernhard Schlink a publicat, cu acelaşi succes, volumul de povestiri *Evadări din iubire* (Polirom, 2003). În 2002, a primit din partea statului francez titlul de Cavaler al Legiunii de Onoare. În colecţia Biblioteca Polirom au mai apărut *Întoarcerea acasă* (2006; Polirom, 2007).

Cititorul este povestea unei iubiri mai puţin obişnuite: aceea dintre adolescentul Michael Berg, fiul unui conferenţiar la facultatea de filosofie ostracizat din pricina insistenţei de a preda gânditori ce contraziceau ideologia nazistă, şi taxatoarea de tramvai Hanna Schmitz, cu douăzeci de ani mai în vârstă, care este gata de orice sacrificiu pentru a ascunde un secret ruşinos. Mai mult decât o iniţiere erotică, această relaţie devine modalitatea privilegiată de investigare şi asumare a trecutului politic al unei întregi naţiuni; judecată şi condamnată pentru faptele comise în calitate de supraveghetoare într-un lagăr pentru femei din apropierea Cracoviei, Hanna influenţează profund modul în care Michael ajunge să resimtă responsabilitatea şi vina, transformând evenimentul istoric în realitate trăită. Romanul a fost ecranizat recent de studiourile Miramax în regia lui Stephen Daldry, avându-l ca producător pe Anthony Minghella, cu Ralph Fiennes şi Kate Winslet în rolurile principale. Filmul a obţinut câte cinci nominalizări la Oscar şi, respectiv, la premiile BAFTA şi este câştigătorul unui Glob de Aur.

Cuprins

Partea întâi 5
Partea a doua 81
Partea a treia 153

Partea întâi

1

La cincisprezece ani m-am îmbolnăvit de hepatită. Boala a început toamna şi a durat până în primăvară. Cu cât anul se apropia de sfârşit, devenind mai rece şi mai întunecat, cu atât mai slăbit mă simţeam. Abia după Anul Nou a început să-mi meargă mai bine. Ianuarie a fost blând şi mama mi-a aranjat patul pe balcon. De aici vedeam cerul, soarele, norii şi auzeam copiii jucându-se în curte. Într-o după-amiază târzie de februarie am auzit cântând o mierlă.

Primul meu drum mă duse din Blumenstrasse, unde locuiam la etajul al doilea într-o impozantă clădire de la începutul secolului, în Bahnhofstrasse. Acolo, într-o bună zi de luni, în octombrie, în drum de la şcoală spre casă mi s-a făcut rău şi am vomat. Eram, de fapt, slăbit de zile în şir, slăbit cum nu mai fusesem nicicând în viaţa mea. Fiecare pas era un efort. Picioarele abia dacă mă mai purtau, când trebuia să urc scările, acasă sau la şcoală. Nu puteam nici să mănânc. Chiar dacă mă aşezam la masă flămând, curând mă apuca greaţa. Dimineaţa mă trezeam cu gura uscată iască şi cu senzaţia că organele zac grele şi nelalocul lor în trupul meu. Mi-era ruşine de neputinţa mea. Îmi era ruşine mai ales acum, când vomasem. Nici asta nu se mai întâmplase în viaţa mea. Gura mi s-a umplut dintr-odată, am încercat să înghit apăsând-o cu mâna şi ţinându-mi buzele lipite strâns una

de alta, dar din gură totul îmi ţâşni printre degete. M-am sprijinit de peretele clădirii şi, privind la vomismentul de la picioarele mele, am icnit din nou o zeamă decolorată.

Femeia care mă ajutase o făcuse aproape brutal. Îmi luă braţul şi mă conduse prin gangul întunecat al clădirii în curte. De la o fereastră la alta erau întinse sfori pe care atârnau rufe. În curte se afla lemn stivuit ; un ferăstrău scrâşnea într-un atelier, prin uşa deschisă zburau aşchii. Lângă poarta dinspre curte se afla un robinet cu apă. Femeia deschise robinetul, îmi spălă mai întâi mâna şi îmi stropi apoi faţa cu apă din palmele ei făcute căuş. Mi-am şters faţa cu batista.

— Ia-o pe cealaltă !

Lângă robinet se aflau două găleţi, femeia apucă una şi o umplu. Am luat-o pe cealaltă, am umplut-o şi am urmat-o în gang. Ea înconjură larg locul, aruncă apa pe trotuar, făcând să alunece vomismentul în rigolă. Îmi luă din mână găleata şi aruncă un nou jet de apă pe trotuar.

Când se îndreptă de spate, a văzut că plângeam.

— Băiete, spuse surprinsă, băiete! Mă cuprinse cu braţele. Eram doar cu puţin mai înalt decît ea. În strânsoarea îmbrăţişării i-am simţit sânii pe pieptul meu, mi-am simţit respiraţia rău mirositoare şi mirosul ei de sudoare proaspătă şi n-am ştiut ce să fac cu mâinile. Am încetat să plâng.

Mă întrebă unde locuiesc, lăsă găleţile în gang şi mă conduse până acasă. Mergea alături de mine, ducând într-o mână geanta mea de şcoală,

iar cu cealaltă ţinându-mă de braţ. Drumul din Bahnhofstrasse până în Blumenstrasse e scurt. Mergea repede, cu un fel de hotărâre; nu mi-a fost greu să ţin pasul cu ea. În faţa casei noastre îşi luă rămas-bun.

În aceeaşi zi mama aduse doctorul, care diagnostică hepatita. Cândva, mai târziu, i-am povestit mamei despre femeie. Altfel, nu cred că aş mai fi văzut-o. Pentru maică-mea era însă de la sine înţeles că de îndată ce voi fi în stare, va trebui să cumpăr din banii mei de buzunar un buchet de flori şi să merg să-i mulţumesc. Aşadar, la sfârşitul lui februarie m-am dus din nou pe Bahnhofstrasse.

2

Casa din Bahnhofstrasse nu mai există astăzi. Nu știu când și din ce motive a fost demolată. De mulți ani n-am mai călcat prin orașul meu natal. Blocul nou construit în anii șaptezeci sau optzeci, cu cinci etaje și o mansardă, nu mai are bovindouri și balcoane, e neted și tencuit într-o culoare deschisă. Soneriile numeroase indică multe apartamente mici, din acelea în care te muți și din care pleci așa cum ai închiria un automobil pe care-l părăsești apoi parcat. La parter se află acum un magazin de computere; înainte exista o drogherie, un complex alimentar, un magazin de închiriat casete video.

Casa veche avea, pentru aceeași înălțime, patru nivele : un parter din cuburi de gresie lustruită cu diamantul și trei etaje din zidărie de cărămidă, cu bovindouri, balcoane din cărămidă aparentă și ferestre cu decorațiuni. Spre parter și spre casa scării duceau câteva trepte, mai late jos, sus mai înguste, mărginite pe ambele părți de ziduri cu balustrade de fier, prinse cu melci de metal. Ușa de la intrare era flancată de coloane, iar din colțurile arhitravei un leu privea spre Bahnhofstrasse în sus, altul în jos. Intrarea casei prin care femeia mă condusese la robinetul de apă din curte era intrarea de serviciu.

Încă pe când eram puști, remarcasem casa, care le domina pe toate celelalte. Îmi trecuse odată prin cap că, de ar fi să se lățească și să

crească, clădirile învecinate ar trebui să alunece de o parte şi de alta, ca să-i facă loc. Îmi închipuiam înăuntru o casă a scării cu stucaturi, oglinzi şi covor cu motive orientale, fixat de fiecare treaptă cu bare strălucitoare de alamă. În casa splendidă mă aşteptam să locuiască lume din înalta societate. Şi pentru că odată cu trecerea anilor, cât şi de la fumul trenurilor casa se înnegrise, mi-i închipuiam pe locatarii de vază ca pe nişte fiinţe posomorâte, devenite ciudate, poate surzi ori muţi, cocoşaţi ori şchiopi.

În anii următori am visat mereu casa. Visurile erau asemănătoare, variaţiuni ale aceluiaşi vis. Merg printr-un oraş străin şi văd casa. Se află într-un şir de case, într-un cartier necunoscut mie. Încurcat, merg mai departe pentru că recunosc casa, dar nu şi cartierul. Apoi, dintr-odată, îmi dau seama că am văzut-o undeva. Nu mă gândesc acum la Bahnhofstrasse din oraşul meu natal, ci la un alt oraş sau la o altă ţară. În vis, de pildă, mă aflu la Roma, văd casa şi-mi amintesc c-am mai văzut-o şi la Berna. Mă liniştesc cu această amintire din vis; revederea casei în alt ţinut nu mi se pare mai ciudată decât revederea întâmplătoare a unui vechi prieten într-un loc străin. Mă întorc, mă îndrept spre casă, urc scările. Vreau să intru. Apăs clanţa.

Când văd casa la ţară, visul durează mai mult sau îmi amintesc mai bine amănuntele. Călătoresc cu maşina. Pe dreapta văd casa, dar nu mă opresc, sunt doar uimit de faptul că o casă care-şi are locul printre cele de la oraş se află în câmp liber. Apoi îmi amintesc s-o mai fi văzut undeva, iar nedumerirea îmi creşte. Când îmi amintesc într-adevăr, opresc şi întorc. În vis, strada e întotdeauna liberă, pot vira cu viteză

maximă, făcând pneurile să scrâşnească pe caldarâm, întorc. Mă tem să nu ajung prea târziu, măresc viteza. Şi dintr-odată, iat-o. Înconjurată de câmpuri de rapiţă, grâu sau viţă-de-vie în Pfalz ori levănţică în Provence. Ţinutul e de şes, poate uşor colinar. Copaci nu există. Ziua e foarte senină, soarele străluceşte, aerul vibrează, iar şoseaua radiază de arşiţă. Contraforţii taie din înălţimea casei, o fac greu de zărit. Ar putea fi contraforţii oricărei alte case. Ea nu pare mai posomorâtă decât în Bahnhofstrasse. Dar ferestrele sunt foarte prăfuite şi nu lasă să se zărească nimic înăuntru, nici măcar perdele. Casa e oarbă.

Opresc la marginea şoselei, traversez strada, mă îndrept spre intrare. Nu se vede nimeni, nu se aude nimic, nici măcar vreun motor îndepărtat, vântul, vreo pasăre. Lumea e moartă. Urc scările şi apăs clanţa.

Dar nu deschid uşa. Mă trezesc şi ştiu că am apucat clanţa şi că am apăsat pe ea. Apoi îmi revine în minte tot visul şi faptul că e un vis pe care îl mai visasem.

3

Nu cunoşteam numele femeii. Stăteam nehotărât cu buchetul de flori în mână, în faţa uşii şi a soneriilor. Aş fi renunţat bucuros. Dar din clădire ieşi un bărbat, mă întrebă pe cine caut şi mă trimise la etajul trei, la doamna Schmitz.

Nici vorbă de stucaturi, de oglinzi ori de covor. Modesta frumuseţe pe care casa scării o avusese cândva şi care nu se putea compara cu splendoarea faţadei era de mult apusă. Vopseaua roşie a treptelor era roasă pe mijloc de mulţimea paşilor, linoleumul verde, fixat pe perete, ce însoţea scara la înălţimea umerilor era scorojit, iar unde lipseau stinghii din balustradă erau întinse sfori. Mirosea a detergent. Cred că toate acestea m-au surprins mai târziu. Era întotdeauna la fel de ponosit şi la fel de curat, mereu acelaşi miros de detergent, amestecat uneori cu miros de varză sau de fasole, sau de prăjeală, sau de rufe puse la fiert. De la ceilalţi locatari ai casei n-am cunoscut altceva în afara acestor mirosuri, a urmelor de paşi pe podea în faţa intrării în locuinţă şi a plăcuţelor cu numele lor, sub butoanele soneriilor. Nu-mi amintesc să fi întâlnit vreodată pe scări vreun locatar.

Nu-mi amintesc nici cum am salutat-o pe doamna Schmitz. Am avut pregătite probabil două, trei fraze despre boala mea, despre

ajutorul pe care ea mi-l dăduse, cât şi expresia recunoştinţei mele, fraze pe care le-am declamat. Mă conduse în bucătărie.

Bucătăria era cea mai mare încăpere a locuinţei. Aici se găseau plita de gătit şi chiuveta, cada şi cazanul de baie, o masă cu două scaune, un bufet de bucătărie, un dulap de haine şi o canapea. Peste canapea era întinsă o pătură roşie. Bucătăria nu avea fereastră. Lumina venea prin geamurile uşii de la balcon. Nu multă lumină – bucătăria era luminoasă doar când uşa era deschisă. Atunci se auzea scrâşnind ferăstrăul de la tâmplăria din curte şi mirosea a lemn.

Locuinţa mai avea o cameră de zi mică şi îngustă, cu bufet, masă, patru scaune, un fotoliu cu rezemători laterale pentru cap şi o sobă. Încăperea nu era aproape niciodată încălzită iarna, iar vara, aproape niciodată locuită. Fereastra dădea spre Bahnhofstrasse, cu vedere spre terenul răscolit al vechii gări, pe care, ici şi colo, erau turnate deja fundaţiile noilor clădiri administrative. În fine, locuinţa mai avea şi un closet fără fereastră. Când puţea în closet, puţea şi în hol.

Nu-mi mai amintesc nici de conversaţia noastră din bucătărie. Doamna Schmitz călca; întinsese peste masă o pătură de lână şi un cearşaf de pânză deasupra şi lua dintr-un coş, una după alta, rufele, le călca, le împăturea şi le aşeza pe unul din cele două scaune. Pe celălalt şedeam eu. Îşi călcă şi lenjeria de corp, n-am vrut să mă uit, dar nici n-am putut întoarce capul. Purta un halat uşor, fără mâneci, albastru, cu flori mici, roz pal. Părul blond-cenuşiu, lung

până la umeri, şi-l prinsese cu o agrafă la ceafă. Braţele ei goale erau palide. Mişcările mâinilor ei când ridicau fierul de călcat, îl mânuiau şi îl aşezau înapoi, precum şi felul în care împăturea rufele călcate şi le aşeza deoparte erau încete şi concentrate, şi tot atât de încet şi de concentrat se mişca şi ea, se apleca şi îşi îndrepta spatele. Pe chipul ei de atunci s-au suprapus, în amintirea mea, imaginile de mai târziu. Cînd o chem în minte cum era atunci, apare fără chip. Trebuie să i-l reconstruiesc. Frunte înaltă, pometi înalţi, ochi albaştri, spălăciţi, buze arcuite, fără adâncitură, bărbie puternică. Un chip mare, aspru, femeiesc. Ştiu că îl găsisem frumos. Dar nu frumuseţea lui o văd înaintea ochilor.

4

— Mai aşteaptă puţin, spuse ea, când m-am ridicat să plec, trebuie să ies şi eu, mergem o bucată de drum împreună.

Am aşteptat în hol. Ea se schimbă în bucătărie. Uşa era întredeschisă. Îşi scoase halatul şi rămase într-un furou verde deschis. Pe speteaza scaunului atârnau doi ciorapi. Luă unul şi, rulându-l când cu o mână, când cu cealaltă, îl strânse într-o rolă. Balansându-se pe un picior, îşi sprijini de genunchiul acestuia piciorul celălalt, se aplecă înainte, îşi vârî vârful piciorului în ciorapul rulat şi, sprijinindu-l de scaun, îşi întinse ciorapul peste gambă, genunchi şi coapsă, apoi, înclinându-se într-o parte, îl prinse cu jartiera. Se ridică, coborî piciorul de pe scaun şi luă în mână celălalt ciorap.

Nu-mi puteam lua ochii de la ea. De la ceafa ei, de la umerii ei, de la sânii ei, pe care furoul mai mult îi învelea decât îi ascundea, de la fesele ei, de care furoul se lipea când îşi sprijinea piciorul de genunchi înainte de a-l aşeza pe scaun, de la piciorul ei gol şi alb, strălucind apoi mătăsos în ciorap.

Ea îmi simţi privirea. Se opri o clipă când apucă celălalt ciorap, se întoarse spre uşă şi mă privi drept în ochi. Nu ştiu cum era privirea ei – surprinsă, întrebătoare, ştiutoare, mustrătoare. M-am înroşit. O clipă am rămas încremenit,

cu obrazul arzând. Apoi n-am mai rezistat, m-am repezit afară, am coborât în fugă treptele şi am ieşit din clădire.

Am încetinit pasul. Bahnhofstrasse, Häusserstrasse, Blumenstrasse, acesta era de ani de zile drumul meu spre şcoală. Ştiam fiecare casă, fiecare grădină şi fiecare gard, pe cele vopsite în fiecare an, cât şi pe cele al căror lemn devenise atât de cenuşiu şi de putred, încât îl puteam sfărâma între degete, gardurile de fier ale căror zăbrele, copil fiind, le făceam să zăngăne când alergam cu un băţ de-a lungul lor, şi zidul înalt de cărămidă, în spatele căruia fantezia mea de copil închipuia grozăvii şi splendori, până când, reuşind să mă caţăr pe el, am descoperit straturile plicticoase de flori neîngrijite, de fragi şi legume. Cunoşteam piatra de caldarâm şi pavajul de gudron al străzii, locul de îmbinare dintre plăci, bolovanii de bazalt şi prundişul trotuarului.

Totul îmi era familiar. Când inima încetă să-mi mai bată nebuneşte şi arsura din obraji se domoli, întâlnirea dintre bucătărie şi coridor rămase foarte departe. Eram supărat pe mine. Am fugit ca un copil, în loc să reacţionez stăpânit, cum credeam că mă pot aştepta de la mine. Nu mai aveam nouă, aveam cincisprezece ani. În tot cazul, rămase pentru mine o enigmă ce putea să însemne o reacţie stăpânită.

Cealaltă enigmă era însăşi întâlnirea dintre bucătărie şi coridor. De ce nu mi-am putut lua ochii de la ea? Avea un corp foarte puternic şi foarte feminin, mai împlinit decât al fetelor care îmi plăceau şi după care întorceam capul. Eram sigur că n-aş fi remarcat-o, dacă aş fi întâlnit-o la bazinul de înot. Nu s-ar fi arătat

nici ea mai despuiată decât femeile şi fetele pe care le văzusem până atunci. În plus, era mult mai bătrână decât fetele la care visam. Peste treizeci? E greu să apreciezi o vârstă pe care tu însuţi nu ai atins-o, pe care nici nu o ai încă în perspectivă.

Mulţi ani mai târziu mi-am dat seama că ochii mei nu s-au putut desprinde de ea nu datorită înfăţişării ei, ci datorită ţinutei şi a mişcărilor. Mi-am rugat prietenele să încalţe ciorapi fără să dau vreo explicaţie, enigma dintre bucătărie şi coridor nu se putea povesti. Astfel, rugămintea mea a fost privită ca o toană erotică, ca o preferinţă pentru jartiere şi dantele, extravaganţă care, atunci când era împlinită, se petrecea într-o poză cochetă. Nu acesta fusese lucrul de la care nu-mi putusem eu desprinde atunci ochii. Ea nu pozase, nu cochetase. Nu-mi amintesc s-o fi făcut vreodată. Îmi amintesc că uneori mişcările, ţinuta, corpul ei erau lipsite de supleţe. Nu pentru că ar fi fost atât de greoaie. Părea mai degrabă că se retrage înăuntrul trupului ei, lăsându-l, ca şi pe sine însăşi, netulburat de vreo comandă a creierului, în voia ritmului calm, uitând parcă de lumea exterioară. Aceeaşi uitare de lume ca-n felul cum îşi pusese ciorapii. Aici însă n-a fost greoaie, ci uşoară, plină de graţie şi de seducţie – seducţie ce nu era sân sau coapsă sau picior, ci poate îndemn de uitare a lumii înăuntrul trupului.

N-am ştiut atunci acest lucru, nici dacă îl ştiu cumva acum cu adevărat şi nu încerc doar să mi-l explic. Dar gândindu-mă ce mă tulburase atât pe atunci, îmi revine tulburarea. Pentru a descifra enigma, am evocat în gând

întâlnirea, iar distanţa pe care o câştigasem, transformând-o într-o enigmă, se risipi. Totul era aici, sub ochii mei, şi din nou nu mi-am putut desprinde privirea.

5

Peste o săptămână mă aflam din nou în faţa uşii ei.

Am încercat o săptămână întreagă să nu mă gândesc la ea. Dar n-am avut nimic care să mă preocupe şi să-mi distragă atenţia în altă parte; doctorul nu mi-a permis încă să merg la şcoală, după luni de lectură eram plictisit de cărţi, iar prietenii, e adevărat, mă mai vizitau, eram însă bolnav de atâta vreme, încât vizitele lor nu mai creau punţi între cotidianul meu şi al lor, devenind tot mai scurte. Ar fi trebuit să fac plimbări, în fiecare zi ceva mai departe, fără efort. Eu aveam însă nevoie de efort.

Ce pline de vrajă sunt perioadele de boală în copilărie şi în adolescenţă! Lumea din afară, din libertate, din curte, din grădină sau de pe stradă pătrunde în camera bolnavului doar ca un zgomot surd. Înăuntru, creşte lumea poveştilor şi a făpturilor despre care citeşte bolnavul. Febra, care slăbeşte simţul realităţii, ascuţind în schimb fantezia, face din camera de suferinţă un spaţiu nou, în egală măsură familiar şi străin; în cutele perdelei şi în desenul tapetului, monştrii îşi arată mutrele groteşti, iar scaunele, mesele, rafturile şi dulapul devin o aglomerare de munţi, de clădiri sau corăbii, când foarte aproape, încât le-ai putea atinge cu mâna, când la o enormă depărtare. Bătăile ceasului din clopotniţă, huruitul motorului vreunui automobil care trece întâmplător,

luminând cu farurile pereţii şi tavanul, însoţesc bolnavul în orele lungi de noapte. Sunt ore fără somn, dar nu de insomnie, nu ore ale unei lipse, ci ore ale preaplinului. Dorinţe, amintiri, spaime şi bucurii compun labirinturi în care bolnavul se pierde, se regăseşte şi se rătăceşte din nou. Sunt ore în care totul devine posibil, atât binele, cât şi răul.

Intensitatea scade pe măsură ce bolnavului îi merge mai bine. Dacă boala a durat însă destul de lungă vreme, pereţii camerei rămân impregnaţi şi convalescentul, care nu mai are febră, se află încă pierdut prin labirinturi.

Mă trezeam în fiecare dimineaţă cu conştiinţa încărcată, uneori cu pantalonii pijamalei umezi sau pătaţi. Imaginile şi scenele pe care le visam nu erau bune. Ştiam că atât mama, cât şi preotul care mă pregătise pentru confirmare şi pe care-l veneram, ca şi sora mai mare, căreia îi încredinţasem tainele copilăriei mele, nu m-ar fi mustrat. Dar m-ar fi avertizat într-o formă plină de îngrijorare, ceea ce ar fi însemnat mai mult decât o mustrare. Dar şi mai nepotrivit era faptul că scenele şi imaginile visate pasiv le transformam în vie fantezie.

Nu ştiu cum de am avut curajul să merg la doamna Schmitz. Să se fi întors întru câtva educaţia morală împotriva propriilor precepte? Dacă privirea încărcată de dorinţă era la fel de rea ca actul închipuit, atunci de ce nu satisfacerea dorinţei şi actul? Constatam zi de zi că nu mă puteam desprinde de gândurile păcătoase. Atunci, mai bine fapta vinovată.

Mai era ceva care mă frământa. Da, putea fi periculos să merg la ea. Dar, de fapt, era cu

neputință ca primejdia să se materializeze. Mai mult ca sigur, doamna Schmitz mă va saluta uimită, va asculta scuza pentru comportarea mea ciudată și mă va concedia cu un gest prietenesc. Mai rău era să nu mă duc; eram în pericol de a nu mai scăpa de închipuirile mele. Așadar, ducându-mă, aș face ceea ce trebuia făcut. Ea se va purta firesc, eu mă voi purta firesc, și totul va intra în normal.

Așa despicam eu pe atunci firul în patru, făcând din dorința mea avanpostul unui ciudat calcul moral pentru a-mi reduce la tăcere conștiința încărcată. Toate acestea însă nu-mi dădură curajul să merg la doamna Schmitz. Una era concluzia că n-ar fi avut dreptul să-mi interzică să merg la ea, dacă ar fi chibzuit profund, nici mama, nici preacinstitul preot, nici sora mai mare, dimpotrivă, fiecare dintre ei ar fi trebuit să mă încurajeze s-o fac. A merge la ea era însă cu totul altceva. Nu știu de ce am făcut-o. Dar astăzi recunosc în cele întâmplate atunci modelul după care s-a legat, sau nu s-a legat, de-a lungul vieții mele, gândirea de acțiune. Chibzuiesc, ajung la o concluzie, o fixez într-o decizie și constat că acțiunea este un lucru în sine, poate consecința unei decizii, dar asta nu înseamnă că trebuie s-o urmez. Adesea în viață am făcut lucruri pentru care nu luasem nici o hotărâre sau nu am făcut lucrul pentru care luasem o hotărâre. Indiferent care ar fi fost acela: fie că era vorba de o femeie la care ajungeam, deși nu voiam s-o mai văd, fie că făceam față de un superior o observație care mă putea costa capul; am fumat mai departe, deși hotărâsem ferm să nu mai fumez; m-am lăsat de

fumat, după ce am ajuns la concluzia că sunt şi voi rămâne fumător. Nu spun că raţiunea şi decizia n-ar fi influenţat în nici un fel acţiunile mele. Vreau să spun doar că acţiunea nu reprezintă, pur si simplu, ceea ce a fost gândit şi hotărât dinainte. Ea îşi are propria ei sursă şi înseamnă în acelaşi mod independent acţiunea mea, aşa cum independente sunt raţiunea mea şi hotărârea mea.

6

Nu era acasă. Ușa de la intrare era întredeschisă, am urcat scara, am sunat și am așteptat. Am mai sunat o dată. În locuință ușile erau deschise, am privit prin geamul ușii de la intrare și am recunoscut în hol oglinda, cuierul și ceasul. Îi auzeam tic-tac-ul.

M-am așezat pe trepte și am așteptat. N-aveam sentimentul de ușurare pe care-l încearcă cineva căruia îi e teamă de consecințele unei hotărâri dificile pe care a luat-o și, bucuros de a o fi dus la capăt, e în același timp scutit de consecințele ei neplăcute. Nu eram nici dezamăgit. Eram hotărât s-o văd și să aștept până va sosi.

Ceasul din hol bătu sfertul, jumătatea și ora fixă. Am încercat să urmăresc tic-tac-ul slab, numărând cele nouă sute de secunde de la un gong la altul, dar mă lăsam mereu distras. În curte scrâșnea ferăstrăul tâmplarului, din casă se auzeau voci sau muzică, se deschise o ușă. Apoi am auzit cum cineva urcă scara cu pași egali, rari, greoi. Speram să locuiască la etajul doi. Când m-o vedea – cum să-i explic ce făceam eu aici? Dar pașii nu se opriră la etajul doi. Urcară mai departe. M-am ridicat.

Era doamna Schmitz. Ducea într-o mână o găleată de cocs, în cealaltă un vas cu brichete de cărbune. Purta uniformă, jachetă și fustă, și mi-am dat seama că era taxatoare de tramvai.

Nu mă observă decât când ajunse sus. Nu mă privi nici supărată, nici mirată, nici batjocoritoare – nimic din ceea ce mă temusem. Arăta obosită. Când lăsă din mână cărbunii, căutând în buzunarul jachetei după cheie, pe podea răsunară monede. Le-am ridicat şi i le-am dat.

— Jos, în pivniţă, mai sunt două găleţi. Vrei să le umpli şi să le aduci sus? Uşa e deschisă.

Am coborât în fugă treptele. Uşa pivniţei era deschisă, lumina aprinsă, iar la baza scării lungi a pivniţei era fixată o scândură lată care sprijinea uşa; lacătul atârna deschis în belciug. Încăperea era mare şi cărbunele zăcea într-o grămadă care se ridica până la lucarna de sub tavan, prin care fusese aruncat din stradă în pivniţă. Lângă uşă, de o parte se aflau brichetele stivuite în ordine, iar de cealaltă găleţile pentru cocs.

Nu ştiu unde am greşit. Şi acasă căram cărbunele din pivniţă şi n-am avut niciodată probleme. În tot cazul, acasă cocsul nu era într-o grămadă atât de înaltă. Umplutul primei găleţi a mers bine. Când am apucat a doua găleată de toartă şi am început s-o încarc cu cocsul de pe podea, grămada se puse în mişcare. De sus săreau bucăţi mici în salturi mari şi bucăţi mari în salturi mici, iar podeaua devenise ca o platformă ce rula şi aluneca. Se ridică un nor negru de praf. Am rămas speriat pe loc, încasând când o bucată, când alta şi, în curând, cocsul îmi ajunse până la glezne.

Când grămada se potoli, am păşit dintre cărbuni şi am umplut a doua găleată; m-am uitat împrejur şi am găsit o mătură cu care am strâns bucăţile care se rostogoliseră până în coridor, asigurându-le îndărătul apărătorii de lemn, am încuiat uşa şi am urcat cu amândouă găleţile.

Ea își scosese jacheta, își lărgise cravata, își descheiase nasturele de sus și ședea la masa din bucătărie, cu un pahar de lapte în față. Se uită la mine și începu să râdă, mai întâi reținut, apoi cu sughițuri, din toată inima. Arăta cu degetul spre mine, lovind cu cealaltă mână în tăblia mesei.

— Cum arăți, băiete, cum arăți!

Mi-am privit și eu fața neagră în oglinda de deasupra lavoarului și am râs împreună cu ea.

— Așa nu poți merge acasă. Te las să faci baie și-ți scutur hainele.

Se duse la cadă și deschise robinetul. Apa țâșni aburind în cadă.

— Dezbracă-te cu atenție, să nu-mi lași praful ăsta negru în bucătărie.

Am șovăit, mi-am scos puloverul și cămașa, am șovăit din nou. Apa urca repede și cada era aproape plină.

— Vrei să faci baie în pantaloni și pantofi? Nu mă uit la tine, băiete.

Dar când am închis robinetul și mi-am dat jos și izmenele, ea mă măsură calmă. M-am înroșit la față, am urcat în cadă și m-am scufundat în apă. Când am apărut la suprafață era cu lucrurile mele pe balcon. Am auzit-o lovindu-mi pantofii talpă de talpă, scuturându-mi puloverul și pantalonii. Strigă ceva cuiva de jos, pe deasupra prafului de cărbune și a așchiilor de lemn, cineva de jos îi răspunse, iar ea râse. Întoarsă în bucătărie, îmi așeză lucrurile pe scaun. Nu-mi aruncă decât o privire scurtă.

— Ia șamponul și spală-ți și părul. Aduc imediat un prosop.

Scoase ceva din dulap și ieși din bucătărie.

M-am spălat. Apa din cadă se făcuse neagră, am lăsat să curgă apă proaspătă și mi-am clătit capul și obrazul sub jetul curat. Stăteam acolo, cazanul de baie duduia, am simțit în obraji aerul rece care pătrundea prin ușa întredeschisă a bucătăriei și apa caldă pe trup. Îmi era bine. O stare de bine tulburătoare și sexul mi se întări.

Nu mi-am ridicat ochii când a intrat în bucătărie, ci abia când ajunse în fața căzii. Între brațele deschise ținea un prosop mare.

— Hai!

M-am întors cu spatele la ea când m-am ridicat și am ieșit din cadă. Mă înfășură din spate, din cap până în picioare, în prosop și mă uscă. Lăsă apoi prosopul să cadă pe podea. N-am îndrăznit să mă mișc. Ea păși atât de aproape de mine, încât i-am simțit sânii pe spatele meu și burta atingându-mi fesele. Și ea era goală. Își așeză brațele împrejurul meu, unul pe pieptul meu, celălalt pe sexul meu întărit.

— Doar de asta ești aici!

— Eu...

Nu știam ce să spun. Nici da, nici nu. M-am întors. Nu vedeam prea mult din ea. Stăteam prea aproape unul de altul. Eram copleșit de prezența trupului ei gol.

— Cât ești de frumoasă!

— Ah, băiete, ce spui! Râse și își încolăci brațele în jurul gâtului meu. Am luat-o și eu în brațe.

Eram înspăimântat de atingeri, de sărutări, de faptul că s-ar putea să nu-i plac, să n-o satisfac. Dar după ce ne-am ținut un timp îmbrățișați, i-am inhalat mirosul și i-am simțit căldura și puterea, totul a devenit simplu: descoperirea

trupului ei, cu mâini şi gură, întâlnirea gurilor noastre şi, în sfârşit, ea deasupra mea, ochi în ochi, până în clipa orgasmului, când strângând pleoapele am încercat o clipă să mă stăpânesc, în clipa următoare însă am ţipat atât de tare, încât ea mi-a înăbuşit ţipătul acoperindu-mi gura cu mâna.

7

În noaptea următoare m-am îndrăgostit de ea. Nu mai dormeam adânc, îmi era dor de ea, o visam, credeam că o simt, până îmi dădeam seama că strâng în braţe perna sau pătura. Gura mă durea de sărutări. Eram mereu excitat, dar nu voiam să mă satisfac singur. Nu mai voiam să mă satisfac niciodată singur. Voiam să fiu cu ea.

Mă îndrăgostisem oare de ea ca preţ al faptului că se culcase cu mine? Până în ziua de azi, după o noapte petrecută cu o femeie se instalează în mine sentimentul că am fost răsfăţat şi că ar trebui să mă revanşez faţă de ea, făcând măcar încercarea de a o iubi, să mă revanşez şi faţă de restul lumii, căreia – aşa simţeam – îi eram dator.

Primele amintiri vii din copilărie le am dintr-o dimineaţă de iarnă, de pe la patru ani. Camera în care dormeam nu era încălzită, iar noaptea şi dimineaţa era adesea foarte frig. Îmi amintesc de bucătăria caldă şi de soba fierbinte, o sobă grea de fontă, în care, dacă îndepărtai cu un cleşte inelele plitei, puteai să vezi focul, sobă în care era zidit un bazin, cu apă întotdeauna fierbinte. Mama împingea lângă sobă un scaun, pe care stăteam în timp ce mă spăla şi mă îmbrăca. Îmi amintesc senzaţia de căldură şi plăcerea de a fi spălat şi îmbrăcat în atmosfera aceea. Îmi mai amintesc, ori de câte ori mă

gândesc la asta, că mă întrebam care era motivul pentru care mama mă răsfăța astfel. Eram oare bolnav? Primiseră frații mei ceva de care eu fusesem lipsit? Îmi era poate destinat pentru restul zilei ceva neplăcut, ceva greu ce trebuia depășit?

Și pentru că femeia care n-avea nici un nume în gândurile mele mă răsfățase în după-amiaza aceea, m-am dus a doua zi la școală. Se mai adăuga la asta și dorința de a-mi expune la vedere bărbăția proaspăt câștigată. Nu că aș fi vrut să mă laud. Mă simțeam însă plin de forță și superior celorlalți și voiam să apar în fața colegilor și a profesorilor cu acest aer de putere și de superioritate. Pe deasupra, deși nu vorbisem cu ea, îmi închipuiam că munca ei de taxatoare de tramvai dura adesea până seara sau noaptea. Cum aș fi putut s-o văd zilnic, dacă aș fi rămas acasă și n-aș fi avut voie să fac decât plimbările mele de convalescent?

Când am sosit acasă de la ea, părinții și frații mei erau adunați în jurul mesei, la cină.

— De ce vii așa de târziu? Maică-ta și-a făcut griji din cauza ta.

Tata părea mai mult supărat decât îngrijorat.

Am spus că mă rătăcisem; plănuisem o plimbare de la Cimitirul Eroilor până la Molkenkur, n-am ajuns însă nicăieri și am descins în cele din urmă la Nußloch.

— N-am avut bani, așa că a trebuit să vin pe jos de la Nußloch până acasă.

— Mai bine făceai autostopul.

Sora mai mică făcea uneori autostopul, ceea ce părinții nu aprobau defel.

Sora mai mare mă examina mustrător...

— De mâine mă duc la şcoală.

— Atunci ai grijă la geografie! Există nord şi sud, iar soarele răsare...

Mama îl întrerupse pe fratele meu.

— Încă trei săptămâni, aşa a spus doctorul.

— Dacă e în stare să meargă pe jos de la Cimitirul Eroilor până la Nußloch şi înapoi, atunci poate să meargă şi la şcoală. Nu forţele-i lipsesc, ci mintea.

De mic m-am bătut adesea cu fratele meu, mai târziu ne-am duelat verbal. Era mai mare cu trei ani şi îmi era superior în ambele privinţe. Cândva am încetat să-i mai ripostez, lăsând să curgă în gol energia lui bătăioasă. De atunci se limita la cârteală.

— Ce părere ai?

Mama se adresa tatei. El îşi aşează cuţitul şi furculiţa în farfurie şi îşi încrucişă mâinile în poală. Tăcu şi privi gânditor, ca de fiecare dată când mama îi cerea părerea în legătură cu noi, copiii, sau în legătură cu gospodăria. Ca de fiecare dată, m-am întrebat dacă se gândea la întrebarea mamei sau la munca lui. Poate că încerca să se gândească şi la întrebarea mamei, dar odată căzut pe gânduri nu se mai putea gândi la altceva decât la ale lui. Era profesor de filosofie, iar viaţa lui era să gândească şi să citească şi să scrie şi să-i înveţe şi pe alţii.

Aveam uneori senzaţia că noi, familia, eram pentru el ca animalele de casă. Câinele cu care mergi la plimbare, pisicuţa cu care te joci sau care ţi se caţără în poală şi toarce, lăsându-se mângâiată – da, asta poate să fie plăcut şi într-o oarecare măsură chiar necesar, şi totuşi să hrăneşti animalele, să cureţi locul unde-şi fac

nevoile, să mergi cu ele la veterinar – e prea mult. Căci viața este în altă parte. Mi-ar fi plăcut ca noi, familia lui, să însemnăm chiar viața lui. Mi-ar fi plăcut uneori ca și cârtitorul de frate-meu să fi fost altfel, ca și obrăznicătura de soră-mea mai mică. Dar în seara aceea îmi erau toți, dintr-odată, îngrozitor de dragi. Sora mai mică: probabil nu era ușor pentru ea să fie cea mai mică dintre noi patru și nu s-ar fi putut afirma fără puțină obrăznicie. Iar fratele mai mare: aveam o cameră comună, ceea ce era, cu siguranță, mult mai greu pentru el decât pentru mine, și, pe deasupra, de când mă îmbolnăvisem, a trebuit să-mi cedeze complet camera, dormind pe sofaua din camera de zi. Cum să nu cârtească? Și tata: de ce să fim noi, copiii, viața lui? Creșteam, vom fi în curând mari și ne vom lua zborul.

Mi se părea că stau pentru ultima oară împreună cu ei, în jurul mesei rotunde de sub candelabrul cu cinci brațe, cu cinci lumânări de alamă, de parcă am fi cinat pentru ultima oară din farfuriile vechi cu bordură verde de cerculeți, de parcă am fi vorbit pentru ultima oară atât de intim unii cu alții. Mă simțeam ca la o despărțire. Eram aici și totuși plecat. Mi-era dor de mama, de tata și de frații mei, dar îmi era dor să fiu și cu ea.

Tata mă privi peste masă.

— De mâine mă duc la școală – așa ai spus, nu?

— Da.

Își dădu seama că lui mă adresasem și nu mamei, și nu că mă întrebasem dacă să merg sau nu la școală.

Dădu din cap.

— Să te lăsăm să mergi la şcoală. Dacă o să-ţi fie prea greu, ai să rămâi iar acasă.

Eram fericit. În acelaşi timp am avut sentimentul clar că despărţirea era un fapt împlinit.

8

În zilele următoare femeia lucra în tura de dimineață. Ajungea acasă pe la douăsprezece, iar eu chiuleam zi de zi de la ultima oră, ca s-o aștept pe palierul din fața locuinței ei. Făceam împreună duș, ne iubeam și, cu puțin înainte de unu și jumătate, mă îmbrăcam și plecam în mare grabă. Acasă se mânca de prânz la unu și jumătate. Duminica, masa de prânz era la douăsprezece, dar și tura ei de dimineață începea și se termina mai târziu.

Aș fi renunțat cu plăcere la duș. Ea era de o curățenie excesivă, făcuse duș de dimineață și mie îmi plăcea mirosul de parfum, amestecat cu miros de tramvai și sudoare proaspătă, pe care îl aducea de la lucru. Dar îmi plăcea și trupul ei ud, săpunit; mă lăsam cu voluptate săpunit de ea și o săpuneam și eu, iar ea m-a învățat să n-o fac rușinat, ci, bineînțeles, temeinic, posesiv. Iar când ne iubeam eram, desigur, posedat de ea. Gura ei o lua pe a mea, limba ei o tachina pe a mea, îmi spunea unde și cum să o apuc, iar când mă călărea, eram pentru ea prezent până când juisa, doar pentru că își împlinea cu mine plăcerea. Nu că n-ar fi fost tandră și că mie nu mi-ar fi făcut plăcere. Dar o făcea pentru desfătarea ei, până când am învățat și eu s-o posed.

Asta a fost mai târziu. De tot, n-am învățat niciodată. Multă vreme nici nu mi-a lipsit. Eram tânăr, ejaculam repede și când, după un timp,

eram din nou gata de dragoste, o lăsam bucuros să mă posede. O priveam când era deasupra mea; pântecul ei făcea o cută adâncă deasupra buricului, sânii, cel drept un pic mai mare decât stângul, chipul ei cu gura deschisă. Îşi sprijinea mâinile pe pieptul meu, le arunca în sus în momentul final şi, cuprinzându-şi capul cu ele, scotea un ţipăt mut, gâlgâit, hohotit, un ţipăt care m-a înspăimântat când l-am auzit prima dată şi pe care îl aşteptam mai apoi cu lăcomie.

După aceea eram istoviţi. Adesea adormea peste mine. Auzeam în curte ferăstrăul şi strigătele meseriaşilor care lucrau la el. Când ferăstrăul amuţea, pătrundea în bucătărie zgomotul surd al circulaţiei de pe Bahnhofstrasse. Auzeam copiii strigând şi jucându-se şi ştiam că se terminaseră orele de clasă şi că era trecut de unu. Vecinul care venea acasă în timpul prânzului le presăra grăunţe porumbeilor, care se adunau în zbor, uguind.

— Cum te cheamă? am întrebat-o în a şasea sau în a şaptea zi.

Aţipise peste mine şi tocmai se trezise. Evitasem până atunci adresarea directă, nesigur dacă să-i spun „dumneavoastră" ori „tu".

Sări în sus.

— Ce?

— Cum te cheamă?

— De ce vrei să ştii?

Mă privi plină de suspiciune.

— Tu şi eu... îţi cunosc numele, dar nu şi prenumele. Vreau să ştiu cum te cheamă. Ce e rău în asta...

Râse.

— Nu-i nimic rău în asta, băiete, nimic. Mă cheamă Hanna.

Râse mai departe, nu încetă, mă molipsi şi pe mine.

— M-ai privit aşa de ciudat.

— Eram pe jumătate adormită. Dar pe tine cum te cheamă?

Credeam că ştie. Era tocmai la modă să-ţi porţi lucrurile de şcoală sub braţ şi nu în servietă, iar când le aşezam pe masa din bucătărie, caietele şi cărţile pe care învăţasem să le îmbrac în hârtie cartonată purtau eticheta pe care era trecut titlul cărţii şi numele meu. Dar ea n-a fost probabil atentă la asta.

— Mă cheamă Michael Berg.

— Michael, Michael, Michael, îmi repetă ea numele. Pe băiatul meu îl cheamă Michael, e student...

— Elev.

— ...e elev şi are, câţi ani, şaptesprezece?

Eram mândru de cei doi ani în plus pe care mi-i dăduse şi am încuviinţat din cap.

— ...are şaptesprezece ani şi vrea, când va fi mare, să fie un renumit...

Ezită.

— Nu ştiu încă ce vreau să devin.

— Dar eşti silitor.

— Ei, da.

I-am spus că ea e mai importantă pentru mine decât şcoala şi învăţătura. Că mi-aş dori să fiu mai des cu ea.

— Oricum, rămân repetent.

— Unde rămâi?

Se ridică. Era primul dialog adevărat pe care-l purtam.

— Într-a şasea. Am pierdut prea mult în ultimele luni, cât am fost bolnav. Dacă aş vrea să

mai trec clasa, ar trebui să muncesc ca un idiot. Ar trebui să fiu şi acum la şcoală.

I-am povestit de chiulurile mele.

— Afară.

Aruncă pătura.

— Afară din patul meu. Şi să nu mai vii, dacă nu-ţi faci datoria. Munca ta e idioată? Idioată? Ce crezi tu că înseamnă să vinzi şi să găureşti bilete de tramvai?

Se ridică şi, goală, în bucătărie, făcu pe taxatoarea. Cu mîna stângă deschise mapa mică cu biletele de tramvai, cu degetul mare al aceleiaşi mâini, în care îşi pusese un degetar de gumă, desprinse două bilete, iar cu dreapta căută după cleştele de perforat, care se legăna la încheietura mâinii, îl apucă şi perforă de două ori.

— Două până la Rohrbach.

Lăsă cleştele jos, întinse mâna după o bancnotă, deschise geanta cu bani dinaintea pânteculuí, vârî bancnota înăuntru, închise geanta şi dădu restul în recipientul destinat acestui scop.

— Cine nu are încă bilet? Mă privi. Tu nu ştii ce înseamnă muncă idioată!

Şedeam pe marginea patului. Eram buimăcit.

— Îmi pare rău. O să-mi văd de treabă. Nu ştiu dacă voi reuşi, în şase săptămâni se termină anul şcolar. O să încerc. Dar nu reuşesc, dacă n-am să te mai văd. Eu...

Am vrut să spun: te iubesc. Dar nu mi-a plăcut. Poate că avea dreptate. Cu siguranţă avea dreptate. Dar nu avea dreptul să-mi ceară să fac mai mult pentru şcoală şi de asta să depindă dacă ne vom mai vedea.

— Nu pot să nu te văd.

Ceasul din hol bătu unu şi jumătate.

— Trebuie să pleci.

Ezită...

— De mâine sunt în tura principală. După-amiază la cinci și jumătate vin acasă, atunci poți veni și tu. Dar înainte de asta să lucrezi.

Eram goi amândoi, dar nici în uniforma ei nu mi s-ar fi părut mai distantă. N-am priceput situația. De mine îi păsa? Sau de ea? Dacă munca mea era idioată, atunci a ei era de-a dreptul idioată – asta a jignit-o? Sau nu voia un ratat drept iubit? Dar oare eram iubitul ei? Ce eram eu pentru ea? M-am îmbrăcat zăbovind, sperând că va spune ceva. Dar ea nu spuse nimic. Eram de-acum îmbrăcat și ea era tot goală, iar când am îmbrățișat-o de rămas-bun, n-a reacționat.

9

De ce mă întristez atât de mult când mă gândesc la vremea aceea? Să fie dorul după fericirea trecută – şi am fost fericit în săptămânile ce au urmat, în care am muncit într-adevăr ca un idiot şi am trecut clasa şi în care ne-am iubit de parcă nimic altceva nu conta pe lumea asta? Să fie certitudinea că ceea ce a urmat a ieşit la iveală doar pentru că, de fapt, exista de mult?

De ce? De ce privind înapoi ni se pare că ceea ce a fost frumos s-a spulberat pentru că ascundea adevăruri respingătoare? Pentru ce amintirea anilor unei căsnicii fericite e otrăvită în clipa în care afli că celălalt a avut, în toţi aceşti ani, o legătură? Pentru că nu poţi fi fericit într-o asemenea situaţie? Dar ai fost fericit! Uneori nu rămâi credincios amintirii unei legături fericite doar pentru că sfârşitul ei a fost dureros. Pentru că fericirea contează doar dacă durează veşnic? Pentru că sfârşeşte dureros numai ceea ce a fost dureros, deşi fără s-o ştii, fără s-o bănuieşti? Dar ce înseamnă o durere de care nu ştii şi pe care n-o bănuieşti?

Mă gândesc la vremea aceea şi mă revăd în amintire. Purtam costumele elegante rămase de la un unchi bogat, ajunse la mine împreună cu mai multe perechi de pantofi în două culori, negru cu maro, negru cu alb, din piele de căprioară şi piele lucioasă. Aveam braţele prea lungi

şi picioarele prea lungi, nu pentru costume, cărora mama le dăduse peste tot drumul la tiv, ci pentru coordonarea mişcărilor mele. Ochelarii pe care-i purtam erau un model ieftin, plătit de asigurări, iar părul, o claie ciufulită, orice i-aş fi făcut. La şcoală nu eram nici bun, nici rău; cred că mulţi dintre profesori nu mă băgau cu adevărat în seamă, şi nici colegii, cei care dădeau tonul în clasă. Nu-mi plăcea cum arătam, cum mă îmbrăcam şi cum mă mişcam, nimic din ce şi cum făceam, şi nici cum eram luat de alţii în seamă. Dar câtă energie era în mine, câtă încredere că într-o bună zi voi fi frumos şi deştept, iar superioritatea mea va fi admirată de toţi, cu câtă nerăbdare voi întâmpina oamenii şi situaţiile noi!

Oare asta mă face trist? Râvna şi încrederea de care eram plin pe atunci şi care i-au smuls vieţii o promisiune pe care n-avea cum s-o împlinească vreodată? Descopăr aceeaşi râvnă şi aceeaşi încredere pe feţele copiilor şi ale adolescenţilor şi îi privesc cu tristeţea cu care mă gândesc la mine, cel de odinioară. Să fie doar pur şi simplu tristeţe? Ea să fie aceea care ne copleşeşte când, uitându-ne în urmă, amintirile frumoase se spulberă, pentru că fericirea de care îţi aminteşti nu a trăit numai dintr-o situaţie existentă, ci şi dintr-o promisiune care n-a fost împlinită?

Ea – ar trebui să încep să-i spun Hanna, aşa cum am început şi atunci –, ea, bineînţeles, nu trăia dintr-o promisiune, ci dintr-o situaţie şi numai din ea.

Am întrebat-o despre trecutul ei şi răspunsul a sosit de parcă ar fi scotocit într-o ladă veche, prăfuită. A crescut în Transilvania, la şaptesprezece ani a venit la Berlin, muncitoare

la Siemens, la douăzeci şi unu a ajuns la soldaţi. De la sfârşitul războiului a avut tot felul de slujbe. La slujba ei de taxatoare de tramvai, pe care o face de câţiva ani, i-a plăcut uniforma şi faptul că se afla în mişcare, fuga imaginilor şi fuga roţilor de sub picioare. Altceva nu-i plăcea. Nu avea familie. Avea treizeci şi şase de ani. Toate astea mi le-a povestit de parcă n-ar fi fost vorba de viaţa ei, ci de a cuiva pe care nu-l cunoaşte prea bine şi de care nu-i pasă. Adesea nu mai ştia ce aş fi vrut eu să ştiu mai mult şi nu înţelegea nici de ce voiam să aflu ce se întâmplase cu părinţii ei, dacă a avut fraţi, cum a trăit la Berlin şi ce făcuse în preajma soldaţilor. „Cum vrei tu, băiete, să le ştii pe toate!"

Aşa era şi în privinţa viitorului. Nu făceam, se înţelege, planuri de însurătoare şi de familie. Dar mă interesa mai mult relaţia lui Julien Sorel cu Madame de Rênal decât aceea cu Mathilde de la Mole. Îl vedeam mai degrabă pe Felix Krull în braţele mamei decât în ale fiicei. Sora mea, care studia germanistica, relată odată, în timpul mesei, disputa în jurul legăturii amoroase dintre domnul von Goethe şi doamna von Stein şi, spre stupoarea întregii familii, am apărat cu obstinaţie existenţa acesteia. Îmi imaginam cum ar putea arăta relaţia noastră în cinci sau în zece ani. Am întrebat-o pe Hanna ea cum şi-o închipuie. Ea nu voia să se gândească nici măcar până la Paşte, când plănuiserăm să mergem în vacanţă cu bicicleta. Puteam, ca mamă şi fiu, să luăm o singură cameră şi să rămânem toată noaptea împreună.

Era ciudat faptul că nu vedeam nimic penibil în această propunere. Într-o călătorie împreună cu mama aş fi luptat din răsputeri pentru

camera mea. Mi se părea nepotrivit de-acum cu vârsta mea să fiu însoţit de mama la doctor sau la cumpărarea unui palton nou, sau aşteptat de ea după o călătorie. Când eram însoţit de mama şi întâlneam colegi de şcoală, mi-era teamă să nu trec drept puişorul mamii. Dar să mă arăt împreună cu Hanna, deşi era, de fapt, cu zece ani mai tânără decât mama, nu mă deranja deloc. Mă simţeam chiar mândru.

Când văd azi o femeie de treizeci şi şase de ani, o găsesc tânără. Când văd însă un tânăr de cincisprezece, văd un copil. Sunt uluit câtă siguranţă mi-a dat Hanna. Rezultatele mele la şcoală au fost observate de profesori, asigurându-mi respectul lor. Fetele cu care mă întâlneam nu mă mai intimidau, ceea ce le impresiona plăcut. Mă simţeam bine în pielea mea.

Memoria care luminează şi fixează chiar primele întâlniri cu Hanna lasă să se contopească săptămânile dintre discuţia noastră şi sfârşitul anului şcolar. Unul din motive este regularitatea cu care ne întâlneam şi ritualul care însoţea întâlnirile noastre. Un alt motiv este acela că până atunci nu trăisem niciodată zile atât de pline, viaţa mea nu fusese niciodată atât de trepidantă şi intensă. Când îmi amintesc cum am învăţat în acele săptămâni, ca un apucat, mi se pare că odată aşezat la masa mea de scris, nu m-am mai ridicat de la ea decât după ce am recuperat tot ce pierdusem în timpul bolii, decât după ce am memorat toate sintagmele, după ce am parcurs toate textele, după ce am făcut toate demonstraţiile matematice şi toate combinaţiile chimice. Despre Republica de la Weimar şi despre al Treilea Reich citisem încă din timpul bolii. Şi

întâlnirile noastre mi-au rămas în amintire ca o unică și lungă întâlnire. După discuția noastră, ne întâlneam întotdeauna după-amiaza; când lucra în tura de seară, de la trei la patru și jumătate; altminteri, la cinci și jumătate. La noi se cina la șapte și la început Hanna mă obliga să ajung la timp acasă. Dar, după o vreme, nu ne-am mai limitat la acea oră și jumătate și am început să născocesc pretexte și să sar peste cină.

Faptul s-a datorat cititului. A doua zi după discuția noastră, Hanna a vrut să știe ce învățam la școală. I-am povestit despre epopeile lui Homer, despre discursurile lui Cicero, despre povestirea lui Hemingway cu bătrânul și lupta lui cu peștele și cu marea. Voia să audă cum sună greaca și latina; i-am citit din *Odiseea* și din discursurile împotriva lui Catilina.

— Înveți și germana?

— Ce vrei să spui?

— Dacă înveți numai limbi străine sau există ceva de învățat și în limba ta.

— Citim texte.

Cât am fost bolnav, clasa citise *Emilia Galotti* și *Intrigă și iubire* și urma să compunem o lucrare despre ele. Așadar, fiind nevoit să citesc ambele piese, am făcut-o după ce isprăvisem celelalte treburi. Se făcuse târziu, eram obosit și a doua zi aproape nu-mi mai aminteam ce citisem, așa că a trebuit să mai citesc o dată.

— Citește-mi și mie!

— Citește tu, îți aduc cărțile.

— Ai o voce așa de plăcută, băiete, prefer să te ascult pe tine decât să citesc eu.

— Ah, nu știu.

Dar când am vrut a doua zi s-o sărut, s-a ferit.

— Mai întâi trebuie să-mi citeşti.

Vorbea serios. Am fost nevoit să citesc cu voce tare o jumătate de ceas din *Emilia Galotti*, înainte de a mă lua cu ea sub duş şi în pat. Acum mă bucuram şi de duş. Dorinţa cu care venisem se domolise în timpul lecturii. Să citeşti o piesă de teatru în aşa fel încât personaje diferite să fie cât de cât vii şi de recunoscut cere o oarecare concentrare. Sub duş dorinţa crescu în mine din nou. Îi citeam, făceam duş împreună, ne iubeam şi mai rămâneam o vreme culcaţi unul lângă altul – acesta era ritualul întâlnirilor noastre.

Era o ascultătoare atentă. Râsul ei, fornăitul disprețuitor, exclamaţiile aprobatoare sau indignate nu lăsau nici o îndoială că urmărea încordată acţiunea şi că atât Emilia, cât şi Luise erau, pentru ea, nişte nătânge. Nerăbdarea cu care mă ruga uneori să citesc mai departe venea din speranţa că, odată şi odată, se va isprăvi cu nechibzuinţa. „Dar asta nu poate fi adevărat!" Uneori eram eu însumi tentat să citesc mai departe. Când zilele se lungiră, citeam mai mult, ca să rămân cu ea în pat la asfinţit. Şi când adormea peste mine şi în curte ferăstrăul amuţea şi se auzea doar mierla, iar din culorile obiectelor din bucătărie rămâneau doar pete luminoase şi întunecate de gri, eram pe deplin fericit.

10

În prima zi a vacanței de Paște m-am sculat la patru. Hanna era în tura de dimineață. La patru și un sfert pleca pe bicicletă până la depoul de tramvaie și de acolo mai departe, cu tramvaiul, până la Schwetzingen. La dus, așa îmi spusese, tramvaiul era adesea gol. Abia la întoarcere se aglomera.

Am urcat la a doua stație. Vagonul din spate era gol, în primul se afla Hanna, care stătea lângă vatman. Am ezitat un moment dacă să urc în vagonul din față sau în al doilea și m-am decis pentru cel din spate. Acesta promitea oarecare intimitate, o îmbrățișare, un sărut. Dar Hanna nu veni. Era imposibil să nu mă fi văzut când așteptasem în stație, când urcasem. Chiar de aceea oprise tramvaiul. Dar ea rămase lângă vatman, vorbind și glumind cu el. O puteam vedea.

La stația următoare tramvaiul nu opri. Nu aștepta nimeni. Străzile erau pustii. Soarele nu răsărise încă, iar sub cerul albicios totul zăcea într-o lumină palidă: case, mașini parcate, arbori de curând înverziți și boschete înflorite, centrala de gaz și, în depărtare, munții. Tramvaiul mergea încet; probabil că orarul includea și timpul de oprire în stații, așa că deplasarea tramvaiului trebuia să-l cuprindă și pe acesta. Eram sechestrat în vehiculul care aluneca lent. La început m-am așezat, apoi m-am postat pe

platforma din față și am încercat s-o fixez pe Hanna, să-mi simtă privirea în spate. După un timp se întoarse, mă privi insistent, apoi continuă să vorbească cu vatmanul. După stația Eppelheim liniile nu mai continuau în pavaj, ci erau așezate pe un terasament paralel cu strada. Tramvaiul începu să meargă mai repede, zăngănind la intervale egale, ca un tren. Știam că traseul trecea prin câteva suburbii ca să ajungă, în fine, la Schwetzingen. Dar eu mă simțeam exclus, izgonit din lumea obișnuită, în care oamenii locuiesc, muncesc și iubesc. De parcă aș fi fost condamnat la o călătorie fără țintă și fără sfârșit, într-un vagon gol.

Apoi am văzut o stație, o căsuță de acar în câmpul liber. Am tras de șnurul cu care taxatorul semnalizează vatmanului că trebuie să oprească sau că poate porni. Tramvaiul opri. Nici Hanna, nici vatmanul nu întoarseră capul la semnal, ca să mă vadă coborând. Odată coborât, mi s-a părut că mă privesc zâmbind. Dar nu eram sigur. Apoi tramvaiul se puse în mișcare, l-am privit până a dispărut, întâi într-o fundătură, apoi după o colină. Am rămas între stradă și terasament, de jur împrejur erau câmpuri, pomi fructiferi și mai departe o grădină cu sere. Aerul era proaspăt, plin de ciripitul păsărilor. Cerul albicios strălucea peste munți în culoarea purpurei.

Călătoria cu tramvaiul fusese ca un vis urât. Aș fi încercat în continuare să cred că fusese într-adevăr un vis urât, dacă epilogul nu mi-ar fi rămas atât de limpede în amintire. Stăteam în stație, auzeam păsările și vedeam soarele răsărind; era ca o deșteptare din vis. Dar deșteptarea dintr-un coșmar nu te ușurează neapărat.

Dimpotrivă, te vezi confruntat cu realitatea grozăviei visate, cu adevărul îngrozitor cu care te-ai întâlnit în vis. Am pornit spre casă, îmi curgeau lacrimile, abia când am ajuns la Eppelheim am încetat să plâng.

Am făcut tot drumul până acasă pe jos. De câteva ori, am încercat fără succes să fac autostopul. Pe la jumătatea drumului mă ajunse din urmă tramvaiul, care trecu pe lângă mine depășindu-mă. Era plin. Pe Hanna n-am văzut-o.

Am așteptat-o la ora douăsprezece în capul scării din fața locuinței, trist, înspăimântat și furios.

— Iar chiulești de la școală?

— Sunt în vacanță. Ce s-a întâmplat azi-dimineață?

Ea descuie ușa; am urmat-o în locuință și am intrat în bucătărie.

— Ce trebuia să se întâmple azi-dimineață?

— De ce te-ai prefăcut că nu mă cunoști? Am vrut să...

— M-am prefăcut că nu te cunosc? Se întoarse și mă privi rece, drept în față. Tu n-ai vrut să mă cunoști. Te urci în vagonul al doilea, când vezi prea bine că sunt în primul.

— Oare ce motiv aș avea să călătoresc, în prima zi de vacanță, la patru și jumătate dimineața, până la Schwetzingen? Am vrut doar să-ți fac o surpriză, credeam că te bucuri. În vagonul al doilea...

— Bietul de tine! Trezit de la patru și jumătate și, pe deasupra, mai e și vacanță! Nu fusese până acum niciodată ironică. Își scutură capul. Ce știu eu de ce mergi tu la Schwetzingen! Ce știu eu de ce nu vrei să mă cunoști?! E treaba ta, nu a mea! Și acum vrei, te rog, să pleci?

Eram indignat la culme.

— Asta nu e drept, Hanna! Ai ştiut, ar fi trebuit să ştii că doar pentru tine venisem. Cum poţi crede atunci că n-am vrut să te cunosc? Dacă n-aş fi vrut să te cunosc, n-aş fi venit.

— Ah, lasă-mă! Ţi-am mai spus, ce faci tu e treaba ta, nu a mea!

Se plasă în aşa fel, încât între noi se afla masa de bucătărie; privirea ei, vocea ei, gesturile ei mă tratau ca pe un intrus şi mă somau să plec.

M-am aşezat pe canapea. Mă tratase prost şi voiam s-o provoc la discuţie. Dar nu mi-a dat nici măcar posibilitatea să mă apropii de ea. În schimb, m-a atacat. Şi am început să fiu nesigur. Avea, poate, dreptate, nu obiectiv, ci subiectiv? Se poate să mă fi înţeles greşit? Am jignit-o, fără să vreau, fără intenţie, dar am jignit-o totuşi?

— Îmi pare rău, Hanna. Totul a mers anapoda. N-am vrut să te jignesc, dar se pare că...

— Se pare? Spui că se pare că m-ai jignit? Tu nu mă poţi jigni, tu nu. Şi acum vrei, în fine, să pleci? Vin de la muncă, vreau să fac o baie, am nevoie de linişte.

Privirea ei mă soma. Cum eu nu mă mişcam, ridică din umeri, se întoarse, lăsă apa să curgă în cada de baie şi se dezbrăcă.

Acum m-am ridicat şi am ieşit. Credeam că plec pentru totdeauna. Dar peste o jumătate de oră mă aflam din nou în faţa uşii ei. Mă lăsă înăuntru, iar eu am luat totul asupra mea. Am fost lipsit de scrupule, m-am purtat fără minte, brutal, fără iubire. Am înţeles că o jignisem. Am înţeles că nu era jignită, pentru că eu nu puteam s-o jignesc. Am înţeles că n-o puteam jigni, dar că nu-şi putea îngădui, pur şi simplu,

să admită purtarea mea. În sfârşit, am fost fericit când a recunoscut că o jignisem. Nu era, aşadar, aşa de nesimţitoare şi de indiferentă cum voia să pară.

— Mă ierţi?

Aprobă din cap.

— Mă iubeşti?

Dădu iar din cap.

— Cada e încă plină. Vino să te îmbăiez.

M-am întrebat mai târziu dacă lăsase dinadins apa în cadă, pentru că ştia că mă voi întoarce. Dacă se dezbrăcase pentru că ştia că asta nu-mi va ieşi din cap şi mă va aduce înapoi. Dacă voise să câştige doar un pariu al puterii. Când, mai târziu, după ce ne-am iubit, culcaţi unul lângă altul, i-am povestit de ce am urcat în vagonul al doilea şi nu în primul, mă tachină: „Până şi în tramvai vrei să mi-o tragi. Băiete, băiete!" Aşa, de parcă motivul certei noastre n-ar fi avut, de fapt, nici o importanţă.

Dar urmarea a avut importanţă. Nu am pierdut doar această ceartă. Am capitulat după o scurtă luptă, când m-a ameninţat că mă respinge, că vrea să scape de mine. Apoi, în săptămânile care au urmat, n-am mai luptat deloc, nici măcar puţin. Când mă ameninţa, capitulam fără condiţii. Luam totul asupra mea. Am recunoscut greşeli pe care nu le-am comis, intenţii pe care nu le nutrisem vreodată. Când devenea rece şi dură, îi cerşeam graţia, iertarea, iubirea. Uneori aveam impresia că suferă ea însăşi de propria-i rigiditate şi răceală. De parcă i s-ar fi făcut dor de căldura justificărilor, a implorărilor, a jurămintelor mele. Alteori mă gândeam că vrea pur şi simplu să triumfe asupra mea. Aşa sau altcum, nu aveam de ales.

Nu puteam discuta cu ea. Să vorbim despre certurile noastre nu ducea decât la altă ceartă. O dată sau de două ori i-am scris lungi scrisori. Dar ea nu reacţionă şi, când am întrebat-o, îmi întoarse întrebarea:

— Iar începi?

11

Asta n-a însemnat că Hanna şi cu mine n-am mai fost fericiţi după prima zi a vacanţei de Paşte. N-am fost niciodată mai fericiţi decât în acele săptămâni din aprilie. Chiar şi prima noastră ceartă, oricât de artificială a fost ea, şi, în general, orice deschidea o portiţă spre ritualul nostru – a-i citi Hannei, a ne îmbăia împreună, a ne iubi şi a mai rămâne o vreme culcaţi unul lângă altul – ne făcea bine. În afară de asta, ea se cramponă de reproşul că n-aş fi vrut s-o cunosc. Dacă voiam să mă arăt cu ea, nu putea ridica obiecţii de principiu. „Deci nu voiai, totuşi, să fii văzut împreună mine" – nu-i plăcea să fie pusă în situaţia de a spune această frază. Aşa că în săptămâna de după Paşte am plecat pentru patru zile cu bicicletele la Wimpfen, Amorbach şi Miltenberg.

Nu mai ştiu ce le spusesem părinţilor. Că fac excursia cu prietenul meu Mathias? Cu un grup? Sau că-mi vizitez un fost coleg de clasă? Mama fusese probabil, ca întotdeauna, îngrijorată, iar tata găsise, ca întotdeauna, că nu are rost să-şi facă griji. Oare nu trecusem clasa, tocmai când nimeni nu mă crezuse în stare?

Banii de buzunar pe care-i primeam lunar rămăseseră necheltuiţi în timpul bolii. Dar dacă voiam să plătesc şi pentru Hanna nu mi-ar fi ajuns. Aşa că mi-am oferit spre vânzare colecţia

de timbre la prăvălia filatelică de lângă biserica Sfântul Spirit. Era singura prăvălie care anunța pe ușă achiziționarea de colecții. Vânzătorul răsfoi albumele, oferindu-mi șaizeci de mărci. L-am făcut atent la splendoarea unui timbru egiptean, reprezentând o piramidă din linii drepte, timbru evaluat în catalog la patru sute de mărci. El ridică din umeri. Dacă țineam atât de mult la colecția mea, poate ar fi fost mai bine s-o păstrez. Aveam oare dreptul s-o vând? Ce spuneau părinții? Am încercat să mă târguiesc. Dacă timbrul cu piramida nu era chiar așa de valoros, l-aș păstra, pur și simplu. În acest caz, mi-ar putea oferi doar treizeci de mărci. Atunci timbrul cu piramida avea totuși valoare? În cele din urmă mi-a dat șaptezeci de mărci. M-am simțit păcălit, dar îmi era totuna.

Nu numai eu aveam emoții pentru călătorie. Spre uimirea mea, cu zile întregi înainte, și Hanna era neliniștită. Tot chibzuia ce să ia cu ea, tot împacheta gențile de sub șaua bicicletei și rucsacul pe care i-l procurasem. Când am vrut să-i arăt pe hartă traseul la care mă gândisem, n-a vrut nici să vadă, nici să audă.

— Acum sunt prea agitată. Tu faci exact ce trebuie, băiete.

Am pornit în lunea Paștelui. Soarele strălucea și patru zile a strălucit fără încetare. Diminețile erau răcoroase, dar ziua se încălzea, nu prea tare, plăcut pentru mersul pe bicicletă, destul de cald și pentru picnic. Pădurile erau covoare verzi cu buline, picățele și pete pestrițe de galben-verzui, verde fraged, verde ca sticla, verde-albăstrui și verde-negru. În câmpia Rinului erau înfloriți primii pomi fructiferi, iar în pădurea Öden – forsiția.

Adesea puteam pedala alături. Atunci ne arătam unul altuia tot ce vedeam: cetatea, pescarul, şlepul pe fluviu, familia care mărşăluia în şir indian de-a lungul malului, tancul american cu turela ridicată. Când schimbam drumul şi direcţia, o luam eu înainte: ea nu voia să se ocupe de direcţii şi străzi; când circulaţia era prea densă, pedalam când eu în urma ei, când ea în urma mea. Bicicleta ei avea o apărătoare peste spiţe şi peste lanţul cu roata dinţată, iar ea purta o rochie albastră, a cărei fustă largă flutura în vânt. Mi-a trebuit ceva timp până am încetat să mă mai tem că fusta îi va fi prinsă între spiţe sau de roata dinţată şi că va cădea. După ce teama mi-a trecut, îmi făcea plăcere s-o văd pedalând înaintea mea.

Cât m-am bucurat de nopţi! Îmi închipuiam că ne vom iubi, vom adormi, ne vom trezi şi ne vom iubi iar, vom adormi şi iar ne vom trezi şi tot aşa, noapte de noapte. Dar m-am trezit doar în prima noapte, o singură dată. Ea era cu spatele la mine, m-am aplecat deasupra ei şi am sărutat-o şi s-a întors pe spate, m-a primit în ea şi m-a ţinut în braţe. „Băiatul meu, băiatul meu." Apoi am adormit peste ea. În nopţile care au urmat, am dormit fără să ne trezim, osteniţi de pedalat, de soare, de vânt. Ne iubeam dimineaţa.

Hanna lăsă în seama mea nu numai alegerea direcţiilor şi a drumului. Eu alegeam şi hanurile unde poposeam peste noapte, completam formularul pentru amândoi, înregistrându-ne ca mamă şi fiu, formular pe care ea doar îl semna, alegeam pentru ea chiar şi felurile de mâncare.

— Îmi place că o dată nu trebuie să mă ocup de nimic.

Singura ceartă am avut-o la Amorbach. Mă trezisem devreme, mă îmbrăcasem încet şi m-am strecurat afară din cameră. Voiam să aduc sus micul dejun şi să găsesc o florărie deschisă ca să fac rost de un trandafir pentru Hanna. I-am scris un bilet pe care l-am aşezat pe noptieră: „Bună dimineaţa! Aduc micul dejun, mă întorc îndată" – sau ceva asemănător. Când m-am întors, stătea pe jumătate îmbrăcată în mijlocul camerei, tremurând de furie, albă la faţă.

— Cum poţi pleca, aşa, pur şi simplu...

Am pus jos tava cu micul dejun şi trandafirul şi am vrut s-o iau în braţe.

— Hanna...

— Nu mă atinge.

Avea în mână cordonul îngust de piele pe care-l purta la rochie, făcu un pas înapoi şi mă plesni peste faţă. Buza îmi crăpă, am simţit gustul sângelui. Nu durea. Eram îngrozitor de speriat. Hanna ridică mâna din nou.

Dar nu mă lovi. Lăsă braţul să-i cadă, scăpă cordonul şi izbucni în plâns. N-o mai văzusem plângând. Faţa ei pierduse orice formă. Ochii holbaţi, gura căscată, pleoapele, după primele lacrimi, umflate, pete roşii pe obraz şi pe gât. Din gura ei ieşeau sunete răguşite, guturale, asemănătoare strigătului înăbuşit pe care-l scotea când făceam dragoste. Stătea în faţa mea şi mă privea printre lacrimi.

Ar fi trebuit s-o iau în braţe. Dar nu eram în stare. Nu ştiam ce să fac. La noi acasă nu se plângea aşa. Nu se bătea nici cu palma, nici, mai ales, cu cureaua. Se discuta. Dar ce puteam eu să-i spun?

Ea făcu doi paşi spre mine, mi se aruncă în braţe, lovindu-mă uşor cu pumnii în piept, se

agăță de mine. Acum o puteam susține. Umerii ei tresăltau, își lovea fruntea de pieptul meu. Apoi oftă adânc și se cuibări în brațele mele.

— Mâncăm?

Se dezlipi de mine.

— Dumnezeule, băiete, cum arăți!

Aduse un prosop și-mi spălă buza și bărbia.

— Și cămașa, e plină de sânge.

Mi-a scos cămașa, apoi pantalonul, apoi s-a dezbrăcat și ea și ne-am iubit.

— Ce a fost, de fapt, asta? De ce ai fost așa de furioasă?

Zăceam alături atât de satisfăcuți și de mulțumiți, încât am crezut că acum totul se va lămuri.

— Ce-a fost, ce-a fost – ce prostește întrebi tu mereu! Nu poți să pleci așa, pur și simplu!

— Dar ți-am lăsat un bilet...

— Bilet?

M-am ridicat. Acolo unde pusesem biletul nu se afla nimic. M-am ridicat, am căutat lângă și sub noptieră, sub pat, în pat. Nu era nicăieri.

— Nu înțeleg! Ți-am scris un bilet că aduc micul dejun și că mă întorc numaidecât.

— Chiar l-ai scris? Nu văd nici un bilet.

— Nu mă crezi?

— Aș vrea să te cred! Dar nu văd nici un bilet.

Nu ne-am mai certat. A venit o adiere de vânt, a luat biletul pe sus, l-a măturat undeva, nicăieri? Totul a fost doar o neînțelegere, furia ei, buza mea plesnită, fața ei tumefiată, neajutorarea mea?

Să fi căutat mai departe biletul, să fi căutat motivul furiei Hannei, să fi căutat cauza neputinței mele?

— Mai citeşte ceva, băiete.

Se lipi de mine şi am luat în mână *Jurnalul unui pierde-vară* al lui Eichendorf, continuând de unde mă oprisem ultima oară. *Jurnalul...* era uşor de citit, mai uşor decât *Emilia Galotti* sau decât *Intrigă şi iubire*. Hanna urmărea acţiunea cu încordată participare. Îi plăceau poeziile presărate în text. Îi plăceau travestirile, confuziile, complicaţiile, urmăririle în care era implicat în Italia eroul. În acelaşi timp îl judeca aspru că-i un pierde-vară care nu face nimic, nu poate şi nici nu vrea să facă ceva. Era mereu nedumerită şi venea cu întrebări la câteva ceasuri după ce terminasem lectura.

— Vameş – nu era o meserie bună?

Din nou descrierea certei noastre a devenit prea amănunţită, aşa că trebuie să relatez şi despre starea noastră de fericire. Cearta a făcut relaţia noastră mai intimă. Am văzut-o plângând, Hanna care putea să plângă îmi era mai aproape decât Hanna care era mereu puternică. Ea începea să-mi arate o latură blândă, pe care n-o cunoscusem până atunci. Până se vindecă, îmi examină iar şi iar buza plesnită, atingând-o cu gingăşie.

Ne-am iubit altfel. Multă vreme m-am lăsat condus de ea, m-am lăsat cu totul în posesia ei. Apoi am învăţat s-o posed şi eu. De la această călătorie, n-a mai existat pentru noi doar posedarea celuilalt.

Păstrez o poezie pe care am scris-o pe atunci. N-are nici o valoare ca poezie. Eram fascinat de Rilke şi Benn şi recunosc că încercam să le calc pe urme. Dar mai ales recunosc ce aproape eram unul de celălalt. Iată poezia:

Când ne deschidem
tu mie şi eu ţie,
când ne scufundăm
tu în mine şi eu în tine,
când ne pierdem
tu în mine şi eu în tine,
Abia atunci
eu sunt eu
şi tu eşti tu.

12

În timp ce nu-mi amintesc deloc minciunile pe care le servisem părinților în legătură cu excursia împreună cu Hanna, îmi amintesc însă perfect prețul pe care a trebuit să-l plătesc pentru a rămâne singur acasă în ultima săptămână de vacanță. Nu mai știu unde plecau părinții împreună cu fratele și sora mai mare. Problema era sora cea mică. Ar fi trebuit să meargă la familia unei prietene. Dar dacă eu rămâneam acasă, voia să rămână și ea cu mine. Asta nu le convenea părinților noștri. Așadar, trebuia să fiu și eu preluat de familia unui prieten.

Privind în urmă, găsesc demn de luat în seamă acordul părinților mei de a mă lăsa, la cincisprezece ani, o săptămână întreagă singur acasă. Remarcaseră oare independența pe care o dobândisem de când mă întâlneam cu Hanna? Sau înregistraseră pur și simplu faptul că trecusem clasa, deși fusesem bolnav luni de zile, ajungând la concluzia că devenisem mai responsabil, mai demn de încredere decât fusesem până atunci? Nu-mi amintesc nici să fi fost tras la răspundere pentru nenumăratele ceasuri petrecute cu Hanna. Fiind acum sănătos, părinții mei păreau să admită că voiam să fiu mai des cu prietenii mei, că învățam și că ne petreceam timpul liber împreună. În plus, patru copii înseamnă o bandă, iar atenția părinților nu poate fi împărțită în mod egal la toți, ci se concentrează asupra celui

care în acel moment le face probleme. Eu le făcusem destulă vreme probleme; părinţii erau uşuraţi că sunt sănătos şi trecusem clasa.

Când am întrebat-o pe sora cea mică ce voia de la mine ca să plece la prietena ei şi să mă lase singur acasă, îmi ceru o pereche de jeans – pe atunci noi le spuneam *blue jeans* sau pantaloni cu ţinte – şi un nicki, un pulover de catifea. Am înţeles. Pe atunci o pereche de *jeans* era ceva deosebit, ceva şic şi pe deasupra promiteau scăparea de costumele cu model de brăduleţ şi de rochiile înflorate. Aşa cum eu eram nevoit să port costumele unchiului meu, cea mică purta lucrurile moştenite de la sora noastră mai mare. Dar n-aveam bani.

— Atunci, şterpeleşte-le!

Cea mică mă privea cu sânge-rece.

Era uluitor de simplu. Am încercat câteva perechi de *jeans*, am luat în cabina de probă şi o pereche pe măsura ei şi i-am scos din magazin înfăşuraţi în jurul taliei, sub pantalonul costumului larg tăiat. Puloverul de catifea l-am furat de la Kaufhof. Ne-am vânturat într-o zi amândoi prin raionul de modă de la stand la stand, până am găsit standul şi puloverul potrivit. A doua zi am păşit hotărât şi grăbit prin raionul de modă, am înşfăcat puloverul, l-am ascuns sub vestonul costumului şi iată-mă în stradă. Apoi am furat pentru Hanna o cămaşă de noapte de mătase, am fost văzut de detectivul magazinului şi, luând-o la sănătoasa cât mă ţineau picioarele, am scăpat cu chiu, cu vai, ca prin urechile acului. Ani în şir n-am mai călcat pe la Kaufhof.

De la nopţile petrecute împreună în excursia noastră, se trezea în mine în fiecare noapte

dorința s-o simt lângă mine, să mă cuibăresc lângă ea, să-mi simt burta lipită de fundul ei și pieptul de spatele ei, să-mi las brațul pe sânii ei, s-o caut noaptea și s-o găsesc, să-mi cațăr un picior peste coapsele ei, să-mi lipesc fața de umerii ei. O săptămână singur acasă însemna șapte nopți cu Hanna.

Într-una din seri am invitat-o și am gătit pentru ea. Rămase cu mine în bucătărie până am pregătit totul. Stătea în canatul ușii duble deschise între sufragerie și salon când am adus mâncarea. Se așeză la masa rotundă pe locul unde, de obicei, ședea tata. Privi împrejur.

Privirea ei pipăia totul, mobilele Biedermeier, pianul, orologiul vechi, tablourile, rafturile cu cărți, vesela și tacâmurile de pe masă. Când am lăsat-o singură, ca să pregătesc desertul, n-am mai găsit-o la masă. Trecuse din încăpere în încăpere până în camera de lucru a tatei. M-am rezemat fără un cuvânt de canatul ușii, privind-o. Ea își plimba privirea peste rafturile cu cărți care tapetau pereții, de parcă ar fi citit un text. Apoi se îndreptă spre unul dintre rafturi și trecu încet cu arătătorul mâinii drepte ridicat la înălțimea pieptului de-a lungul cotoarelor cărților, ajunse la raftul următor, trecu mai departe cu degetul peste cotoare, carte cu carte, traversând astfel toată încăperea. Se opri la fereastră, privind în întuneric imaginea rafturilor cu cărți reflectată în sticla ferestrei.

Este încă una din imaginile rămase de la Hanna. Le-am înregistrat, le pot proiecta pe un ecran interior și le pot contempla neschimbate, neuzate. Uneori nu mă gândesc mult timp la ele. Dar ele revin mereu și mi se întâmplă să le

proiectez pe ecranul meu interior şi să simt nevoia să le contemplu de mai multe ori una după alta. Una o reprezintă Hanna care îşi încalţă ciorapii în bucătărie. Alta pe Hanna care stă în faţa căzii de baie şi ţine cu braţele ridicate prosopul desfăşurat. Alta pe Hanna pedalând pe bicicletă cu fusta fluturându-i în vânt. Apoi imaginea Hannei în camera de lucru a tatei. Poartă o rochie în dungi albe şi albastre, numită, pe atunci, şemizetă. Arată tânără în această rochie. Ea trece cu degetul peste cotoarele cărţilor şi se uită la imaginea ei oglindită în fereastră. Acum se întoarce spre mine, destul de repede pentru ca fusta să se înfoaie şi să-i descopere genunchii o clipă, înainte de a se lipi iarăşi de ei. Privirea ei e obosită.

— Sunt cărţi pe care tatăl tău doar le-a citit sau sunt şi cărţi scrise de el?

Ştiam de existenţa unei cărţi despre Kant şi a uneia despre Hegel, scrise de tata, le-am căutat şi le-am găsit pe amândouă. I le-am arătat.

— Citeşte-mi un pic din ele, vrei, băiete?

— Eu...

N-aveam chef, dar nu voiam nici s-o refuz. Am luat cartea tatălui meu despre Kant şi am citit un pasaj despre analitică şi dialectică, care, în egală măsură, atât ei, cât şi mie, ne-a rămas neînţeles.

— Ajunge?

Mă privi de parcă ar fi înţeles totul sau de parcă nu era important ce înţelegi şi ce nu.

— O să scrii şi tu, într-o zi, astfel de cărţi?

Am clătinat din cap.

— O să scrii altfel de cărţi?

— Nu ştiu.

— O să scrii piese de teatru?

— Nu ştiu, Hanna.

A dat din cap. Apoi am mâncat amândoi desertul şi ne-am dus la ea. Aş fi vrut să mă culc cu ea în patul meu, dar ea n-a vrut. Se simţea la mine acasă ca un intrus. N-a spus-o în cuvinte, ci prin felul cum a stat lângă mine în bucătărie sau în canatul uşii duble, prin felul cum a păşit din încăpere în încăpere şi cum a măsurat, pas cu pas, cărţile tatei, în felul cum şezuse cu mine la masă.

I-am dăruit cămaşa de noapte de mătase. Avea culoarea vinetei, bretele subţiri, lăsându-i libere braţele şi umerii, şi era lungă până la glezne. Strălucea şi scânteia. Hanna se bucură, râse şi era numai lumină. Se privi de sus în jos, se învârti, dansă câţiva paşi, se privi în oglindă, examinându-şi puţin imaginea, şi dansă mai departe. Şi aceasta este una din imaginile care mi-au rămas de la Hanna.

13

Am simţit întotdeauna începutul unui nou an şcolar ca pe o cezură. Trecerea din clasa a şasea în a şaptea aducea o schimbare care tăia în carne vie ; clasa mea a fost dizolvată şi repartizată în trei clase paralele. Mulţi dintre elevi nu trecuseră pragul din a şasea în a şaptea, aşa că patru clase au fost comasate în trei.

Liceul la care învăţam a fost multă vreme liceu de băieţi. Când au început să fie primite şi fete, ele erau aşa de puţine la număr, încât n-au putut fi împărţite în clase paralele, ci au fost repartizate doar într-o singură clasă, apoi şi în a doua, în cele din urmă şi într-a treia, până ce fetele ajunseră să reprezinte în fiecare clasă o treime din totalul elevilor. Nu erau fete atât de multe, încât să fie repartizate şi vechii mele clase, aşa că noi, ca a patra clasă paralelă, eram exclusiv o clasă de băieţi. De aceea, la desfiinţarea clasei, am fost şi noi risipiţi în celelalte clase.

Am aflat de schimbare abia la începutul anului şcolar. Directorul ne pofti într-una din clase şi ne aduse la cunoştinţă cum urma să fim repartizaţi. Împreună cu alţi şase colegi am traversat coridoarele pustii spre noua sală de clasă. Acolo am primit locurile care rămăseseră libere, eu, un loc în rândul al doilea. Pupitrele erau independente, dar înşirate pe trei rânduri alăturate, două câte două. Eu

ședeam în rândul din mijloc. La stânga mea ședea un coleg din vechea mea clasă, Rudolf Bargen, un băiat liniștit, de categorie grea, jucător de nădejde de hochei și de șah, cu care abia dacă avusesem de-a face în vechea mea clasă, dar ne-am împrietenit foarte repede. La dreapta, dincolo de intervalul dintre rânduri, se aflau fetele.

Vecina mea era Sophie. Avea păr castaniu, ochi căprui, pielea bronzată, cu perișori aurii pe brațele goale. Când m-am așezat și am privit în jur, mi-a zâmbit.

I-am răspuns și eu cu un zâmbet. Mă simțeam bine, mă bucuram de începerea școlii în noua clasă și de fete. Îmi observasem colegii din a șasea – indiferent dacă aveau sau nu fete în clasă, se temeau de ele, le ocoleau, se grozăveau sau le idolatrizau. Eu cunoșteam femeile, puteam fi degajat și prietenos. Asta le plăcea fetelor. Am să mă descurc cu ele în noua clasă și am să mă înțeleg și cu băieții.

Oare le merge așa și altora? Când eram tânăr, mă simțeam ori foarte sigur de mine, ori cu totul descumpănit. Ba mi se părea că sunt total incapabil, neînsemnat și bun de nimic, ba mă credeam întru totul reușit și îndreptățit să cred că ar trebui să-mi izbutească tot ce făceam. Când mă simțeam sigur de mine, depășeam cele mai mari dificultăți. Era însă de ajuns un mic insucces ca să mă conving de nimicnicia mea. Redobândirea siguranței de sine nu era niciodată rezultatul succesului; în spatele a ceea ce așteptam de fapt de la mine ca realizare și ce speram de la alții ca recunoaștere, lipsea în mod jalnic orice succes, iar faptul că resimțeam

această stare jalnică ori dacă, dimpotrivă, jubilam de mândrie, în caz de succes, depindea întru totul de cum îmi mergea. Multe săptămâni în şir mi-a mers bine cu Hanna, în ciuda controverselor noastre, în ciuda faptului că mă respingea şi mă umilea mereu. Aşa a început şi vara cu bine, în noua clasă în care intrasem.

Văd înaintea ochilor sala de clasă: în faţă, în dreapta, uşa, pe peretele din dreapta bârna de lemn cu cârligele de agăţat hainele, în stânga, fereastră lângă fereastră şi prin ele priveliştea spre Heiligenberg, iar când, în pauze, ne adunam în faţa ferestrelor, vedeam strada, râul şi poienile de pe celălalt mal; apoi tabla, stativul pentru hărţi şi pentru planşele didactice, catedra şi scaunul profesorului, ridicate pe un mic podium. Pereţii erau vopsiţi în ulei galben până la înălţimea capetelor noastre, iar în sus zugrăviţi în alb; din tavan atârnau două globuri sferice de culoarea laptelui. Încăperea nu cuprindea nimic inutil, nici tablouri, nici plante decorative, nici un pupitru rămas liber, nici un dulap cu lucruri uitate, cărţi, caiete sau cretă colorată. Când aluneca, privirea aluneca afară pe fereastră sau se furişa spre vecina sau vecinul de bancă. Când îşi dădea seama că mă uitam la ea, Sophie se întorcea spre mine şi îmi zâmbea.

— Berg, faptul că Sophia este un nume grecesc nu e un motiv să vă studiaţi vecina în timpul orei de greacă. Traduceţi!

Traduceam *Odiseea*. O citisem în germană, mi-a plăcut şi îmi place şi astăzi. Când îmi venea rândul, aveam nevoie doar de câteva secunde să mă adun şi să traduc. Dar şi după ce profesorul înceta să mă tachineze cu Sophie, iar

clasa se oprea din râs, motivul real al bâlbâielii mele rămânea o vreme prezent: Nausicaa cea feciorelnică şi cu braţele albe, deopotrivă întru statură şi înfăţişare nemuritoarelor zeiţe, pe care din cele două s-o asemăn cu ea, pe Hanna sau pe Sophie? Trebuia să fie una din două.

14

Când motoarele cedează, nu înseamnă pentru avion sfârșitul zborului. Avioanele nu cad din cer ca pietrele. Planează mai departe, uriașele, strălucitoarele avioane de pasageri, o jumătate de ceas, trei sferturi de ceas, ca apoi să se prăbușească în încercarea de a ateriza. Pasagerii nu observă nimic. La căderea motoarelor zborul nu se simte altfel decât cu ele în lucru. Doar zgomotul e mai slab, dar numai o idee mai slab; mai zgomotos decât motoarele e vântul, care se sparge de corpul avionului și de aripi. Uneori, privind pe geam, pământul și marea sunt amenințător de aproape. Dar stewardesele și stewarzii au tras jaluzelele, pentru că rulează filmul. E foarte probabil ca pasagerii să înregistreze acest zbor, ceva mai calm, ca deosebit de agreabil.

Vara a fost zborul planat al iubirii noastre. Sau, mai bine zis, al iubirii mele pentru Hanna; despre iubirea ei pentru mine nu știu nimic.

Am păstrat ritualul de a citi, de a face duș împreună, de a ne iubi și de a rămâne o vreme unul lângă celălalt. I-am citit *Război și pace*, cu toată argumentația lui Tolstoi despre istorie, marii bărbați, Rusia, dragoste și căsnicie, au fost, probabil, patruzeci sau cincizeci de ore. Din nou Hanna a urmărit concentrată desfășurarea romanului. Dar a fost altfel decât până acum; rămase reținută în aprecieri, nu-i integră

pe Natașa, Andrei și Pierre în viața ei, cum făcuse cu Luise și Emilia, ci pași în lumea lor așa cum faci, uimit, o călătorie în depărtări sau cum pășești într-un castel în care ți se îngăduie să intri, în care poți rămâne un timp, loc cu care te obișnuiești, fără a-ți pierde nici o clipă cu totul sfiala. Ce îi citisem până atunci nu era nou pentru mine. *Război și pace* era însă și pentru mine o zonă necunoscută. Am făcut lunga călătorie împreună.

Am căutat unul pentru celălalt diminutive. Ea începu să-mi spună și altfel decât „băiete"; găsi diverse atribute și diminutive, cum ar fi broscuță sau broscoi, pietricică sau trandafir. Eu am rămas la Hanna, până mă întrebă:

— La ce animal te gândești când mă iei în brațe și închizi ochii și te gândești la animale?

Am închis ochii și m-am gândit la animale. Eram lipiți unul de altul, capul meu lipit de gâtul ei, gâtul meu de sânii ei, brațul meu drept sub al ei și pe spatele ei, iar stângul pe fundul ei. Mi-am trecut brațele și palmele peste spatele ei lat, peste coapsele ei tari, peste fesele ei puternice și cu gâtul și pieptul i-am simțit pântecele și sânii tari. Sub pielea nedeă și moale corpul ei se simțea plin de forță, te puteai bizui pe el. Când palma mea se opri pe gamba ei, am simțit tresărindu-i mușchii. Am asociat asta cu zvâcnirea pielii, cu care caii încearcă să alunge muștele.

— La un cal.

— Un cal?

Se dezlipi de mine, se îndreptă și mă privi. Mă privi consternată.

— Nu-ți place? Pentru că te simt așa de bună când te ating, netedă și catifelată, iar

dedesubt tare şi puternică; şi pentru că-ţi zvâcneşte gamba.

I-am explicat asociaţia mea.

Îşi privi gamba, jocul muşchilor.

— Cal, clătină ea din cap; nu ştiu...

Nu era genul ei. Altminteri, era cu totul neechivocă, atât în ce accepta, cât şi în ceea ce respingea. Eram gata, sub privirea ei consternată, să retractez totul, dacă trebuia neapărat, să mă învinuiesc, s-o rog să mă ierte. Dar de data asta am încercat s-o împac cu calul.

— Aş putea să-ţi spun Cheval sau Hottehüh sau Equinchen sau Bukeffelchen. Când mă gândesc la cal, nu mă gândesc la dinţii de cal sau la căpăţâna de cal sau la ceva ce ţie nu-ţi place, ci la ceva bun, cald, moale, puternic. Tu nu eşti iepuraş sau pisicuţă, nici tigroaică – în asta e ceva rău, ceea ce tu, cu siguranţă, nu eşti.

Se aşează pe spate, cu mâinile sub cap. Acum m-am ridicat eu şi am privit-o. Privirea ei era pierdută în gol. După un timp îşi întoarse faţa spre mine. Expresia ei era de o profundă intimitate.

— Ba da, îmi place să-mi spui cal ori să mă botezi cu celelalte nume de cal – mi le explici?

Am fost împreună la teatru în oraşul apropiat; se juca *Intrigă şi iubire*. Hanna mergea pentru prima oară la teatru şi savură totul, de la spectacol până la paharul de vin spumos din pauză. Mi-am petrecut braţul pe după talia ei şi îmi era totuna ce-ar fi putut gândi lumea despre noi. Eram mândru că nu-mi păsa. Ştiam totodată că la teatru, în oraşul meu, nu mi-ar fi fost totuna. O ştia oare şi ea?

Hanna era conştientă că în timpul verii viaţa mea nu se limita doar la ea, la şcoală şi la învăţat.

Tot mai des, când apăream la ea după-amiaza târziu, veneam de la bazin. Acolo întâlneam colegi şi colege de clasă, ne făceam lecţiile împreună, jucam fotbal, volei sau scat şi flirtam. Acolo avea loc viaţa socială a clasei, iar pentru mine conta mult să fiu prezent, să fac parte din grup. Că plecam mai devreme sau veneam mai târziu, în funcţie de orele de lucru ale Hannei, n-a dăunat reputaţiei mele, dimpotrivă, mă făcea mai interesant. Ştiam. Ştiam că nu pierdeam nimic şi aveam adesea sentimentul că, dacă se va întâmpla ceva important, indiferent ce, se va întâmpla chiar atunci când voi fi de faţă. Multă vreme n-am îndrăznit să mă întreb dacă mă duceam mai cu plăcere la bazin decât la Hanna. Dar în iulie, de ziua mea, am fost sărbătorit la bazin şi lăsat cu mare părere de rău să plec şi primit prost de o Hanna epuizată şi prost dispusă. Ea nu ştia că era ziua mea de naştere. Când o întrebasem de a ei şi-mi răspunsese 21 octombrie, nu mă întrebase, la rândul ei, de a mea. Nu era mai prost dispusă decât de obicei când era obosită. Dar pe mine m-a supărat proasta ei dispoziţie şi mi-am dorit să fiu departe, la bazin, la colegele şi colegii de clasă, la discuţiile noastre sprinţare, la glume, la joc, la flirt. Când m-am arătat şi eu prost dispus şi am ajuns să ne certăm, iar Hanna m-a tratat de parcă n-aş fi existat, m-a apucat spaima că o pierd. M-am umilit şi i-am cerut iertare, până când, înduplecată, m-a tras spre ea. Dar eram plin de mânie ascunsă.

15

Apoi am început s-o trădez.

Nu că aş fi dezvăluit taine sau că aş fi dat-o pe Hanna de gol. N-am dat în vileag nimic din ce trebuia trecut sub tăcere. Am păstrat însă tăcere şi asupra lucrurilor care ar fi trebuit spuse. Nu mi-am asumat-o pe Hanna. Ştiu, neasumarea este o variantă obscură a trădării. Din afară, nu se vede dacă cineva se leapădă de celălalt sau doar păstrează discreţie, menajează, evită unele chestiuni penibile sau neplăcute. Dar cel ce nu-şi asumă o stare de lucruri o ştie cu precizie. Iar unei legături i se ia pământul de sub picioare prin simpla neasumare, în egală măsură ca şi prin variantele spectaculoase ale trădării.

Nu ştiu când m-am lepădat pentru prima oară de Hanna. Din camaraderiile după-amiezilor de vară la bazin s-au născut prietenii. În afară de colegul de bancă, pe care-l cunoşteam din ultima clasă, îl simpatizam îndeosebi pe Holger Schlüter, care, ca şi mine, era interesat de istorie şi de literatură. M-am împrietenit şi cu Sophie, care locuia cu câteva străzi mai departe, aşa că aveam acelaşi drum spre bazin. La început, mi-am spus că familiaritatea cu prietenii nu era încă destul de mare ca să le povestesc despre Hanna. Mai târziu, n-am găsit prilejul potrivit, momentul potrivit, cuvintele potrivite. Pe urmă, a fost prea târziu să le mai povestesc despre Hanna, să le-o prezint laolaltă cu celelalte mici

taine ale tinereții. Îmi spuneam că le-aș putea face o falsă impresie povestindu-le acum despre ea, după ce tăcusem atâta vreme, ar fi putut crede că ceva nu era în regulă cu relația noastră și că mă mustra conștiința. Dar orice justificări aș fi căutat, știam că o trădez pe Hanna prin simplul fapt că-mi lăsam prietenii să creadă că iau parte la tot ce e important în viața mea, păstrând însă tăcere despre Hanna.

Faptul că ei observau că nu eram cu totul sincer n-a schimbat în bine situația. Într-o seară eram cu Sophie, în drum spre casă, ne-a prins o furtună și ne-am adăpostit la Neuenheimer Feld – pe atunci nu exista încă acolo clădirea universității, ci doar câmpuri și grădini – sub acoperișul unui chioșc de grădină. Fulgera, tuna și ploua cu stropi mari și grei. A scăzut brusc și temperatura, cam cu cinci grade. Ne era frig și eu mi-am petrecut brațul pe după umerii ei.

— Ascultă, tu?

Nu se uita la mine, ci afară în ploaie.

— Da?

— Ai fost multă vreme bolnav de hepatită. Asta-i ceea ce te macină? Ți-e teamă că n-o să te mai faci niciodată bine de tot? Ce-au spus doctorii? Chiar trebuie să mergi în fiecare zi la clinică să ți se schimbe sângele sau să ți se facă perfuzii?

Hanna ca pretext al bolii. Mi-era rușine. Dar cu atât mai mult nu puteam vorbi acum despre Hanna.

— Nu, Sophie. Nu mai sunt bolnav. Analizele ficatului meu sunt normale și peste un an voi putea să beau și alcool dacă vreau, dar nu vreau. Ce mă...

Nu-mi plăcea, când era vorba de Hanna, să spun: ce mă macină.

— Dacă vin mai târziu şi plec mai devreme e din altă cauză.

— Nu vrei să vorbeşti despre asta? Sau vrei şi de fapt nu ştii cum?

Nu voiam – sau voiam şi nu ştiam cum? Habar n-aveam. Dar cum stăteam amândoi acolo sub fulgere, sub tunetele apropiate şi sub ploaia care biciuia, tremurând împreună, încălzindu-ne puţin unul pe altul, am simţit că ei, chiar ei ar fi trebuit să-i povestesc despre Hanna.

— Poate o să vorbesc altă dată despre asta.

Dar ocazia nu s-a ivit niciodată.

16

N-am aflat niciodată ce făcea Hanna când nu era nici la muncă şi nu eram nici împreună. Dacă o întrebam, refuza să-mi răspundă. Nu trăiam într-o lume comună, ci îmi dădea în viaţa ei locul pe care voia ea să mi-l dea. Trebuia să mă mulţumesc cu atât. Să-mi doresc mai mult sau doar să vreau să aflu mai mult era o îndrăzneală. Când eram deosebit de fericiţi împreună şi o întrebam, cu sentimentul că acum totul era cu putinţă şi îngăduit, se întâmpla ca, în loc să-mi refuze răspunsul, să-mi ocolească întrebarea. „Cum vrei tu, băiete, să le ştii pe toate!" Sau îmi lua mâna şi o aşeza pe burta ei: „Vrei s-o umpli de găuri?" Sau număra pe degete: „Trebuie să spăl, să calc, să şterg praful, să mătur, să scutur prunele, să le culeg, să le car acasă, să le fierb repede, repede, altfel le papă cel mic". Îşi apuca degetul mic al mâinii stângi cu degetul mare şi arătătorul dreptei: „Altfel, singur, singurel le papă pe toate." N-am întâlnit-o nici măcar o dată întâmplător pe stradă, într-o prăvălie sau la cinema, unde, cum spunea chiar ea, mergea destul de des şi unde în primele luni voiam să mergem împreună, dar ea se împotrivea. Uneori vorbeam despre filme pe care le văzusem amândoi. Ea mergea la cinema absolut la întâmplare, vedea orice, de la filme de război până la filme populist-patriotice şi de la westernuri până la noul val, iar mie îmi plăcea

tot ce venea de la Hollywood, indiferent dacă acţiunea se petrecea în vechea Romă sau în Vestul Sălbatic. Amândoi iubeam nespus un western: Richard Widmark juca rolul unui şerif care trebuie să se dueleze a doua zi în zori, un duel pe care nu poate decât să-l piardă. Seara bate la uşa lui Dorothy Malone, care îl sfătuise zadarnic să fugă. Ea deschide. „Ce vrei acum? Viaţa toată într-o singură noapte?" Când veneam uneori la ea plin de dorinţă, Hanna mă tachina: „Ce vrei acum, viaţa toată într-un singur ceas?"

O singură dată am văzut-o pe Hanna fără să ne fi dat întâlnire. Era la sfârşitul lui iulie sau începutul lui august, în ultimele zile înainte de vacanţa mare.

Hanna fusese zile în şir într-o dispoziţie aparte, dominatoare şi plină de toane, dar în acelaşi timp, era limpede, într-o tensiune care o chinuia din cale-afară, făcând-o irascibilă şi vulnerabilă. Încerca să se adune, să se stăpânească, de parcă s-ar fi temut să nu explodeze sub presiune. La întrebarea mea ce o chinuia, reacţionă urâcios. Nu-mi căzu bine deloc. Oricum, am simţit nu numai faptul că mă respinge, ci şi neajutorarea ei. Am încercat s-o ajut, dar în acelaşi timp s-o las în pace. Într-o bună zi încordarea îi dispăru. Am crezut că Hanna redevenise cea dintotdeauna. După *Război şi pace* n-am început imediat altă carte. I-am promis să mă ocup de asta şi aveam cu mine, ca să aleagă, mai multe cărţi.

Dar ea n-avea chef:

— Lasă-mă să te îmbăiez, băiete.

Nu zăpuşeala verii era aceea care mă învălui la intrarea în bucătărie. Hanna aprinsese focul

la cazanul de baie. Lăsă să curgă apa în cadă, picură câțiva stropi de lavandă în apă și mă spălă. Halatul albastru deschis, înflorat, fără mâneci, sub care nu purta nimic, se lipea în aerul fierbinte și umed de trupul ei. Mă excita îngrozitor. În timp ce ne iubeam, am avut sentimentul că vrea să mă poarte spre senzații nemaiîncercate până atunci, unde să nu mai pot rezista. Și dăruirea ei era unică. Nu fără rezerve; reținerea nu și-a trădat-o niciodată. Dar era ca și cum ar fi vrut să ne scufundăm împreună.

— Acum întinde-o la prietenii tăi.

M-a expediat, și am plecat. Arșița zăcea peste case, peste câmpuri și grădini și tremura deasupra asfaltului. Eram amețit. Strigătele copiilor care se jucau și se bălăceau în bazin pătrundeau în urechea mea, venind parcă de la o mare depărtare. Mă mișcam în lume ca și cum nu-mi aparținea, ca și cum nici eu nu eram parte din ea. M-am scufundat în apa lăptoasă, cu clor, și nu simțeam nevoia să mai ies la suprafață. Zăceam alături de ceilalți, îi auzeam vorbind și găseam că ce spun e ridicol și insignifiant.

Apoi, starea aceea ciudată dispăru. Și totul reveni la normal, o după-amiază obișnuită la bazin, cu teme pentru acasă și volei și pălăvrăgeală și flirt. Nu-mi amintesc cu ce mă ocupam în acel moment, când am ridicat ochii și am zărit-o.

Stătea la vreo douăzeci sau treizeci de metri, în șort și bluză descheiată, înnodată în talie, și se uita la mine. Am privit-o și eu. Din pricina distanței dintre noi, nu i-am putut citi expresia feței. N-am sărit în picioare și n-am alergat spre ea. Mă întrebam ce căuta la bazin, dacă voia s-o

văd şi să fie văzută cu mine; şi-mi mai trecu prin cap dacă aş vrea eu să fiu văzut cu ea, că nu ne întâlniserăm niciodată întâmplător şi ce ar trebui să fac. Apoi m-am ridicat. În scurtul moment cât îmi desprinsesem privirea de la ea, plecase.

Hanna în şort şi bluză înnodată, cu faţa îndreptată spre mine şi pe care eu nu o puteam desluşi – încă o imagine pe care o am de la ea.

17

În ziua următoare dispăruse. Am venit la ora obişnuită şi am sunat. Totul arăta ca de obicei, prin uşă am auzit ceasornicul ticăind.

M-am aşezat pe scară. În primele luni ştiam întotdeauna pe ce traseu lucra, chiar dacă n-am încercat niciodată s-o însoţesc sau s-o aştept când pleca de la lucru. Apoi am încetat s-o mai întreb, nu m-a mai interesat. Abia acum îmi dădeam seama.

De la cabina telefonică din Wilhelmsplatz am sunat la Societatea de Transport, mi s-a făcut de câteva ori legătura şi am aflat că Hanna Schmitz nu venise la lucru. M-am întors în Bahnhofstrasse, la tâmplăria din curte, am întrebat de proprietarul casei şi mi s-a dat un nume şi o adresă în Kirchheim. M-am dus acolo.

— Frau Schmitz? S-a mutat azi-dimineaţă.

— Şi mobila?

— Nu era mobila ei.

— De când locuia aici?

— De ce vă interesează?

Femeia care se întreţinuse cu mine prin geamul uşii închise fereastra.

În clădirea administrativă a Societăţii de Transport am întrebat în stânga şi-n dreapta, până am dat de Biroul personal. Funcţionarul care mă primi era amabil şi îngrijorat.

— A sunat azi-dimineaţă, în timp util, ca să-i anunţ înlocuitorul şi a spus că nu mai vine. Că

nu mai vine deloc. Clătină din cap. Acum paisprezece zile şedea aici, pe scaunul pe care şedeţi dumneavoastră, şi i-am propus s-o calificăm vatman, iar ea azvârle totul dintr-odată.

Abia peste câteva zile m-am gândit să merg la Biroul pentru evidenţa populaţiei. Ceruse să plece la Hamburg, fără să lase vreo adresă.

Zile în şir mi-a fost rău. Am fost atent ca părinţii şi fraţii să nu observe nimic. La masă participam puţin la conversaţie, mâncam ceva, nimica toată, iar când îmi venea să vărs, reuşeam să ajung până la toaletă. Mă duceam la şcoală şi la bazin. Acolo îmi petreceam după-amiezile într-un loc retras, unde nimeni nu mă căuta. Trupului meu îi era dor de Hanna. Dar mai rău decât dorul fizic era sentimentul de vinovăţie. De ce, în clipa când am văzut-o, nu m-am ridicat imediat şi n-am alergat spre ea? În situaţia aceea măruntă, vedeam limpede jumătatea de măsură a purtării mele din ultimele luni, prin care am renegat-o, prin care am trădat-o. Drept pedeapsă, plecase.

Uneori încercam să mă conving că nu fusese ea cea pe care o văzusem. Cum puteam fi sigur că fusese ea, când nu-i deslușisem precis chipul? Puteam să nu-i recunosc faţa, dacă ar fi fost ea? Aşadar, nu puteam fi sigur şi se prea poate să nu fi fost ea?

Dar ştiam că a fost ea. A stat aici, a văzut – şi a fost prea târziu.

Partea a doua

1

După ce Hanna părăsise oraşul, a trecut o vreme până am încetat s-o caut peste tot cu privirea, până când m-am obişnuit cu faptul că după-amiezile şi-au pierdut conturul, până când, uitându-mă la cărţi şi deschizându-le, nu m-am mai întrebat dacă erau potrivite pentru a fi citite cuiva cu voce tare. A trecut o vreme până trupul meu nu l-a mai dorit pe al ei; mă surprindeam uneori cum braţele şi picioarele mele o căutau în somn şi de multe ori fratele meu ne făcea cunoscut la masă, în momentul cel mai potrivit, că strigasem în somn „Hanna". Îmi amintesc şi de orele de clasă când nu visam decât la ea, nu mă gândeam decât la ea. Sentimentul vinei care mă chinuise în primele săptămâni dispăru treptat. Evitam casa ei, apucam pe alt drum şi peste o jumătate de an familia mea se mută în alt cartier al oraşului. Nu că aş fi uitat-o pe Hanna. Dar la un moment dat amintirea ei încetă să mă mai însoţească. Rămase în urmă, cum rămâne un oraş când trenul pleacă mai departe. E aici, undeva în urma ta, te-ai putea întoarce să te convingi că există. Dar de ce ai face-o?

Păstrez în memorie, ca ani fericiţi, ultimii ani de şcoală şi primii de universitate. Totodată, pot spune puţine lucruri despre ei. Au fost ani fără efort; bacalaureatul şi studiul, ales întâmplător, al ştiinţelor juridice nu mi-au creat dificultăţi, prietenii, amoruri şi despărţiri nu mi-au

căzut greu, nimic nu mi s-a părut greu. Totul îmi era uşor, totul cântărea uşor. Poate de aceea bagajul de amintiri e atât de mic. Sau îl cred eu mic? Mă mai întreb dacă amintirea acelor ani fericiţi e cu adevărat reală. Dacă privesc înapoi cu mai multă atenţie, îmi vin în minte destule situaţii de care mă ruşinez sau care mă îndurerează şi ştiu că îmi luasem rămas-bun de la amintirea Hannei, dar n-o învinsesem. După Hanna, să nu mă mai umilesc şi să nu umilesc, să nu mă mai învinovăţesc şi să nu mă mai simt vinovat, să nu mai iubesc pe nimeni atât de mult încât pierderea să mă doară, toate astea nu le-am gândit atunci cu claritate, dar, cu certitudine, le-am simţit.

Mi-am însuşit şi adoptat o comportare arogantă şi superioară, m-am dat drept cineva pe care nimic nu-l atinge, nu-l impresionează, nu-l încurcă. Nu m-am lăsat influenţat de nimic şi-mi amintesc de un profesor care, ghicindu-mă, m-a luat la întrebări şi pe care l-am pus la punct cu aroganţă. Îmi amintesc şi de Sophie. Curând după ce Hanna părăsise oraşul, Sophie s-a îmbolnăvit de tuberculoză. A petrecut trei ani într-un sanatoriu şi s-a întors exact când eu devenisem student. Se simţea singură şi căuta legătura cu vechii prieteni; nu mi-a fost greu să pătrund în inima ei. După ce ne-am culcat împreună, şi-a dat repede seama că n-aveam de fapt chef de ea şi mi-a spus printre lacrimi: „Ce s-a întâmplat cu tine, ce s-a întâmplat cu tine?". Îmi amintesc şi de bunicul meu care, la una din ultimele mele vizite înainte de a muri, a vrut să mă binecuvânteze şi căruia i-am explicat că nu cred şi că nu pun nici un preţ pe asta. Mi-e greu să-mi

închipui că m-am putut simți bine atunci, după o asemenea purtare. Îmi mai amintesc că în prezența unor mărunte gesturi de devotament sau afecțiune, indiferent dacă îmi erau adresate mie sau altora, mi se punea un nod în gât. Ajungea uneori o scenă dintr-un film. Această alăturare de insensibilitate și sentimentalism îmi era chiar mie suspectă.

2

Am revăzut-o pe Hanna în sala de judecată. Nu era nici primul din seria proceselor în legătură cu lagărele de concentrare și nici unul din cele răsunătoare. Profesorul, unul din puținii care s-au ocupat de procedurile judiciare privind trecutul nazist, făcuse din proces obiectul unui seminar, cu intenția de a-l urmări și evalua împreună cu studenții pe toată durata lui. Nu mai țin minte ce voia să verifice, să confirme sau să conteste. Îmi amintesc că în timpul seminarului se discutase despre interzicerea pedepsei retroactive. Era oare suficient că paragraful după care erau condamnați gardienii și zbirii lagărelor de concentrare existase în Codul penal încă pe vremea când comiteau acele fapte? Sau ceea ce conta era cum fusese acesta interpretat și aplicat la acea vreme, când, în realitate, paragraful respectiv nu fusese raportat niciodată la asemenea fapte? Ce este dreptatea? Ce stă scris într-un cod sau ce e impus și respectat într-adevăr de societate? Ori să fie dreptatea ceea ce, indiferent dacă există ori nu în vreun cod, ar trebui impus și respectat, dacă totul ar decurge după legea firii și a bunului-simț? Profesorul, un domn bătrân întors din emigrație, dar rămas în științele juridice germane un outsider, luă parte la aceste discuții cu toată erudiția sa, și în același timp cu distanța proprie celui ce nu se mai bazează pe erudiție în rezolvarea unei probleme.

— Priviți-i pe acuzați – nu veți găsi nici unul să creadă, într-adevăr, că funcția i-ar fi dat, la vremea aceea, dreptul să ucidă.

Seminarul începu iarna, procesul în primăvară. Acesta dură timp de mai multe săptămâni. Ședințele aveau loc de luni până joi și pentru fiecare din cele patru zile profesorul numi o grupă de studenți care consemna procesul-verbal cuvânt cu cuvânt. Vinerea avea loc seminarul și erau discutate și elucidate aspectele ivite în cursul săptămânii.

Elucidare! Elucidarea trecutului! Noi, studenții de la seminarul respectiv, ne-am simțit în postura de avangardă a acestei prelucrări. Noi eram aceia care au deschis larg ferestrele, au lăsat aerul să pătrundă înăuntru, vântul care ridica, în sfârșit, colbul pe care societatea îl lăsase să se așeze peste monstruozitățile trecutului. Noi am avut grijă să se poată respira, să se poată vedea totul. Nici noi nu ne sprijineam pe erudiția juridică. Nu încăpea pentru noi nici o îndoială că era nevoie de judecată. Tot atât de neîndoielnic era faptul că doar în aparență era vorba, în primul rând, de condamnarea cutărui ori cutărui gardian sau călău. În fapt, însă, generația care s-a folosit de gardieni și călăi, sau nu i-a împiedicat, sau nici măcar nu i-a relegat atunci când ar fi trebuit s-o facă, după 1945, era acum judecată, iar noi o condamnam la rușine prin această procedură de prelucrare și elucidare.

Părinții noștri jucaseră roluri foarte diferite în cel de al Treilea Reich. Unii dintre tații noștri fuseseră pe front, dintre aceștia, doi sau trei în armată, un altul fusese ofițer SS, câțiva făcuseră carieră în justiție și administrație, dar unul

dintre noi avea un unchi care fusese înalt funcţionar în Ministerul de Interne al Reich-ului. Sunt convins că – în măsura în care i-am fi întrebat şi în care ne-ar fi răspuns – ar fi avut de mărturisit lucruri foarte diferite. Tatăl meu n-a vrut să spună nimic despre sine. Dar ştiu că îşi pierduse catedra de conferenţiar la Filosofie pentru că intenţionase să ţină o prelegere despre Spinoza şi că se descurcase în anii războiului asigurând existenţa familiei ca lector al unei edituri de manuale şi hărţi de drumeţie. Cum de mi-a trecut prin cap să-l condamn la ruşine? Şi totuşi am făcut-o. Noi toţi ne-am condamnat părinţii la ruşine, chiar dacă i-am condamnat doar pentru faptul că i-au răbdat printre ei pe făptaşi, după 1945.

Noi, studenţii de la seminarul respectiv, ne-am format o puternică identitate de grup. Cei din „seminarul lagărelor" – astfel era numit seminarul nostru, la început de ceilalţi studenţi, apoi şi de noi. Erau însă mulţi pentru care ce făceam noi nu prezenta interes, pe unii îi impresiona neplăcut, pe alţii îi dezgusta. Găsesc şi eu acum că febrilitatea cu care le aduceam şi altora la cunoştinţă monstruozităţile de care aflam era într-adevăr respingătoare. Cu cât evenimentele despre care citeam sau aflam erau mai îngrozitoare, cu atât eram mai conştienţi de misiunea noastră de elucidare şi de acuzare. Chiar şi atunci când cele petrecute îţi tăiau repiraţia – noi le exhibam triumfători. Priviţi aici!

Mă înscrisesem la seminar din pură curiozitate. Era ceva nou. Aici nu mai era vorba de analiza dreptului de cumpărare sau de culpă şi

complicitate sau de codul de legi saxon, nici de considerații prăfuite de filosofie a dreptului. Aerele arogante cu care făceam pe grozavul le-am adus la început cu mine, în seminar. Dar în timpul iernii m-am putut sustrage tot mai puțin atât evenimentelor despre care citeam și auzeam, cât și zelului de care erau animați colegii de seminar. Îmi propusesem să împărtășesc doar interesul științific, eventual pe cel politic și moral. Dar, de fapt, voiam mai mult, voiam să împărtășesc zelul comun, manifestat de ceilalți. Se prea poate ca ei să mă fi perceput drept distant și arogant. Eu însă am avut în timpul lunilor de iarnă plăcuta senzație de apartenență la grup, în acord cu ceea ce făceam, în acord cu cei cu care acționam.

3

Dezbaterea judecătorească avea loc în alt oraş, la o distanţă de exact o oră cu maşina. Altfel, n-am avut niciodată vreun drum acolo. Şofa un coleg. Crescuse acolo şi cunoştea locul.

Era joi. Procesul începuse luni. Primele trei zile s-au scurs cu petiţii de parţialitate înaintate de apărare, pe temeiul de părtinire. Noi constituiam o a patra grupă care lua parte la audierea personală a acuzaţilor, de fapt, începutul real al procesului.

Ne deplasam pe şoseaua de munte, pe sub livezile în floare. Eram într-o dispoziţie înălţătoare, avântată; sosise momentul când puteam dovedi pentru ce ne pregătiserăm. Nu ne simţeam doar în postura de simpli spectatori, auditori, secretari. A asista, a audia, a consemna procesul-verbal era aportul nostru la elucidarea evenimentelor.

Tribunalul era o clădire de la începutul secolului, lipsită însă de pompa şi de întunecimea adesea proprii clădirilor de tribunal din acel timp. Sala în care se afla curtea cu juri avea pe stânga un şir de ferestre mari, de sticlă opacă ce refuza privirea în afară, dar lăsa să pătrundă multă lumină. În faţa ferestrelor stăteau procurorii, care puteau fi recunoscuţi în zilele luminoase de primăvară sau vară doar după contur. Completul, trei judecători în robe negre şi şase juraţi, şedea în capul sălii, iar în dreapta se

afla banca acuzaților și a apărării, prelungită, din cauza numărului mare, cu mese și scaune până în mijlocul sălii, în fața rândurilor unde începea publicul. Câțiva acuzați și apărători ședeau cu spatele la noi. Hanna ședea cu spatele la noi. Am recunoscut-o abia când a fost strigată și s-a ridicat, pășind în față. Bineînțeles că i-am recunoscut imediat numele: Hanna Schmitz. Apoi statura, capul, greu de ghicit din cauza părului strâns sever într-un coc, ceafa, spatele lat și brațele puternice. Se ținea dreaptă. Stătea bine înfiptă pe amândouă picioarele. Brațele îi atârnau libere. Purta o rochie cenușie, cu mâneci scurte. Am recunoscut-o, dar nu am simțit nimic. Nu am simțit nimic.

Da, voia să rămână în picioare. Da, se născuse la Hermannstadt la 21 octombrie 1922 și avea acum patruzeci și trei de ani. Da, a lucrat la Berlin, la Siemens, iar în toamna anului 1943 a intrat în SS.

— Ați mers de bunăvoie la SS?

— Da.

— De ce?

Hanna nu răspunse.

— E adevărat că v-ați dus să lucrați pentru SS, deși vi se propusese la Siemens un post de șef de echipă?

Apărătorul Hannei sări în sus.

— Ce înseamnă aici acest „deși"? Ce înseamnă insinuarea că o femeie preferase să lucreze pentru SS decât să fie șef de echipă la Siemens? Nimic nu îndreptățește ca decizia mandantei mele să facă obiectul unei asemenea întrebări.

Se așeză. Era singurul apărător tânăr, ceilalți erau bătrâni, unii, cum se dovedi curând, vechi

naziști. Apărătorul Hannei evita tezele și jargonul lor. Era însă de o impulsivitate care dăuna mandantei lui tot atât de mult cât dăunau tiradele național-socialiste ale colegilor lui mandantelor lor. Nu obținu decât că președintele ridică ochii iritat și nu insistă mai departe cu întrebarea de ce Hanna se dusese la SS. Dar rămase impresia că o făcuse cu bună știință și nu din constrângere. Faptul că unul din jurați o întrebă pe Hanna ce fel de muncă se aștepta ea să facă la SS și că Hanna răspunse că SS a căutat la Siemens, dar și în alte întreprinderi, femei pentru munca de supraveghere, precizând că pentru asta se prezentase și fusese angajată acolo, nu schimbă cu nimic impresia negativă.

La apelul președintelui, Hanna confirmă monosilabic că a fost repartizată în primăvara lui 1944 la Auschwitz, iar apoi, până în iarna 1944-1945, într-un mic lagăr de lângă Cracovia, că după sfârșitul războiului fusese o vreme la Kassel, apoi trăise ici și colo. În orașul meu natal locuise opt ani; era cea mai lungă perioadă pe care o petrecuse în același loc.

— Putea fi considerată schimbarea repetată a domiciliului o dovadă a încercării de a-și face pierdută urma?

Avocatul apărării își arătă deschis ironia.

— La fiecare schimbare de domiciliu, mandanta mea s-a prezentat la Biroul pentru evidența populației. Nimic nu pledează pentru intenția ei de a fugi, nu există pericolul de a ascunde ceva. N-ar fi de părere judecătorul de instrucție, având în vedere lipsa de gravitate a acuzației și ținând seama și de iritarea opiniei publice, să dispună punerea în libertate a

mandantei mele? Temeiul juridic al arestării, onorată instanţă, aparţine legislaţiei naziste, a fost introdus de naziști şi înlăturat după naziști. El nu mai există.

Avocatul vorbise cu satisfacţia maliţioasă cu care cineva prezintă un adevăr picant.

Am înlemnit. Percepusem arestul Hannei ca pe ceva firesc şi drept. Nu datorită acuzaţiei, a gravităţii imputării şi a suspiciunii, despre care nici nu ştiam ceva precis, ci pentru că în celulă s-ar fi aflat în afara lumii mele, în afara vieţii mele. O doream atât de departe de mine, atât de greu accesibilă, încât să poată rămâne doar o simplă amintire, aşa cum devenise şi fusese ea pentru mine în ultimii ani. Dacă avocatul ar fi avut succes, trebuia să mă aştept s-o reîntâlnesc, eram pus în situaţia de a clarifica, mai întâi mie însumi, cum mi-aş fi dorit şi cum ar fi trebuit să se desfăşoare această întâlnire. Şi nu vedeam cum n-ar fi putut avea succes. Dacă Hanna nu încercase până acum să se ascundă, de ce ar face-o acum? Şi ce ar putea ascunde? Alte motive de a o păstra în detenţie nu existau atunci.

Preşedintele îşi manifestă din nou iritarea şi am înţeles că era un truc al lui. De câte ori găsea o remarcă supărătoare sau obstructivă, îşi scotea ochelarii şi, încreţindu-şi fruntea, îl examina pe cel ce vorbise cu o privire mioapă, nesigură ori, trecând peste remarcă, începea cu „sunteţi, aşadar, de părere“ sau „vreţi să spuneţi că“, repetând obiecţia exprimată în aşa fel încât nu lăsa nici o îndoială că nu era dispus să se ocupe de aceasta şi că nu avea nici un rost să se insiste asupra ei.

— Sunteţi de părere, aşadar, că judecătorul de instrucţie a apreciat greşit faptul că acuzata nu s-a prezentat la nici una din autorităţile unde a fost citată, nici la poliţie, nici la procuratură şi nici la judecător? Doriţi să depuneţi o cerere de ridicare a mandatului de arestare?

Avocatul depuse cererea, dar instanţa o respinse.

4

N-am scăpat nici o zi de dezbatere. Ceilalți studenți erau uimiți. Profesorul salută faptul că unul dintre noi avea grijă ca grupa următoare să afle ce auzise grupa precedentă și tot ce se întâmplase. O singură dată privi Hanna înspre public și în direcția mea. Altfel, în toate zilele procesului își îndreptă privirea numai spre completul de judecată, din clipa în care era condusă la locul ei de o femeie cu grad de sergent-major și până când se încheia dezbaterea din ziua aceea. Acest lucru lăsă o impresie de trufie, cum arogant păru și faptul că nu vorbea cu celelalte acuzate și chiar cu avocatul ei abia dacă schimba vreun cuvânt. Celelalte acuzate vorbeau între ele, în tot cazul din ce în ce mai puțin, pe măsură ce procesul se lungea. În pauze stăteau cu rudele și cu prietenii sau le făceau semne când îi recunoșteau în public. În pauzele din timpul dezbaterii Hanna rămânea la locul ei.

Așa o puteam vedea din spate. Îi vedeam capul, ceafa, umerii. Îi citeam capul, ceafa, umerii. Când era vorba de ea, își ținea capul deosebit de sus. Când se simțea tratată nedrept, calomniată, atacată și căuta o replică, își rotea umerii în față, iar mușchii cefei i se încordau. De fiecare dată când replicile eșuau, umerii îi cădeau. Nici o tresărire a umerilor, nici o clătinare a capului. Era prea încordată ca să-și mai

fi permis vreo tresărire din umeri, vreo clătinare din cap. Nu-şi îngăduia nici măcar să-şi sprijine capul în palme, să-l lase să cadă, să-l încline. Stătea înţepenită. Trebuia să fie dureros să stai aşa.

Uneori din cocul ţeapăn îi scăpau şuviţe de păr ce atârnau în cârlionţi şi i se mişcau pe ceafă din pricina curentului. Uneori Hanna purta o rochie a cărei tăietură era destul de adâncă în jurul gâtului pentru a-i dezvălui aluniţa de sus, de pe umărul stâng. Apoi mi-am amintit cum îi suflam şuviţele de pe ceafă, cum îi sărutam aluniţa şi ceafa. Dar amintirea era o simplă constatare. Nu simţeam nimic.

În timpul săptămânilor de proces n-am simţit nimic, simţurile îmi erau amorţite. Uneori îmi provocam simţurile, închipuindu-mi-o pe Hanna făcând faptele de care era învinuită, cu toată claritatea de care eram capabil, amintindu-mi totodată de ea, cea de odinioară, pe care şuviţele de păr şi aluniţa o evocau în memoria mea. Era ca şi cum ţi-ai ciupi cu mâna braţul amorţit de injecţie. Braţul nu ştie că e ciupit de mână, mâna ştie că ciupeşte braţul, dar în primul moment creierul nu poate deosebi mâna de braţ. În al doilea moment însă le deosebeşte exact. Poate că mâna a ciupit braţul atât de tare încât locul rămâne o vreme lipsit de culoare. Apoi sângele începe să circule din nou şi locul prinde iarăşi culoare. Dar simţirea tot nu revine încă.

Cine-mi făcuse injecţia? Mi-o făcusem oare eu însumi, temându-mă că fără ea n-aş fi rezistat? Anestezia acţiona nu numai în sala de judecată, şi nu numai pentru că mă ajuta s-o pot privi pe Hanna, de parcă un altul era acela care o iubise

şi o dorise, unul pe care-l cunoşteam bine, dar care nu eram eu. Pentru că în toate celelalte lucruri pe care le făceam, stăteam parcă alături de mine şi priveam la mine însumi din afară, la universitate sau când eram împreună cu părinţii şi fraţii, cu prietenii, relaţiile mele cu ceilalţi funcţionau, dar în lăuntrul meu nu participam.

După o vreme mi s-a părut că observ şi la alţii o stare de amorţeală asemănătoare. Nu la avocaţi, care în timpul întregului proces au rămas de o agresivitate la fel de zgomotoasă, la fel de dornici de răzbunare şi discordie, de pedanţi şi caustici şi de o distanţare nerușinată, fiecare după temperamentul său personal şi politic. Dezbaterea îi storcea, ce-i drept, de puteri. Seara erau epuizaţi, dar uneori şi mai stridenţi. Peste noapte îşi încărcau însă bateriile, iar în dimineaţa următoare tunau şi fulgerau ca întotdeauna. Procurorii încercau să ţină pasul cu ei şi să demonstreze şi ei, zi de zi, aceeaşi voinţă combativă. Că n-au fost în stare, asta s-a datorat la început şocului provocat de obiectul şi de rezultatele dezbaterilor, iar mai apoi pentru că amorţeala s-a instalat şi şi-a făcut efectul şi asupra lor. Dar efectul cel mai puternic l-a avut asupra judecătorilor şi a juraţilor. În primele săptămâni de proces au luat cunoştinţă, vădit zguduiţi, de grozăviile pe care martorii le relatau tulburaţi, uneori printre lacrimi sau cu vocea gâtuită. Mai târziu, feţele li s-au destins, revenind la normal, şi au fost în stare să-şi şoptească, chiar zâmbind, câte o remarcă sau chiar să dovedească o notă de nerăbdare dacă vreun martor se împotmolea în amănunte. Când, în timpul unei şedinţe, s-a pus problema unei deplasări

în Israel, unde urma să fie interogată o martoră, i-a cuprins bucuria călătoriei. Colegii mei, care participau doar o dată pe săptămână la dezbateri, au asistat surprinşi şi speriaţi la această pătrundere a grozăviei în cotidian. Fiind prezent zi de zi, le-am înregistrat reacţiile cu o anumită detaşare.

Ca deţinutul din lagărul de concentrare, care supravieţuieşte lună de lună înregistrând cu calm groaza nou-veniţilor. O înregistrează cu aceeaşi stare de amorţeală cu care s-a obişnuit să perceapă chiar crima şi moartea. Întreaga literatură a supravieţuitorilor relatează despre această amorţire, sub imperiul căreia, cu funcţiile vitale reduse, când gazarea şi incinerarea sunt fapte cotidiene, comportamentul lor devine indiferent şi brutal. Chiar şi în declaraţiile sărăcăcioase ale făptaşilor, camerele de gazare şi crematoriile făceau parte din spaţiul cotidian, făptaşii înşişi erau, în indiferenţa lor opacă, reduşi la câteva funcţiuni vitale, ca nişte indivizi ameţiţi sau beţi. Acuzatele îmi lăsau impresia că erau încă prizonierele acestei amorţeli, împietrite parcă în ea pentru vecie.

Încă pe atunci, când m-a preocupat sentimentul acela comun, mai mult, faptul că amorţeala îi cuprinsese nu numai pe făptaşi şi pe victime, ci şi pe noi, toţi cei care am avut mai târziu de-a face cu evenimentele, judecători, juraţi, avocaţi sau studenţi care consemnam desfăşurarea procesului, comparându-i pe făptaşi, victime, morţi, vii, supravieţuitori ai lagărelor şi contemporani, nu mi-a fost bine. Nu mi-e bine nici azi. Oare e îngăduit să compari astfel? Când mă surprindeam într-o discuţie făcând

estimări ale unei astfel de comparaţii, subliniam, bineînţeles, că nu relativizez deosebirea dintre cei care au fost siliţi să intre în lagărul concentraţionar şi cei care au intrat de bunăvoie, diferenţa dintre cei ce au suferit şi cei care, dimpotrivă, au provocat suferinţă, această deosebire fiind de o importanţă fundamentală. Dar eram întâmpinat cu uimire şi indignare, chiar şi atunci când o făceam nu ca reacţie la obiecţia celorlalţi, ci luându-le-o înainte, preîntâmpinând obiecţia lor.

Totodată mă întreb, şi am început să mă întreb încă de atunci: ce ar fi trebuit şi ce trebuie, de fapt, să facă generaţia mea, a contemporanilor, cu toate aceste informaţii despre grozăviile exterminării evreilor? Să nu putem crede oare că suntem în stare să înţelegem ceea ce e de neînţeles, să nu ne fie permis să comparăm ceea ce este de necomparat, să nu avem voie să punem întrebări, pentru că cel care întreabă, chiar dacă nu pune atrocităţile sub semnul întrebării, le face totuşi obiect al discuţiei şi nu le consideră ca pe ceva faţă de care nu poţi rămâne decât mut de oroare, ruşine şi vină? Să amuţim doar de oroare, ruşine şi vină? În ce scop? Nu că aş fi pierdut în timpul dezbaterilor zelul elucidării trecutului cu care luasem parte la seminar. Dar dacă astfel stau lucrurile – câţiva, puţini, să fie condamnaţi şi pedepsiţi, iar noi, generaţia care urmează, să amuţim de oroare, ruşine şi vină –, mă întreb, asta să fie totul?

5

În a doua săptămână s-a dat citire acuzației. Procedura a durat o zi și jumătate – o zi și jumătate sub semnul prezumției. Acuzata la punctul unu ar fi fost..., mai departe s-ar fi făcut..., în continuare ar fi fost..., prin aceasta ar fi îndeplinit starea de fapt ce face obiectul paragrafului cutare, în continuare ar fi făcut cutare și cutare..., ...ea s-ar fi făcut vinovată și de acțiune ilegală și criminală. Hanna era acuzata la punctul patru.

Cele cinci acuzate au fost gardiene într-un mic lagăr de concentrare de lângă Cracovia, în apropiere de Auschwitz. Au fost transferate acolo de la Auschwitz în primăvara lui 1944, înlocuind supraveghetoarele care muriseră sau fuseseră rănite în timpul unei explozii la fabrica în care lucrau femeile din lagăr. Unul din capetele de acuzare se referea la comportamentul lor la Auschwitz, dar cădea în urma celorlalte. Nu-mi mai aduc aminte de el. Se referea numai la celelalte femei, nu și la Hanna? Era de o importanță minoră, în comparație cu celelalte capete de acuzare, sau minor chiar în sine? Sau părea pur și simplu imposibil ca o persoană care fusese la Auschwitz, acum arestată, să nu fie acuzată și pentru comportarea sa de acolo?

Bineînțeles că cele cinci acuzate n-au condus lagărul. A existat un comandant, au existat pichete de pază și alte supraveghetoare. Majoritatea pichetelor și a gardienelor n-au supraviețuit

bombelor care au pus într-o noapte capăt marşului spre vest al prizonierelor. Câteva au dispărut în aceeaşi noapte şi au fost de negăsit, ca şi comandantul, care a şters-o chiar când convoiul se pusese în mişcare spre vest.

Dintre prizoniere, nici una n-ar fi putut supravieţui nopţii de bombardament. Au existat totuşi două supravieţuitoare, mamă şi fiică, iar fiica a scris o carte despre lagăr şi despre marşul spre vest, pe care a publicat-o în America. Poliţia şi procuratura au reuşit să dea nu numai de urma celor cinci acuzate, ci şi a câtorva martori care au trăit în satul în care bombele au pus capăt marşului spre vest al prizonierelor. Martorii cei mai importanţi au fost fiica, ce venise în Germania, şi mama, care rămăsese în Israel. Pentru audierea mamei, instanţa, avocaţi şi judecători, se deplasă în Israel – singurul segment al procesului la care nu am luat parte.

Unul din capetele de acuzare se referea la selecţiile din lagăr. În fiecare lună soseau de la Auschwitz şaizeci de femei, în locul cărora trebuia trimis la Auschwitz exact acelaşi număr, mai puţin cele care muriseră. Le era clar tuturor că la Auschwitz femeile erau ucise; erau trimise înapoi cele care nu mai puteau fi folosite la munca în fabrică. Era o fabrică de muniţii, în care munca propriu-zisă nu era grea, dar femeile abia de pridideau cu ea, trebuind să lucreze şi la construcţii, căci explozia din primăvară făcuse pagube mari.

Celălalt cap de acuzare se referea la noaptea de bombardament cu care s-a sfârşit totul. Pichetele de pază şi gardienele au închis prizonierele, câteva sute de femei, în biserica satului, părăsit

de majoritatea locuitorilor. Au căzut doar câteva bombe, destinate probabil unei căi ferate din apropiere sau unei fabrici sau aruncate doar pentru că rămăseseră de prisos după atacul asupra unui oraş mare. Una nimeri casa parohială în care dormeau paznicii şi supraveghetoarele. O alta lovi turla bisericii. Întâi a ars turla, apoi podul, în sfârşit, grinzile aprinse se prăbuşiră în nava bisericii şi stranele luară foc. Uşile grele nu cedară. Acuzatele le-ar fi putut deschide. Nu au făcut-o, iar femeile încuiate în biserică au ars de vii.

6

Pentru Hanna, dezbaterile nici că ar fi putut decurge mai nefavorabil. Încă de la audierea personală, nu făcuse o părere bună asupra instanţei. După ce s-a dat citire acuzaţiei, ceru cuvântul, pentru că ceva n-ar fi corespuns; preşedintele instanţei o admonestă iritat; ar fi avut destulă vreme să studieze acuzaţia şi să-şi exprime obiecţiile înainte de deschiderea procedurii principale, acum dezbaterea principală era în toi, iar ce corespunde sau nu în formularea acuzaţiei va arăta audierea martorilor. Când preşedintele instanţei propuse la începutul examinării probelor să se renunţe să se mai dea citire versiunii germane a cărţii fiicei, pe motiv că o editură germană o pregătea pentru tipar şi fusese pusă la dispoziţia tuturor participanţilor în manuscris, Hanna a trebuit să fie convinsă de avocatul ei, sub privirea iritată a preşedintelui instanţei, să accepte acest lucru. Ea nu voia. Nu voia să accepte nici că la o audiere anterioară recunoscuse că avusese cheia de la uşa bisericii. N-a avut cheia, nimeni n-a avut cheia, nici n-a existat o cheie a bisericii, ci mai multe chei, iar acelea se aflaseră în broaştele uşilor, pe dinafară. Dar în protocolul audierii judecătoreşti, citit şi semnat de ea, stătea scris altfel, şi faptul că întrebă de ce voiau să-i atârne o tinichea de coadă nu îmbunătăţi situaţia. Nu întrebase cu voce tare, nici cu aroganţă, ci cu stăruinţă şi, după cum mi-am dat

seama, vizibil nedumerită şi confuză, iar când spusese că voiau să-i atârne o tinichea de coadă, acesta nu era un reproş de încălcare a legii. Dar preşedintele aşa înţelesese afirmaţia ei şi reacţionă cu asprime. Sări în sus şi avocatul Hannei, izbucnind zelos şi febril, şi fu întrebat dacă îşi însuşeşte reproşul mandantei lui; se aşeză.

Hanna voia să procedeze corect. Protesta unde se credea nedreptăţită, recunoscând faptele de care, după părerea ei, era pe bună dreptate acuzată. Contesta cu perseverenţă şi era gata să consimtă, de parcă prin această consimţire ar fi câştigat dreptul la protest sau ar fi preluat prin protest obligaţia de a recunoaşte ceea ce, cu bună-credinţă, nu putea contesta. Dar nu-şi dădea seama că pe preşedintele instanţei îl irita stăruinţa ei. Nu avea nici un fel de simţ al situaţiei, al regulilor de desfăşurare a jocului, al formulelor după care erau evaluate afirmaţiile ei şi ale altora, privind vina şi nevinovăţia, condamnarea sau achitarea. Pentru a compensa lipsa acestui simţ al situaţiei, avocatul ei ar fi trebuit să aibă mai multă experienţă şi siguranţă sau, pur şi simplu, să fie mai bun. Nici Hanna n-ar fi trebuit să-i facă misiunea atât de dificilă; îi refuza vădit încrederea ei, dar nici nu fusese ales de ea. Avocatul era un apărător din oficiu, numit de preşedinte.

Uneori Hanna avea un soi de succes. Îmi amintesc de audierea ei privind selecţiile din lagăr. Celelalte acuzate tăgăduiră să fi avut vreodată de a face cu ele. Hanna recunoscu prompt participarea la selecţii, nu singură, ci împreună cu celelalte, încât preşedintele instanţei găsi de cuviinţă s-o iscodească:

— Cum decurgeau selecţiile?

Hanna descrise cum supraveghetoarele decideau de comun acord să comunice un număr egal de prizoniere din sectoarele de care erau responsabile, fiecare câte zece, şaizeci în total, că cifrele puteau să difere de la sector la sector, în funcţie de gradul de boală al prizonierelor, dar că, în final, supraveghetoarele hotărau de comun acord cine era trimis înapoi.

— Nu s-a sustras nici una, aţi acţionat toate împreună?

— Da.

— N-aţi ştiut că trimiteaţi prizonierele la moarte?

— Ba da, veneau însă cele noi, iar cele de aici trebuiau să facă loc celor care veneau.

— Aşadar, pentru că trebuia făcut loc, aţi spus: tu, şi tu, şi tu trebuie să fiţi trimise înapoi şi omorâte?

Hanna nu înţelese ce voia judecătorul să întrebe.

— Eu am... cred... Ce aţi fi făcut în locul meu?

Hanna pusese întrebarea cât se poate de serios. Ea nu ştia ce altceva ar fi trebuit să facă, cum ar fi putut să facă altfel şi de aceea voia să audă de la preşedinte, care părea să le ştie pe toate, ce ar fi făcut el.

Urmă un moment de tăcere. Nu se obişnuieşte în acţiunea penală germană ca acuzaţii să pună întrebări judecătorilor. Dar întrebarea era pusă şi toţi aşteptau răspunsul judecătorului. El trebuia să dea un răspuns, nu putea trece peste întrebare, n-o putea ocoli cu o remarcă mustrătoare, n-o putea anula cu o altă întrebare

recuzatoare, în loc de răspuns. Tuturor le era clar, chiar şi lui îi era clar, şi am înţeles de ce îşi făcuse o strategie din starea de iritare. Îşi făcuse din ea o mască. În spatele ei putea să câştige ceva timp pentru a găsi răspunsul. Dar nu prea mult; cu cât întârzia mai mult, cu atât creşteau tensiunea şi aşteptările, cu atât mai bun trebuia să fie răspunsul.

— Există lucruri pe care, pur şi simplu, nu e permis să le faci şi de care, dacă nu te costă viaţa, trebuie să te distanţezi.

Poate ar fi fost de ajuns să fi spus acest lucru despre Hanna sau chiar să fi vorbit despre sine însuşi. Dar să vorbeşti despre ce trebuie să faci şi ce nu îţi este permis şi cât te-ar putea costa asta nu răspundea nici pe departe seriozităţii cu care Hanna întrebase. Ea ar fi vrut să ştie ce ar fi trebuit să facă în situaţia ei, nu că există lucruri care nu se fac. Răspunsul judecătorului păru neajutorat, lamentabil. Au simţit-o toţi. Sala reacţionă cu un oftat dezamăgit şi privi admirativ spre Hanna, care câştigase într-o oarecare măsură acest schimb de cuvinte. Ea rămase însă pe gânduri.

— Aşadar, să fi... n-ar fi trebuit... aş fi avut voie atunci, la Siemens, să nu mă prezint?

Întrebarea nu era adresată judecătorului. Vorbise singură, se întreba pe sine însăşi, ezitând, pentru că nu-şi pusese încă această întrebare şi se îndoia dacă era întrebarea adevărată şi care era răspunsul la ea.

7

Aşa cum pe judecător îl supăra încăpăţânarea cu care Hanna contesta, tot aşa le supăra pe celelalte acuzate disponibilitatea cu care ea recunoştea anumite fapte. Pentru apărarea lor, dar şi pentru apărarea Hannei, acest lucru a fost fatal.

Dovezile erau, de fapt, în favoarea acuzatelor. La principalul cap de acuzare, ele constau, în exclusivitate, din depoziţia mamei supravieţuitoare, a fiicei ei şi a cărţii acesteia. O bună apărare ar fi putut contesta în chip plauzibil, fără a ataca substanţa mărturiilor mamei şi fiicei, că tocmai acuzatele de faţă ar fi făcut selecţiile. Depoziţiile martorelor nu erau exacte şi nici nu aveau cum să fie exacte; a existat oricum un comandant, pichete de pază – o ierarhie a însărcinărilor şi a executării ordinelor, cu care prizonierele erau doar parţial confruntate şi pe care puteau doar în parte s-o bănuiască. Tot aşa era şi în cazul celui de-al doilea cap de acuzare. Mama şi fiica erau închise în biserică şi nu aveau cum să depună mărturie pentru ceea ce se petrecuse afară. În fapt, acuzatele nu puteau spune că n-au fost acolo. Ceilalţi martori, care locuiau pe atunci în sat, vorbiseră cu ele şi şi-au amintit. Dar aceşti martori trebuiau să fie atenţi ca imputarea de a fi putut salva prizonierele să nu cadă cumva asupra lor. Dacă erau de faţă doar acuzatele, cele

câteva femei nu puteau fi înfrânte de locuitorii satului, care să deschidă uşile bisericii? Nu trebuiau s-o ţină şi ei pe aceeaşi linie a apărării, prin care acuzatele, şi ei, martorii, erau degrevaţi de vină, prin faptul că au acţionat sub constrângere? Sub constrângerea forţei sau a ordinelor pichetelor de pază, care totuşi nu dezertaseră şi pe care acuzatele, oricum, le credeau plecate pentru scurt timp să ducă răniţii într-un lazaret şi care s-ar fi putut întoarce oricând?

Când apărarea celorlalte acuzate şi-a dat seama că strategia eşuează, din pricina disponibilităţii Hannei de a recunoaşte anumite fapte, folosi acest lucru spre a-şi degreva mandantele de vină, aruncând-o în întregime asupra Hannei. A făcut-o cu o detaşare pragmatică, celelalte acuzate secundând-o cu replici indignate.

— Vă era cunoscut, aşa cum aţi declarat, că trimiteaţi prizonierele la moarte – faptul este valabil numai pentru dumneavoastră, nu-i aşa? Ce au ştiut celelalte colege dumneavoastră nu puteţi şti. Puteţi presupune, dar, în sfârşit, nu şi aprecia, nu-i aşa? fusese întrebată Hanna de avocatul unei alte acuzate.

— Dar noi toate am ştiut...

— E mai simplu să spui „noi", „noi toate", decât „eu", „eu singură", nu-i aşa? Este adevărat că dumneavoastră, doar dumneavoastră aţi avut în lagăr protejate, fete tinere pe vremea aceea, una pentru un timp, apoi alta?

Hanna ezită.

— Cred că nu eram singura care...

— Tu, mincinoasă ordinară! Drăguţele tale – pe astea numai tu le-ai avut, tu singură!

O altă acuzată, o femeie grosolană, înfoiată ca o cloşcă şi în acelaşi timp cu o gură otrăvită, era vădit iritată.

— Se prea poate să spuneţi „ştiu", când nu puteţi decât presupune şi spuneţi „cred" atunci când, pur şi simplu, inventaţi? Avocatul clătină capul ca şi când ar fi luat, îndurerat, cunoştinţă de răspunsul ei afirmativ. Este adevărat că toate preferatele dumneavoastră plecau cu primul transport la Auschwitz, după ce vă săturaţi de ele?

Hanna nu răspunse.

— Asta era selecţia dumneavoastră specială, selecţia dumneavoastră personală, nu-i aşa? Nu mai aveaţi nevoie de ele, voiaţi să le ascundeţi printre celelalte. Dar...

— O, Doamne! Aşezată în public după ce fusese interogată, fiica îşi ascunse faţa în palme. Cum de am putut să uit asta?

Preşedintele completului de judecată o întrebă dacă dorea să mai adauge ceva la depoziţie. Ea nu aşteptă să fie chemată în faţă. Se ridică şi vorbi de la locul pe care îl ocupa în public.

— Da, avea favoritele ei, mereu una dintre cele tinere, fragile şi delicate, pe aceea o lua sub protecţia ei şi avea grijă să nu muncească, o aproviziona şi o hrănea mai bine şi o lua seara cu ea. Iar fetele nu aveau voie să spună ce făcea seara cu ele, iar noi credeam că... şi toate plecau cu transportul, de parcă şi-ar fi făcut plăcerea şi se săturase de ele. Dar, de fapt, nu era asta, iar într-o zi una din ele a vorbit şi astfel am aflat că fetele îi citeau seară de seară. Era mai bine decât dacă... mai bine şi decât să se fi omorât lucrând la construcţii, cred că aşa am gândit, că a fost mai bine, altfel n-aş fi putut uita asta. Dar a fost oare mai bine? Se aşeză.

Hanna se întoarse şi se uită la mine. Privirea ei mă găsi imediat şi aşa mi-am dat seama că ştiuse tot timpul că eram acolo. Mă privi pur şi simplu. Chipul ei nu implora nimic, nu cerea nimic, nu promitea nimic. Se oferea doar. Mi-am dat seama cât era de crispată şi de epuizată. Avea cearcăne sub ochi şi pe fiecare obraz o cută pe care nu i-o cunoşteam, nu adâncă, dar care o însemna ca o cicatrice. Când m-am înroşit, şi-a întors privirea, îndreptând-o spre judecători.

Preşedintele completului de judecată îl chestionă pe avocatul care o interogase pe Hanna dacă mai are întrebări. Voia s-o afle şi de la avocatul Hannei. Întreab-o, mă gândeam. Întreab-o dacă a ales fetele cele fragile şi delicate pentru că ele n-ar fi suportat oricum munca pe şantier, pentru că ar fi intrat oricum în primul transport spre Auschwitz şi pentru că a vrut să le facă suportabilă ultima lună de viaţă. Spune-le, Hanna! Spune-le că ai vrut să le faci suportabilă ultima lună! Că acesta a fost motivul pentru care le-ai ales pe cele delicate şi fragile. Că nu a existat alt motiv, nu putea să existe altul!

Dar avocatul nu întrebă nimic şi Hanna nu vorbi de la sine.

8

Versiunea germană a cărţii pe care fiica a scris-o despre timpul petrecut în lagăr a apărut după proces. În timpul procesului manuscrisul fusese pus la dispoziţie, dar putea fi citit numai de participanţii direcţi. Eu a trebuit să citesc cartea în engleză, pe atunci un lucru neobişnuit şi obositor pentru mine. Limba străină pe care nu o posezi şi cu care te lupţi îţi dă o ciudată senzaţie de distanţă şi de apropiere în acelaşi timp. Studiezi cartea deosebit de temeinic, dar nu te apropii de ea. Rămâne în aceeaşi măsură străină, pe cât de străină îţi e limba.

Am recitit-o peste ani şi am constatat că distanţa o produce însăşi cartea. Nu te invită la identificare, nu face pe nimeni simpatic, nici pe mamă, nici pe fiică, nici măcar persoanele cu care ambele şi-au împărţit destinul în diferite lagăre, şi în cele din urmă la Auschwitz şi la Cracovia. Femeile care se aflau de cel mai mult timp în barăci, ca şi supraveghetoarele şi pichetele de pază, n-au destulă substanţă şi concreteţe pentru a şti cum să le judeci, mai bune ori mai rele. Cartea respiră acea amorţire pe care am încercat s-o descriu. Dar sub influenţa ei, fiica nu şi-a pierdut capacitatea de a înregistra şi de a analiza. Şi nu s-a lăsat coruptă nici de autocompătimire, nici de conştiinţa, vizibilă, nu numai a supravieţuirii anilor de lagăr, ci şi a concretizării într-o formă literară. Ea se descrie pe sine

și comportamentul ei puber, prematur-înțelept și, la nevoie, viclean, cu aceeași platitudine cu care descrie totul.

Hanna nu apare în carte nici cu numele, nici identificabilă ori recognoscibilă în alt mod. Uneori credeam că o recunosc într-o gardiană tânără și frumoasă, descrisă ca îndeplinindu-și conștiincios misiunea ei lipsită de conștiință, dar nu eram sigur. Dacă mă uitam la celelalte acuzate, gardiana descrisă nu putea fi decât Hanna. Dar au mai existat și alte gardiene. Într-un alt lagăr, fiica a cunoscut o supraveghetoare căreia i se spunea „iapa", tot tânără, frumoasă și vrednică, dar crudă și nestăpânită. Gardiana din lagăr îi amintea de ea. Mai văzuseră și alții asemănarea? O știa și Hanna, își mai amintea și ea că fusese atât de surprinsă când o asemuisem cu un cal?

Pentru mamă și fiică lagărul de lângă Cracovia era ultima staționare după Auschwitz. Era un progres; munca era grea, suportabilă totuși, mâncarea era mai bună și era preferabil să dormi într-o încăpere cu șase femei decât în una cu o sută. Și era mai cald; pe drumul de la fabrică spre lagăr, femeile puteau să adune și să ia lemne cu ele. Exista frica de selecții. Dar nu era atât de rea ca la Auschwitz. Șaizeci de femei erau trimise în fiecare lună înapoi, șaizeci din o mie două sute; aveai aici o șansă de supraviețuire de douăzeci de luni, chiar dacă erai doar de putere medie și, oricum, puteai spera să depășești media. Pe deasupra, te puteai aștepta că războiul se va sfârși în mai puțin de douăzeci de luni.

Mizeria a început odată cu desființarea lagărului și cu marșul prizonierelor spre vest. Era iarnă, ningea, iar îmbrăcămintea în care femeile

tremurau de frig în fabrică și în care au rezistat, într-o oarecare măsură, în lagăr era cu totul nepotrivită, dar și mai nepotrivită era încălțămintea, adesea cârpe și hârtie de ziar legate ca să se țină laolaltă, dar care nu putea să reziste la marșurile lungi prin zăpadă și gheață. Femeile nu mărșăluiau doar; ele erau hăituite, trebuiau să alerge. „Marșul morții?" se întreba fiica în carte și răspundea: „Nu marșul, ci trapul morții, galopul morții." Multe cădeau pe drum, altele, după nopțile petrecute în vreo șură sau numai lângă un zid, nu se mai ridicau. Într-o săptămână, aproape jumătate din femei muriseră.

Biserica oferea un acoperiș mai bun decât șurile ori zidurile de care femeile avuseseră parte până atunci. Trecând prin fața gospodăriilor părăsite, pichetele de pază și supraveghetoarele ocupau spațiile locuibile când trebuiau să înnopteze. Aici, în satul părăsit, au luat pentru ele casa parohială, iar prizonierelor le-au destinat mai mult decât o șură ori un zid și faptul că au făcut-o și că în sat au primit și o zeamă caldă părea o făgăduială pentru sfârșitul mizeriei. Așa au adormit femeile. Ceva mai târziu au căzut bombele. Câtă vreme ardea doar turla, focul putea fi auzit în biserică, dar nu și văzut. Din clipa în care turla bisericii se desprinse și se prăbuși în pod, au mai trecut minute întregi până să se vadă focul. Apoi flăcările au început să se scurgă în jos, aprinzând hainele, grinzile arzând au aprins în cădere stranele și altarul, iar în foarte scurt timp podul s-a prăbușit în întregime în nava bisericii și totul a ars în vâlvătăi.

Fiica era de părere că femeile s-ar fi putut salva dacă s-ar fi unit în primele clipe ca să spargă una din uși. Dar până să-și dea seama

ce se întâmplase, ce se va întâmpla și că nu li se deschisese ușa, a fost prea târziu. Era noapte neagră când le-a trezit căderea bombei. O vreme au auzit doar un foșnet nedefinit venind din turlă, care le înspăimânta, și au rămas tăcute, ca să identifice zgomotul. Că era trosnetul și pocnetul unui foc, că ceea ce pâlpâia din când în când în spatele ferestrelor, luminându-le, era flacăra unui incendiu, că trosnitura de deasupra capetelor însemna prăbușirea turlei arzând în pod – femeile au realizat abia când podul ardea vizibil. Au realizat situația și au început să urle, să urle de groază, să urle după ajutor, să se izbească de uși, zgâlțâind și lovind în ele, urlând fără încetare, urlând.

Când podul în flăcări se prăbuși în nava bisericii, pereții ocrotiră focul ca un cămin. Nu au murit asfixiate, cele mai multe dintre femei au ars în vâlvătaia flăcărilor. Focul cuprinse până și ușile grele ale bisericii, prinse în ferecături de fier, făcându-le jar și scrum. Dar asta a fost peste câteva ceasuri.

Mama și fiica au supraviețuit pentru că mama, dintr-un imbold fals, a făcut ceea ce trebuia. Când femeile au fost cuprinse de panică, n-a mai putut suporta să stea printre ele. S-a refugiat în galerie. I-a fost totuna că acolo era mai aproape de flăcări, voia doar să fie singură, departe de tumultul femeilor urlând, ale căror veșminte luaseră foc și care se buluceau când într-o parte, când în cealaltă. Galeria era îngustă, atât de îngustă, încât abia dacă a fost atinsă în cădere de bârnele aprinse. Mama și fiica au stat lipite de zid, văzând și auzind furia focului. A doua zi n-au avut curajul să coboare și să

iasă afară. În întunericul nopții următoare, s-au temut să nu rătăcească treptele și drumul. Când au ieșit din biserică în zorii celei de a treia zile, au întâlnit câțiva locuitori ai satului, care le-au privit înlemniți și fără grai, le-au dat însă îmbrăcăminte și mâncare și le-au lăsat să plece.

9

— De ce n-ați deschis?

Întrebarea a fost adresată de președintele completului de judecată, fiecărei acuzate în parte. Fiecare din ele, una după alta, a dat același răspuns. Nu a putut deschide. De ce? Una a fost rănită în casa parohială când a căzut bomba, alta a avut un șoc după aceea. Una s-a ocupat de celelalte supraveghetoare rănite, le-a scos de sub dărâmături, le-a pansat. Nu s-au gândit la biserică, n-au fost în apropierea ei, n-au văzut focul dinăuntru, n-au auzit strigătele de acolo.

Fiecare acuzată în parte a fost avertizată de președintele completului de judecată cu aceeași formulă: în raport scrie altceva. Fusese, cu bună știință, redactat cu atenție. A spune că raportul găsit printre documentele SS ar cuprinde altceva ar fi fals. Dar adevărul era că scria altceva. Menționa nominal cine fusese omorât și cine rănit în casa parohială, cine transportase cu camionul răniții într-un lazaret și cine însoțise transportul în vagoanele cu benă. Raportul menționa rămânerea gardienelor la fața locului, pentru a aștepta sfârșitul incendiului, pentru împiedicarea extinderii focului și a încercărilor de evadare la adăpostul acestuia. Raportul menționa moartea prizonierelor.

Faptul că numele acuzatelor nu era printre cele menționate în raport era un argument că erau

dintre gardienele rămase la locul incendiului. Rămânerea lor pentru a împiedica încercările de evadare era un argument că nu se sfârşise totul odată cu recuperarea răniţilor din casa parohială şi transportul lor în lazaret. Gardienele rămase, aşa se putea deduce, lăsaseră focul să ardă cu vâlvătaie în biserică şi ţinuseră uşile închise. Printre gardienele rămase acolo, aşa se putea deduce, se aflaseră şi acuzatele.

Nu e adevărat, au spus acuzatele una după alta, n-a fost aşa. Raportul era fals. Acest lucru reiese şi din faptul că el vorbeşte despre împiedicarea extinderii incendiului, ca fiind una din misiunile supraveghetoarelor rămase. Şi cum ar fi îndeplinit ele această misiune? Era o prostie, ca şi cealaltă misiune, aceea de a împiedica încercările de evadare la adăpostul incendiului. Absurd. Încercări de evadare? Când terminaseră să se ocupe de ai lor şi ar fi trebuit să se ocupe de prizoniere, nu mai era nimeni care ar fi putut evada. Nu, raportul ignora întru totul ce făcuseră, ce fuseseră nevoite să facă şi să îndure în noaptea aceea. Cum s-a putut ajunge la un asemenea raport denaturat nici ele nu ştiau.

Până când veni şi rândul acuzatei înfoiate, pline de ură. Ea ştia.

— Întrebaţi-o pe asta! Arătă cu degetul spre Hanna. Ea a scris raportul. Ea e vinovată de toate, ea singură, iar cu raportul a vrut să mușamalizeze totul, să ne tragă şi pe noi după ea.

Preşedintele a întrebat-o pe Hanna. Dar era ultima lui întrebare. Prima a fost:

— De ce nu aţi deschis?

— Am fost, a trebuit... Hanna căuta răspunsul. N-am ştiut cum să ne descurcăm altfel.

— N-ați știut cum să vă descurcați altfel?

— Unele dintre noi au murit, altele au luat-o din loc. Au spus că duc răniții în lazaret și că se întorc, dar știau că nu se mai întorc și o știam și noi. Poate că nici nu s-au dus la lazaret, răniții nu erau în stare prea gravă. Am fi plecat și noi cu ele, dar au spus că le trebuie loc pentru răniți și oricum, n-au... nu le ardea să fim atâtea femei laolaltă. Nu știu unde s-au dus.

— Ce ați făcut?

— N-am știut ce să facem. Totul a mers atât de repede, a ars casa parohială și turla, bărbații și mașinile erau încă acolo, apoi au dispărut dintr-odată, am rămas singure cu femeile din biserică. Ne-au lăsat ceva arme, dar nu știam să le mânuim și, chiar dacă am fi știut, la ce ne-ar fi ajutat, nouă, câtorva femei? Cum puteam să le păzim pe toate celelalte? O coloană se răsfiră până departe, chiar dacă o ții strânsă laolaltă, iar s-o păzești pe o distanță atât de mare era nevoie de mai multe decât eram noi, cele câteva. Hanna făcu o pauză. Atunci au început urletele și a fost din ce în ce mai rău. Dacă am fi deschis și ar fi fugit toate afară...

Președintele așteptă un moment.

— V-a fost frică? V-a fost frică să nu cumva să vă copleșească prizonierele?

— Că prizonierele ne-ar... nu, dar cum puteam să le readucem la ordine? Ar fi fost o harababură pe care n-am fi putut-o stăpâni. Și dacă ar fi încercat să evadeze...

Din nou președintele așteptă, dar Hanna nu duse fraza până la capăt.

— V-a fost teamă, în cazul că vor evada, că veți fi arestată, condamnată, împușcată?

— Doar nu puteam pur și simplu să le lăsăm să evadeze! Răspundeam de ele. Adică le păziserăm tot timpul, în lagăr și în coloană, doar asta trebuia să facem, să le păzim ca să nu evadeze. De aceea n-am știut ce să facem. N-am știut nici câte femei vor supraviețui în zilele următoare. Au murit așa de multe, iar cele care mai trăiau erau atât de slăbite...

Hanna își dădea seama că nu-și făcea nici un serviciu prin cele spuse. Dar nu putea să spună altceva. Doar să încerce să spună mai bine ceea ce spunea, să descrie și să explice mai bine. Însă cu cât vorbea mai mult, cu atât își înrăutățea situația. Pentru că, la un moment dat, nu mai știa ce să spună, se adresă din nou președintelui:

— Dumneavoastră ce ați fi făcut ?

Dar de data aceasta, o știa și ea, nu primi nici un răspuns. Nici nu aștepta vreunul. Nimeni nu aștepta un răspuns. Președintele clătină mut din cap.

Oricine își putea imagina neputința și neajutorarea descrise de Hanna. Noaptea, frigul, zăpada, focul, urletele femeilor din biserică, dispariția acelora care le însoțiseră și le ajutaseră pe supraveghetoare – cum să fi fost simplă situația! Dar oare faptul că situația era dificilă putea să relativizeze oarecum grozăvia a ceea ce acuzatele făcuseră ori nu în acea noapte? Ca și cum ar fi vorba de un accident de mașină pe o stradă pustie, într-o noapte friguroasă de iarnă, cu răniți și pagube materiale, unde nu știi ce e de făcut? Sau despre un conflict între două îndatoriri, îndreptățite amândouă să aibă parte de implicarea noastră? Așa și-ar fi putut oricine

închipui situația, dar nimeni nu voia să-şi imagineze ceea ce descria Hanna.

— Dumneata ai scris raportul?

— Ne-am gândit împreună ce să scriem. N-am vrut să le facem vreun rău celor care o luaseră din loc. Dar nu voiam nici noi să fim învinuite, să fim prinse pe picior greşit.

— Spuneţi, aşadar, că v-aţi gândit împreună. Cine a scris?

— Tu!

Cealaltă acuzată arătă din nou cu degetul spre Hanna.

— Nu, n-am scris eu. E important cine a scris?

Un procuror propuse un expert care să compare scrisul raportului cu cel al acuzatei Schmitz.

— Scrisul meu? Vreţi să comparaţi scrisul meu...

Preşedintele, procurorul şi apărătorul Hannei se sfătuiră între ei dacă după mai bine de cincisprezece ani scrisul îşi mai poate păstra aceleaşi caracteristici. Hanna ascultă ceea ce discutau, încercă de câteva ori să spună sau să întrebe ceva, era însă din ce în ce mai alarmată. Apoi spuse:

— Nu trebuie să aduceţi nici un expert. Recunosc că eu am scris raportul.

10

Despre seminariile de vineri nu mai păstrez nici un fel de amintire. Chiar dacă încerc să rememorez dezbaterile procesului, nu-mi vine în minte ce am analizat din punct de vedere ştiinţific în aceste seminarii. Despre ce am discutat oare? Ce voiam să înţelegem? Asupra căror aspecte ne deschisese profesorul ochii?

În schimb, îmi amintesc de duminici. Din zilele petrecute în sălile instanţei rămâneam cu o foame nepotolită după culorile şi miresmele naturii. Vinerea şi sâmbăta recuperam ceea ce pierdusem din studiu în zilele săptămânii, oricum, măcar atât cât să pot face faţă temelor din timpul semestrului. Duminicile o luam razna.

Heiligenberg, bazilica Sfântul Mihail, turnul lui Bismarck, Calea Filosofilor, malul fluviului – duminică de duminică am făcut acelaşi drum, doar cu mici variaţiuni. Am găsit destulă varietate în faptul că puteam urmări săptămână de săptămână verdele intens şi câmpia Rinului, o dată în aburul arşiţei, altă dată prinsă în vălul ploii sau sub tunetul norilor în furtună, că puteam adulmeca aroma fructelor de pădure şi simţi mirosul florilor încinse de soare, al pământului, precum şi mirosul de putregai al frunzelor de anul trecut, când ploua. Şi, într-adevăr, nu am nevoie şi nu caut prea mare varietate. Călătoria următoare ceva mai departe decât ultima, vacanţa următoare în locul pe care-l descoperisem

anul trecut și care-mi plăcuse – multă vreme am crezut că mi-ar trebui mai mult curaj ca să plec în Ceylon, Egipt sau Brazilia, înainte de a lua în seamă și a cunoaște mai bine zonele deja familiare. În ele văd mai mult.

Am regăsit locul din pădure unde mi se revelase taina Hannei. Locul nu are nimic deosebit și nu avusese nici atunci ceva deosebit, nici un arbore mai ciudat ori vreo stâncă, nici o perspectivă neobișnuită asupra orașului ori a câmpiei, nimic care te-ar invita la asociații surprinzătoare. Gândindu-mă la Hanna săptămână de săptămână, învârtindu-mă pe aceeași orbită, un gând se desprinse urmărindu-și traiectoria proprie și, în cele din urmă, destăinuindu-și esența. Odată exprimat, rămase aici – s-ar fi putut întâmpla oriunde, sau oriunde familiaritatea locului și a circumstanțelor îngăduie ca surpriza care nu vine din afară, ci crește dinăuntrul tău să ți se dezvăluie și s-o recunoști. Tot așa s-a întâmplat și atunci, pe drumul care urcă pieziș pe munte, traversează la un moment dat șoseaua circulată, trece pe lângă o fântână și, strecurându-se mai întâi pe sub copacii întunecați, ajunge în luminiș.

Hanna nu știa să scrie și să citească.

De aceea aștepta să i se citească. De aceea, în excursia noastră cu bicicletele, m-a lăsat pe mine să mă ocup de scris și citit, iar dimineața fusese ca scoasă din minți, găsind biletul meu, presupunând că eu mă așteptam să știe ce i-am scris, temându-se să nu fie dată în vileag. De aceea se sustrăsese de la avansare la societatea de tramvaie; ca taxatoare, își putea masca slăbiciunea, dar în cazul unei calificări ar fi fost

demascată. Din același motiv se sustrăsese de la avansarea propusă de Siemens și acceptase să fie gardiană. Pentru a evita confruntarea cu expertul, recunoscuse că scrisese raportul. Își dăduse drumul la gură în timpul procesului doar pentru a-și salva capul? Sau pentru că nu putuse citi nici cartea fiicei, nici acuzația, n-a putut să recunoască nici șansele apărării și nici nu s-a pregătit corespunzător pentru proces? Din același motiv și-a trimis protejatele la Auschwitz? Pentru a le face să tacă, în caz că observaseră ceva? Acesta să fi fost motivul pentru care făcuse din cele fragile protejatele ei?

De aceea? I-am înțeles rușinea de a nu putea citi și scrie și că a preferat să mă înstrăineze pe mine decât să fie dată de gol. Rușinea – o știam eu însumi – putea fi pricina unui comportament de apărare, în spatele căruia să te poți ascunde, să te poți eschiva, să te prefaci, chiar să jignești. Dar rușinea Hannei de a nu ști să citească și să scrie putea fi motivul comportamentului ei la proces și în lagăr? De frica de a nu fi cumva dată în vileag ca analfabetă prefera demascarea ca răufăcătoare? De frica demascării ca analfabetă prefera crima?

Asta m-am întrebat atunci, iar de atunci încoace mi-am pus adesea aceleași întrebări. Dacă motivul Hannei a fost frica de demascare, de ce oare, în locul acuzației înfiorătoare de a fi fost criminală, n-a preferat demascarea inofensivă ca analfabetă? Sau credea că se poate strecura pur și simplu fără nici un fel de demascare? Era chiar proastă? Sau era într-adevăr atât de vanitoasă și de rea, încât nu putea să evite demascarea ei în calitate de criminală?

Am respins atunci acest gând cu toată ființa mea, iar de atunci încoace mereu. Nu putea să fie așa, mi-am spus, Hanna nu se decisese pentru crimă. Se decisese să nu se califice la Siemens și a nimerit, fără să vrea, ca supraveghetoare în lagăr. Nici vorbă, nu ea le trimisese la Auschwitz pe femeile fragile și slăbite pentru că îi citiseră, ci le alesese pe ele să-i citească pentru a le face mai suportabilă ultima lună, înainte de a fi trimise, oricum, la Auschwitz. Şi nici n-a stat să cântărească în timpul procesului între cele două feluri de demascare: ca analfabetă sau criminală. N-a făcut calcule, n-a urmărit nici o tactică. Acceptând să fie trasă la răspundere, nu voia să mai fie, pe deasupra, și demascată. Nu și-a urmărit propriul interes, ci s-a luptat pentru adevărul ei, pentru dreptatea ei. Un adevăr și o dreptate de plâns, pentru că trebuia să se prefacă mereu, pentru că nu fusese cu totul sinceră, pentru că nu putea fi întru totul ea însăși, dar erau adevărul și dreptatea ei, și lupta pentru ele era lupta ei.

Trebuie să fi fost cu totul epuizată. Nu luptase doar la proces. Ea a luptat și luptase mereu nu pentru a arăta ce poate, ci pentru a ascunde ceea ce nu putea. O viață ale cărei șanse se concretizau în retrageri energice și ale cărei victorii constau în eșecuri trecute sub tăcere.

M-a impresionat discrepanța dintre ceea ce ar fi putut s-o preocupe pe Hanna când părăsise orașul meu natal și ceea ce a imaginat și făurit fantezia mea. Am fost convins că eu o alungasem, pentru că o trădasem și mă lepădasem de ea, dar, în realitate, ea se sustrăsese demascării la societatea de transport. În tot cazul, faptul

că nu eu o alungasem nu modifica în nici un fel faptul că o trădasem. Rămâneam aşadar vinovat. Iar dacă nu eram vinovat, pentru că a trăda o criminală nu te poate face vinovat, eram vinovat pentru că iubisem o criminală.

11

Întrucât Hanna recunoscuse că scrisese raportul, situația celorlalte acuzate s-a simplificat substanțial. Chiar și atunci când n-a acționat singură, Hanna le-a încolțit, le-a amenințat, le-a constrâns. Ea a acaparat comanda. Ea a împărțit ordinele. Ea a luat hotărârile.

Locuitorii satului care au depus mărturie nu au putut nici confirma, nici infirma faptele. Ei au văzut cum biserica în flăcări era păzită de mai multe femei în uniformă care n-au deschis ușile și de aceea n-au îndrăznit să le deschidă nici ei. În dimineața următoare, au întâlnit femeile care plecau, recunoscându-le în acestea pe acuzate. Dar care dintre acuzate dăduse tonul la întâlnirea de dimineață sau dacă, în general, dăduse tonul vreuna, asta nu puteau spune.

— Dar nu puteți exclude faptul că această acuzată – avocatul uneia dintre celelalte acuzate arătă spre Hanna – a luat deciziile?

Nu puteau, cum să poată, în comparație cu celelalte acuzate, evident mai bătrâne, mai obosite, mai lașe, mai înrăite, nici nu erau dispuși s-o facă. În comparație cu celelalte acuzate, Hanna era șefa. Pe deasupra, existența unei conducătoare îi degreva pe locuitorii satului de vreo răspundere; să nu sari în ajutor în prezența unei unități ținute în frâu suna mai bine decât să n-o faci în prezența câtorva femei dezorientate.

Hanna se lupta mai departe. Recunoştea ceea ce era adevărat, contesta ceea ce nu era adevărat. Contesta cu o vehemenţă crescândă, disperată. Fără a ridica tonul. Dar însăşi intensitatea cu care vorbea surprindea instanţa în mod neplăcut.

În cele din urmă renunţă. Vorbea doar când era întrebată, răspundea scurt, insuficient, uneori confuz. Ca şi cum voia să semnaleze că se predase, acum, când vorbea, nici nu se mai ridica în picioare. Preşedintele completului de judecată, care la începutul procesului îi spusese de câteva ori că nu trebuia să stea în picioare, că poate vorbi fără să se ridice, luă act surprins de acest fapt. Spre sfârşitul procesului aveam uneori impresia că instanţa se săturase, voia, în fine, să încheie socotelile, nu mai era la obiect, ci altundeva, din nou în prezent, după lungi săptămâni petrecute în trecut.

Şi eu mă săturasem. Dar nu puteam încheia socotelile. Pentru mine dezbaterea nu se isprăvise, ci abia începea. Din simplu spectator, devenisem brusc participant, părtaş la joc şi decizie. Nu căutasem şi nu alesesem acest rol, dar îl aveam, vrând-nevrând, indiferent dacă aş fi acţionat în vreun fel sau dacă m-aş fi complăcut să rămân pasiv.

Să fac ceva – de făcut, ar fi fost doar un singur lucru. Puteam să merg la preşedintele completului, să-i spun că Hanna era analfabetă. Că nu era ea principala vinovată, cum o făcuseră celelalte să pară. Comportamentul ei din timpul procesului nu era dovada imposibilităţii de a se îndrepta, nici a insensibilităţii sau a încăpăţânării ei, ci rezulta din cunoaşterea deficitară a acuzaţiei şi a manuscrisului şi chiar din lipsa

oricărui simț strategic ori tactic. Că fusese substanțial prejudiciată în apărarea ei. Da, era vinovată, dar nu atât de vinovată cum părea la prima vedere.

Probabil că nu l-aș fi convins. Dar i-aș fi dat, poate, de gândit, ar fi făcut, poate, cercetări. Iar la sfârșit s-ar fi dovedit că avusesem dreptate. Hanna ar fi fost, desigur, pedepsită, dar pedeapsa ar fi fost mai blândă. Fără doar și poate, va trebui să intre în pușcărie, dar ar fi ieșit mai repede, ar fi fost liberă mai devreme – oare nu pentru asta se lupta ea?

Da, se lupta pentru asta, dar nu era dispusă să plătească, drept preț al succesului, cu dezvăluirea că era analfabetă. Desigur, nu voia nici ca eu să-i răscumpăr câțiva ani de închisoare, punându-i la mezat propria imagine. Putea să facă ea însăși târgul, dar nu l-a făcut, așadar nu-l dorea. Pentru ea, propria ei imagine merita anii de închisoare.

Dar o merita, oare, cu adevărat? Ce avea ea din această imagine mincinoasă, care o încătușa, o paraliza, n-o lăsa să iasă din sine însăși? Cu energia cu care-și menținea minciuna vieții ar fi putut de mult să învețe să scrie și să citească.

Am încercat pe atunci să vorbesc cu prietenii despre acest lucru. Imaginează-ți că cineva se distruge singur, cu bună știință, și tu l-ai putea salva – ce faci, îl salvezi? Imaginează-ți o operație și un pacient care ia droguri, cu care anestezia nu e compatibilă, dar pacientul se rușinează și nu-i spune anestezistului că se droghează – ce faci, vorbești cu anestezistul? Imaginează-ți un proces și un acuzat, care va fi pedepsit dacă nu dezvăluie că e stângaci, pentru că nu putea să

comită el o faptă săvârşită cu mâna dreaptă, dar care se ruşinează că e stângaci – îi spui judecătorului cum stă treaba? Imaginează-ţi că e pederast, că nu putea, în această situaţie, să comită fapta de care e acuzat, dar că îi este ruşine că e aşa. Dar nu contează cum este – stângaci sau pederast – imaginează-ţi, pur şi simplu, că acuzatului îi este ruşine.

12

M-am hotărât să vorbesc cu tatăl meu. Nu pentru că am fi fost deosebit de apropiaţi. Tata era un om închis, nu era capabil nici să ne împărtăşească nouă, copiilor, sentimentele lui, şi nici nu prea ştia cum să întâmpine sentimentele noastre faţă de el. În spatele comportării lui necomunicative, am bănuit multă vreme o bogăţie de comori îngropate. Mai târziu, însă, m-am întrebat dacă ele existau într-adevăr. S-ar putea să fi fost bogat în sentimente în adolescenţă sau în tinereţe, dar, neexprimându-le, le-a lăsat de-a lungul anilor să se usuce şi să piară.

Tocmai datorită distanţei dintre noi am căutat să discut cu el. Am căutat dialogul cu filosoful care scrisese despre Kant şi despre Hegel, ştiind că ambii au fost preocupaţi de probleme morale. El putea fi în stare să analizeze abstract dilema mea, să nu se împiedice, ca prietenii mei, în deficienţele exemplelor mele.

Când noi, copiii, voiam să vorbim cu el, ne dădea întâlnire la oră fixă, ca studenţilor lui. Lucra acasă şi mergea la universitate doar pentru a-şi ţine cursurile şi seminariile. Colegii lui şi studenţii care voiau să-l întâlnească veneau la el acasă. Îmi amintesc de şiruri de studenţi care rezemau pereţii coridorului, aşteptând să le vină rândul, unii citind, alţii examinând reproducerile cu scene din oraş ce atârnau pe pereţi, alţii privind în gol, toţi în deplină tăcere, doar

vreun răspuns fâstâcit când noi, copiii, traversam culoarul, salutându-i. Noi nu aşteptam pe culoar când tata ne fixase o oră de întâlnire. Dar şi noi băteam la ora fixată la uşa camerei lui de lucru şi eram chemaţi înăuntru.

Îmi amintesc de cele două camere de lucru ale tatei. Ferestrele celei dintâi, în care Hanna trecuse cu arătătorul peste cotoarele cărţilor, dădeau spre stradă şi spre alte case. A doua cameră avea vedere spre câmpia Rinului. Casa în care ne-am mutat la începutul anilor şaizeci şi în care părinţii au rămas să locuiască şi după ce noi, copiii, am crescut se afla pe dealul de deasupra oraşului. Aici ca şi acolo, ferestrele nu deschideau încăperea spre lumea din afară, ci o făceau pe aceasta să atârne în cameră ca tablourile. Odaia de lucru a tatei era ca o cochilie în care cărţile, hârtiile, ideile, mirosul de pipă şi de ţigări creaseră raporturi proprii de tensiune, diferite de lumea din afară. Îmi erau familiare şi străine, în egală măsură.

Tata mă lăsă să-mi prezint problema în formă abstractă şi cu exemplificări.

— E în legătură cu procesul, nu-i aşa?

Dar clătină din cap, spre a mă face să înţeleg că nu aşteaptă răspuns, nu voia să mă iscodească, nu dorea să ştie nimic de la mine, nimic care să nu fi fost spus de bunăvoie. Stătu o vreme cu capul înclinat într-o parte, ţinându-se strâns cu mâinile de braţele fotoliului, pe gânduri. Nu mă privea. I-am examinat părul cărunt, obrajii întotdeauna prost bărbieriţi, cutele adânci dintre ochi şi de la nări până la colţurile gurii. Am aşteptat.

Când vorbi, făcu un ocol larg. Mă informă despre persoană, libertate şi demnitate, despre

om ca subiect și despre faptul că n-ar trebui transformat niciodată în obiect.

— Îți mai amintești, încă de pe vremea când erai un băiețel, cât te revolta că mama știa întotdeauna mai bine decât tine ce era spre binele tău? În ce măsură poți aplica acest lucru la viața copiilor este o problemă reală. Este o problemă filosofică. Dar filosofia nu se ocupă de copii. I-a lăsat în seama pedagogiei, unde nu le merge prea bine. Filosofia a uitat de copii, îmi zâmbi el, i-a uitat pentru totdeauna, nu numai câteodată, cum v-am uitat eu pe voi.

— Dar...

— Dar, pentru adulți, nu văd nici o justificare pentru a pune ceea ce un altul consideră a fi spre binele lor înaintea și în locul a ceea ce ei înșiși cred a fi spre binele lor.

— Nici chiar atunci când, mai târziu, ei înșiși vor fi fericiți datorită acestui lucru?

Tatăl meu clătină din cap.

— Nu vorbim despre fericire, ci despre demnitate și libertate. Încă de mic copil ai știut care e diferența. Nu te-a consolat cu nimic faptul că mama a avut întotdeauna dreptate.

Astăzi mă gândesc bucuros la discuția mea de atunci cu tata. O uitasem, până când, după moartea lui, am început să scotocesc în memorie după întâlniri frumoase, evenimente și experiențe trăite împreună. Regăsindu-le, le-am contemplat uimit și fericit. Fusesem atunci zăpăcit de amestecul de claritate și abstracție al tatei. În final, ceea ce-mi spusese mă condusese la concluzia că nu trebuia să vorbesc cu judecătorul, mai mult, că nu aveam dreptul s-o fac; eram ușurat.

Tata mi-o citi pe chip.

— Aşa îţi place filosofia, nu?

— Ei, da, nu eram sigur dacă în situaţia pe care ţi-am descris-o trebuia să acţionez, de fapt n-aş fi fost fericit dacă ar fi trebuit s-o fac, dar dacă nici măcar n-am dreptul s-o fac – cred că...

Nu ştiam ce să spun. Că simt uşurare? Linişte? Că e convenabil? Nu suna nici moral, nici a responsabilitate. Socot că e bine aşa, sună moral şi responsabil, dar nu puteam spune nici că soluţia era bună, puteam spune doar că nu-mi dădea mai mult decât un sentiment de uşurare.

— Agreabilă? propuse tata.

Am consimţit dând din cap şi ridicând din umeri.

— Nu, problema ta nu are o soluţie agreabilă. Bineînţeles că trebuie să faci ceva, dacă în situaţia descrisă de tine îţi revine responsabilitatea. Când ştii ce e bine pentru celălalt şi că el închide ochii, trebuie să încerci să-i deschizi tu. Însă trebuie să-i laşi lui ultimul cuvânt, să vorbeşti cu el, nu pe la spatele lui, cu altcineva.

Să vorbesc cu Hanna? Ce să-i spun? Că i-am descoperit minciuna? Că nu face altceva decât să-şi sacrifice toată viaţa pentru această minciună stupidă? Că minciuna nu merita sacrificiul ei? Că trebuia să lupte să nu rămână în închisoare mai mult decât era necesar, ca să facă după aceea şi altceva cu viaţa ei? De fapt, ce să-i spun? Dacă trebuia să facă ceva – mult sau puţin – cu viaţa ei? O puteam despărţi de minciuna ei fără să-i deschid o altă perspectivă de viaţă? Nu cunoşteam nici una de durată şi nu ştiam nici cum puteam să stau faţă în faţă cu ea, să-i spun că era totuşi drept să i se întâmple aşa după ceea ce făcuse, că perspectiva ei de

viață, pe termen scurt, mai puțin scurt sau mai lung, însemna închisoarea. Nu vedeam cum aș fi stat față în față cu ea și ce trebuia să-i spun. Dar, mai ales, nu știam cum aș fi putut sta față în față cu ea.

L-am întrebat pe tata:

— Și dacă nu poți vorbi cu el?

Mă privi cu îndoială, eu însumi știam că întrebarea era pe alături. Nu mai era loc de discuții moralizatoare. Trebuia doar să mă hotărăsc.

— N-am putut să te ajut. Tata se ridică, m-am ridicat și eu. Nu trebuie să pleci; mă doare doar spatele. Stătea încovoiat, apăsându-și rinichii cu mâinile. N-aș spune că-mi pare rău că nu te-am putut ajuta. Vorbesc de mine, ca filosof, căruia i te-ai adresat. Ca tată, neputința de a-mi ajuta copiii e insuportabilă.

Am așteptat, dar el n-a continuat. Găseam că-și face misiunea mai ușoară; știam când ar fi trebuit să se ocupe mai mult de noi și cum ne-ar fi putut ajuta mai mult. Apoi m-am gândit că o știe și el și că nu-i era ușor. Așa sau altfel, nu-i puteam spune nimic. Eram stânjenit și aveam sentimentul că și el se afla în încurcătură.

— Ei, atunci...

— Poți să vii oricând.

Tata mă privi lung.

Nu l-am crezut. Am dat aprobator din cap.

13

În iunie, completul de judecată s-a deplasat pentru două săptămâni în Israel. Audierea de acolo era o treabă de câteva zile. Judecători şi avocaţi au legat însă partea judiciară de evenimentul turistic, Ierusalim şi Tel Aviv, Negev şi Marea Moartă. Era o combinaţie între o călătorie de serviciu şi o vacanţă şi, ca justificare financiară, desigur că în ordine. Mi s-a părut cu toate acestea bizar.

Plănuisem să-mi dedic cele două săptămâni în exclusivitate studiului. Dar nu s-a întâmplat cum îmi închipuisem şi cum îmi propusesem. Nu m-am putut concentra nici la învăţat, nici la ce spuneau profesorii şi nici asupra cărţilor. Gândurile îmi alunecau iar şi iar, pierzându-se în închipuiri.

O vedeam pe Hanna în faţa bisericii cuprinse de flăcări, cu chipul împietrit, în uniformă neagră şi cu bici de călărie. Desenând cu el cercuri în zăpadă, apoi lovindu-l de carâmbul cizmei. O vedeam cum i se citea. Ascultă atentă, nu pune întrebări şi nu face nici un fel de comentarii. După ce trece ora, îi comunică celei care îi citise că a doua zi va pleca la Auschwitz. Cititoarea, o fiinţă firavă cu cozi negre şi privirea mioapă, începe să plângă. Hanna bate cu mâna în perete, în încăpere intră două femei în haine vărgate, deţinute şi ele, şi o târăsc afară pe cea care

citise. O vedeam pe Hanna străbătând drumurile din lagăr, intrând în barăcile deţinutelor şi supraveghind lucrările de construcţie. Face totul cu aceeaşi expresie dură, cu ochi reci şi buze subţiri, iar deţinutele se încovoaie, se apleacă asupra muncii lor, se lipesc de perete, în perete, ar dori să dispară în perete. Uneori intră mai multe deţinute, sau aleargă de colo-colo, sau se aliniază pe rânduri, sau mărşăluiesc, iar Hanna stă între ele şi le strigă comenzile – chipul care strigă, o mască hâdă – ajutându-se şi de bici. Vedeam turla bisericii căzând peste acoperiş şi scânteile sărind în toate părţile şi auzeam disperarea femeilor. Vedeam biserica arsă a doua zi dimineaţa.

Pe lângă aceste imagini, le vedeam şi pe celelalte. Hanna încălţându-şi ciorapii în bucătărie, ţinând prosopul în faţa căzii de baie, pedalând pe bicicletă înaintea mea, cu fusta fluturându-i în vânt, stând în camera de lucru a tatei şi dansând în faţa oglinzii, uitându-se spre mine la bazin, Hanna care mă ascultă, care-mi vorbeşte, care râde împreună cu mine, care mă iubeşte. Era rău când imaginile se suprapuneau. Hanna care mă iubeşte cu ochi reci şi buze subţiri, cea care ascultă fără să scoată un cuvânt când îi citesc, iar la sfârşit bate cu mâna în perete, care-mi vorbeşte şi al cărei chip se transformă într-o mască. Cele mai rele erau visele în care Hanna cea dură, dominatoare şi crudă mă excita sexual şi din care mă trezeam plin de dorinţă, ruşine şi indignare. Şi cu spaima de a nu şti, de fapt, cine sunt.

Ştiam că imaginile închipuite nu erau decât nişte clişee demne de milă. Hanna pe care am cunoscut-o şi cea pe care o cunoşteam azi nu le

justifica. Cu toate acestea, erau de o mare forţă sugestivă. Ele distrugeau amintirile mele despre Hanna, legându-le de imaginile din lagăr, care existau în mintea mea.

Când mă gândesc astăzi la anii de atunci, mi se pare surprinzător ce săracă era de fapt imaginea de ansamblu, ce sărac materialul documentar, ce puţine erau reprezentările ilustrând viaţa şi crima din lagăre. De la Auschwitz ne era cunoscută poarta cu inscripţia ei, priciurile de lemn suprapuse pe mai multe nivele, grămezile de păr, de ochelari şi de geamantane, de la Birkenau clădirea de la intrare cu turnul ei şi aripile laterale cu căile de acces pentru trenuri, iar de la Bergen-Belsen munţii de cadavre, găsite şi fotografiate de aliaţi la eliberare. Cunoşteam câteva mărturii ale deţinuţilor, dar multe dintre ele apăruseră îndată după război şi fuseseră reeditate abia în anii optzeci, în tot acest răstimp nefăcând parte din programele editurilor. Astăzi există atât de multe cărţi şi filme, încât lumea lagărelor a devenit o parte a lumii noastre comune imaginate, întregind lumea noastră comună reală. Fantezia se orientează în această lume, iar de la serialul de televiziune *Holocaust* şi filme precum *Alegerea Sofiei* şi, mai ales, *Lista lui Schindler* se şi mişcă în ea, nu o conştientizează doar, ci o şi completează şi o amplifică. La vremea aceea, fantezia abia dacă se mişca; exista părerea că încărcăturii emoţionale cu care îi suntem datori lumii lagărului nu i se potriveşte exuberanţa fanteziei. La vremea aceea, fantezia examina fără încetare puţinele imagini existente, datorate fotografiilor făcute de aliaţi şi rapoartelor deţinuţilor, le examina necontenit, până când ele înţepeneau în clişee.

14

M-am hotărât să plec. Dacă aş fi putut pleca de azi pe mâine la Auschwitz, aş fi făcut-o. Dar dura săptămâni întregi să primeşti viză. Aşa că m-am dus la Struthof, în Alsacia. Era cel mai apropiat lagăr de concentrare. Nu văzusem încă nici unul. Voiam să alung, cu ajutorul realităţii, clişeele.

Am făcut autostopul şi-mi amintesc de drumul într-un camion, al cărui şofer golea o sticlă de bere după alta, apoi de un şofer de Mercedes, care conducea cu mănuşi albe. După Strasbourg am avut noroc; maşina care mă luase mergea la Schirmeck, un mic orăşel în apropiere de Struthof.

Când i-am spus şoferului unde voiam să ajung, a tăcut. Mă uitam la el dintr-o parte, dar n-am putut citi pe chipul lui de ce a tăcut brusc, în mijlocul conversaţiei. Era de vârstă mijlocie, avea o faţă suptă, o pată din naştere de culoare roşu-închis sau un semn de arsură pe tâmpla dreaptă şi păr negru, pieptănat în şuviţe, despărţite corect de o cărare. Privea concentrat strada.

Înaintea noastră se întindeau pantele Vosgilor. Treceam printre vii, într-o vale care se deschidea larg, urcând domol. În stânga şi în dreapta, pe coastă în sus, creştea pădure amestecată de foioase şi de conifere, din când în când treceam pe lângă o carieră de piatră sau pe lângă hala de

cărămidă a vreunei fabrici cu acoperişul vălurit, pe lângă un vechi sanatoriu sau o vilă mare cu multe turnuleţe, ascunsă printre copacii înalţi. O linie de cale ferată ne însoţea când la stânga, când la dreapta.

Apoi vorbi din nou. Mă întrebă de ce voiam să vizitez Struthof, iar eu i-am povestit despre proces şi despre nelămurirea mea.

— Ah, vreţi să înţelegeţi de ce pot face oamenii lucruri atât de îngrozitoare! Suna cam ironic. Dar poate că era doar coloritul dialectal al vocii şi al limbii sale. Înainte să-i răspund, vorbi mai departe. De fapt, ce vreţi să înţelegeţi? Că poţi ucide din pasiune, din dragoste sau din ură, sau pentru onoare, sau din răzbunare, înţelegeţi?

Am dat din cap.

— Înţelegeţi şi că se poate ucide pentru bogăţie sau putere? Că în război sau în revoluţie se ucide?

L-am aprobat iarăşi dând din cap.

— Dar...

— Dar cei care au fost ucişi în lagăre nu le-au făcut nimic celor care i-au ucis? Asta vreţi să spuneţi? Vreţi să spuneţi că nu exista nici un motiv de ură şi nici război?

N-am vrut să-l mai aprob. Ceea ce spunea era corect, dar nu şi modul în care o spunea.

— Aveţi dreptate, nu era război şi nu exista nici un motiv de ură. Dar nici călăul nu-l urăşte pe cel pe care-l execută şi totuşi o face. Pentru că i se ordonă? Credeţi că o face pentru că aşa i s-a ordonat? Şi credeţi că eu vorbesc acum despre ordine şi despre supunere şi despre faptul că trupelor din lagăr li s-a ordonat şi că ele n-aveau încotro, nu puteau decât să execute ordinele?

Râse dispreţuitor. Nu, nu vorbesc despre ordine şi despre supunere. Călăul nu se supune nici unui fel de ordine. El îşi face treaba, nu-i urăşte pe cei pe care îi execută, nu se răzbună pe ei, nu-i omoară pentru că i-ar sta în cale sau pentru că l-ar ameninţa sau pentru că l-ar agresa. Îi sunt absolut indiferenţi. Îi sunt atât de indiferenţi, încât, deşi îi ucide, ar putea la fel de bine să nu-i ucidă.

Privi spre mine.

— Nici un fel de „dar"? Haideţi, spuneţi că unui om n-ar trebui să-i fie atât de indiferent un altul. Nu asta aţi învăţat? Solidaritate cu toţi cei care au chip de om? Demnitate umană? Adânc respect faţă de viaţă?

Eram indignat şi neputincios. Căutam un cuvânt, o frază care să anuleze cele spuse de el, care să-i închidă gura.

— Am văzut odată, continuă el, o fotografie făcută la împuşcarea evreilor din Rusia. Evreii aşteaptă goi într-un şir lung, unii stau la marginea unei gropi, iar în spatele lor se află soldaţii cu puşti, care îi împuşcă în ceafă. Asta se întâmplă într-o carieră de piatră, iar deasupra evreilor şi a soldaţilor, într-o cornişă din perete, şade un ofiţer, bălăngănindu-şi picioarele, şi fumează o ţigară. Priveşte oarecum indispus. I se pare, poate, că treaba nu merge destul de repede. Dar faţa lui are o expresie mulţumită, chiar de satisfacţie, poate pentru că datoria zilei e împlinită şi curând va înceta lucrul. Nu-i urăşte pe evrei. El nu e...

— Dumneata ai fost acela? Dumneata erai în cornişă şi...

El opri. Era foarte palid, iar semnul de pe tâmplă îi strălucea.

— Jos!

Am coborât. El a virat în așa fel încât a trebuit să fac un salt într-o parte. L-am auzit și la curbele următoare. Apoi s-a făcut liniște.

Am pornit-o în sus pe șosea. Nici o mașină nu m-a depășit, nici una nu venea din sens opus. Auzeam păsările, vântul în copaci, uneori foșnetul unui pârâu. Am răsuflat ușurat. După un sfert de oră am ajuns la lagărul de concentrare.

15

Nu demult, am mai fost o dată acolo. Era iarnă, o zi senină şi friguroasă. După ce am trecut de Schirmeck, pădurea era ninsă, copacii pudraţi cu alb, iar pământul acoperit cu o pătură albă. Terenul lagărului de concentrare, o suprafaţă longitudinală ce se întindea în pantă pe terasa muntelui, cu vedere până departe, spre Vosgi, zăcea alb în lumina soarelui. Lemnul vopsit în gri-albăstrui al turnurilor de pază cu două şi trei etaje făcea un contrast armonios cu zăpada. Desigur, exista şi aici poarta din plasă de sârmă care bara drumul, cu placa „Lagărul de concentrare Struthof-Natzweiler", şi gardul dublu de sârmă ghimpată ce înconjura lagărul. Dar solul dintre barăcile rămase, pe care iniţial se ridicau şi alte barăci înghesuite una în alta, acoperit de zăpada scânteietoare, nu lăsa să se mai recunoască nimic din lagăr. Ar fi putut fi o pârtie de săniuţă pentru copiii care-şi făceau vacanţa de iarnă în barăcile cu ferestruici nostime şi te aşteptai în orice moment să fie invitaţi înăuntru, la prăjituri şi ciocolată fierbinte.

Lagărul era închis. M-am tot învârtit până mi-au îngheţat bocnă picioarele cu care bătătoream zăpada de colo-colo. Puteam vedea bine întreaga suprafaţă şi mi-am amintit cum atunci, la prima mea vizită, mă încumetasem pe scările ce coborau printre pereţii dărăpănaţi ai

barăcilor. Mi-am adus aminte şi de cuptoarele crematoriilor, expuse într-o baracă, şi de o altă baracă, ce reprezenta o celulă. Mi-am amintit şi de încercarea mea zadarnică de a-mi închipui un lagăr plin, populat cu deţinuţi şi trupe de pază, şi de a-mi imagina concret suferinţa. Am încercat într-adevăr, am închis ochii şi am aliniat baracă lângă baracă. Am măsurat o baracă, am calculat, din prospect, numărul de persoane care o ocupau şi mi-am închipuit înghesuiala. Am aflat că treptele dintre bărăci serveau în acelaşi timp şi ca loc de apel şi le-am umplut din partea de sus până în cea de jos a lagărului cu şiruri de spinări. Dar totul a fost în zadar şi am fost copleşit de sentimentul ruşinos şi jalnic al eşecului. La întoarcere, am găsit la poalele colinei, peste drum de un restaurant, o casă mică, prezentată drept cameră de gazare. Era zugrăvită în alb, avea uşi şi ferestre decorate cu plăci de gresie şi putea fi o şură sau un hambar sau o dependinţă pentru personal. Şi aceasta era închisă şi nu-mi aminteam să fi intrat data trecută înăuntru. N-am coborât din maşină. Am mai stat un timp, lăsând motorul să meargă. Apoi am pornit mai departe.

Pe drum, întorcându-mă prin satele Alsaciei, m-am sfiit la început să caut un restaurant pentru masa de prânz. Dar sfiala nu se datora unui simţământ autentic, ci gândului cum s-ar cădea să te porţi după vizita într-un lagăr de concentrare. Mi-am dat seama de acest lucru, am ridicat din umeri şi am găsit într-un sat de la poalele Vosgilor restaurantul „Au Petit Garçon". De la masa mea aveam vedere spre câmpie. „Băiete", îmi spunea Hanna.

La prima mea vizită, mă învârtisem pe terenul lagărului de concentrare până la ora închiderii. După aceea m-am aşezat sub monumentul care se afla mai sus de lagăr, de unde puteai privi spre el. Simţeam în mine un gol imens, de parcă n-aş fi căutat dovezile edificatoare aici, afară, ci în mine, şi constatam că în mine nu e nimic de găsit.

Apoi s-a făcut întuneric. A trebuit să aştept o oră până când m-a luat un mic camion fără capotă până în satul următor, lăsându-mă să mă aşez pe suprafaţa pe care se încărca de obicei marfa, aşa că am renunţat să mai fac autostopul în ziua aceea. Am găsit o cameră ieftină într-un han din sat şi am mâncat în sala de mese o friptură subţire, cu cartofi prăjiţi şi cu mazăre.

La o masă vecină, patru bărbaţi gălăgioşi jucau cărţi. Uşa s-a deschis şi, fără a saluta, a intrat un bărbat mic şi bătrân. Purta pantaloni scurţi şi avea un picior de lemn. Ceru bere la tejghea. Întoarse spatele şi capul lui chel, mult prea mare, spre masa vecină. Jucătorii de cărţi lăsară cărţile şi, culegând mucurile de ţigări din scrumiere, le aruncară în el şi îl nimeriră. Omul de la tejghea îşi flutură mâinile deasupra capului, de parcă ar fi alungat muşte. Cârciumarul îi puse berea dinainte. Nimeni nu spuse nimic.

N-am mai rezistat, am ţâşnit în picioare şi m-am îndreptat spre masa vecină.

— Încetaţi!

Tremuram de indignare. În acel moment, omul ţopăi pe loc, cotrobăi la piciorul lui de lemn şi dintr-odată, ţinându-l în amândouă mâinile, trosni cu el în masă, încât paharele şi scrumierele dansară, şi se lăsă să cadă pe un

scaun liber. Asta în timp ce din gura lui ştirbă ieşi un râs chiţăit, iar ceilalţi râseră şi ei, cu un râs ameninţător, de oameni băuţi.

— Încetaţi! râdeau ei, arătând spre mine, încetaţi!

Toată noaptea vântul a vuit în jurul casei. Nu-mi era frig, iar urletul vântului şi trosnetul copacului din faţa ferestrei şi din când în când bătaia unei jaluzele izbite de vânt, toate la un loc nu erau atât de intense ca să nu pot dormi. Dar înlăuntrul meu eram din ce în ce mai neliniştit, până când am început să tremur din toate încheieturile. Mi-era teamă, nu ca de presimţirea unui lucru ce urma să se întâmple, ci de prezenţa a ceva fizic. Zăceam acolo, ascultam vântul, eram uşurat când slăbea şi se domolea, mă temeam să nu se intensifice din nou şi nu ştiam cum mă voi scula în dimineaţa următoare, cum voi face autostopul, cum voi putea studia în continuare şi cum, într-o bună zi, voi fi în stare să am o profesie, nevastă şi copii.

Voiam să înţeleg şi în acelaşi timp să condamn crima Hannei. Dar era prea îngrozitor. Dacă încercam s-o înţeleg, aveam sentimentul că n-o mai condamnam atât cât merita de fapt. Dacă o condamnam aşa cum merita, nu mai rămânea loc pentru înţelegere. Totuşi, voiam s-o înţeleg pe Hanna; să n-o înţeleg însemna s-o trădez din nou. N-am scos-o la capăt. Încercam să mă confrunt cu ambele lucruri: cu înţelegerea şi cu condamnarea. Dar erau incompatibile.

Ziua următoare a fost încă o zi minunată de vară. Cu autostopul m-am descurcat şi în câteva ore am fost înapoi. Am trecut prin oraş de parcă aş fi fost multă vreme plecat; străzile, casele şi

oamenii îmi erau străine. Dar lumea străină a lagărului de concentrare nu-mi devenise mai apropiată. Impresiile mele de la Struthof s-au alăturat puţinelor imagini pe care le aveam de la Auschwitz, Birkenau şi Bergen-Belsen şi au înţepenit odată cu ele.

16

În cele din urmă m-am dus totuşi la preşedintele completului de judecată. N-am reuşit să ajung la Hanna. Dar nici să nu fac chiar nimic nu suportam.

Mă întreb de ce n-am ajuns să vorbesc cu Hanna. Mă părăsise, mă înşelase, nu fusese aceea pe care o văzusem eu sau pe care mi-o închipuisem. Şi ce am reprezentat eu pentru ea? Băieţaşul care îi citea, pe care l-a folosit, micul ibovnic cu care şi-a făcut plăcerile? M-ar fi trimis şi pe mine la gazare, dacă n-ar fi putut să mă părăsească, atunci când ar fi vrut să se descotorosească de mine?

Dar mă mai întreb şi de ce n-am suportat să nu fac nimic. Îmi spuneam că trebuia să împiedic o sentinţă eronată. Că trebuia să am grijă să se facă dreptate, să nu ţin seama de minciuna din viaţa Hannei, o aşa-zisă dreptate pentru şi împotriva Hannei. Dar nu de asta îmi păsa de fapt. Nu puteam s-o las pe Hanna să fie aşa cum era şi cum voia ea să fie. Trebuia să acţionez asupra ei, să am vreo influenţă ori vreun efect asupra ei, dacă nu direct, măcar indirect.

Preşedintele completului cunoştea grupa noastră şi a fost dispus să mă primească la o discuţie la sfârşitul unei şedinţe. Am bătut la uşă, am fost chemat înăuntru, salutat şi poftit să mă aşez pe un scaun în faţa biroului său. Şedea în cămaşă, la birou. Roba îi atârna pe

speteaza și pe brațul scaunului ; se așezase peste ea, lăsând-o să alunece pe jos. Dădea o impresie de relaxare, un bărbat care își făcuse datoria în ziua aceea și era mulțumit. Fără expresia iritată a chipului, îndărătul căreia se ascundea în timpul dezbaterilor, avea o față plăcută, inteligentă și inofensivă de funcționar. Sporovăi fără întrerupere, întrebându-mă despre una, despre alta. Ce părere are grupa mea despre procedură, ce are de gând profesorul cu procesele-verbale, în ce semestru era grupa noastră, în ce semestru eram eu, de ce studiez dreptul și când voiam să-mi susțin examenul. În nici un caz, mă sfătui el, să nu amân prea mult să mă prezint la examen.

I-am răspuns la toate întrebările. Apoi l-am ascultat povestindu-mi despre studiile și despre examenul lui de licență. A făcut totul cum nu se poate mai bine. Seminariile și practica le-a făcut la timpul potrivit, cu rezultatul scontat, iar în final și-a luat licența. Îi plăcea să fie judecător și jurist și ar lua-o de la capăt, dacă ar trebui.

Fereastra era deschisă. Din parcare pătrundea pocnetul portierelor trântite și torsul motoarelor. Am ascultat zgomotul mașinilor până când a fost înghițit de zgomotul circulației. Apoi s-au auzit jocul și gălăgia copiilor în parcarea goală. Câteodată se putea deslușì foarte clar câte un cuvânt, un nume, o sudalmă sau o chemare.

Președintele completului se ridică și își luă rămas-bun. Puteam veni oricând, i-ar face plăcere, dacă o să am alte întrebări. Și dacă voi avea nevoie de un sfat pentru studiu. Iar grupa noastră de seminar să-l informeze despre prelucrarea și concluziile la care a ajuns în privința procesului.

Am traversat parcarea goală. Un băiat mai mare îmi descrise drumul până la gară. Grupul cu care călătoream plecase imediat după terminarea şedinţei, aşa că a trebuit să iau trenul. Era un tren de navetişti şi de sfârşit de săptămână; oprea în fiecare staţie, lumea urca şi cobora, eu şedeam la fereastră, înconjurat mereu de alţi călători, de alte discuţii, de alte mirosuri. Pe afară treceau în goană case, străzi, maşini, copaci, iar în depărtare munţi, sate şi cariere de piatră. Înregistram totul şi nu simţeam nimic. Nu mai eram jignit că Hanna mă părăsise, mă înşelase şi se folosise de mine. Nu mai voiam nici să am vreo înrâurire asupra ei. Simţeam cum amorţeala sub efectul căreia urmărisem ororile auzite în timpul procesului se aşeza peste sentimentele şi gândurile din ultimele săptămâni. E prea mult spus că mă bucuram din pricina asta. Dar simţeam că e mai bine aşa. Că asta îmi îngăduia să mă întorc în banalitatea de zi cu zi şi să-mi continui viaţa.

17

În iunie s-a pronunţat sentinţa. Hanna a fost condamnată la închisoare pe viaţă. Celelalte acuzate, la închisoare pe termene limitate.

Sala era plină ca la începutul procesului. Personal din justiţie, studenţi de la universitatea mea şi de la cea din localitate, o clasă de şcoală, ziarişti din ţară şi de peste hotare şi lumea care se află mai întotdeauna în sălile de tribunal. Era zgomot. Nimeni nu le-a dat atenţie acuzatelor când au fost introduse înăuntru. Dar apoi spectatorii amuţiră. Întâi s-a făcut linişte printre cei din faţă, care-şi aveau locurile chiar lângă acuzate. Aceştia, dându-le coate vecinilor, îi făcură atenţi, întorcându-se şi spre cei care stăteau în spatele lor. „Ia uitaţi-vă", şuşoteau ei, iar cei care priveau făcură şi ei linişte, dându-le coate vecinilor, întorcându-se, la rândul lor, spre cei din spate, pentru a le şuşoti „Ia uitaţi-vă". În fine, în sala de tribunal se aşternu o tăcere deplină.

Nu ştiu dacă Hanna îşi dădea seama cum arăta, dacă voia să arate aşa. Purta un taior negru şi o bluză albă, iar tăietura taiorului şi cravata de la bluză o făceau să arate de parcă purta uniformă. N-am văzut niciodată uniforma pe care o purtau femeile care lucraseră pentru SS. Dar am crezut, împreună cu publicul, că aveam în faţa ochilor uniforma şi pe femeia

care lucrase pentru SS îmbrăcată în ea, femeia care făcuse toate faptele de care Hanna era acuzată.

Vizitatorii au început să şuşotească din nou. Mulţi dintre ei erau vizibil indignaţi. Cei veniţi să asculte pronunţarea sentinţei se simţeau cu toţii luaţi în bătaie de joc de Hanna, ca şi procesul şi judecata însăşi. Începură să protesteze şi unii îi strigară Hannei ce credeau despre ea. Până când a intrat în sală instanţa, iar preşedintele, după o privire iritată aruncată Hannei, pronunţă sentinţa. Hanna ascultă sentinţa în picioare, dreaptă, nemişcată. Când se dădu citire motivării sentinţei, se aşeză. Nu mi-am desprins privirea de la capul şi de la ceafa ei.

Procedura a durat mai multe ore. Când dezbaterea s-a încheiat şi acuzatele au fost conduse afară, am aşteptat să văd dacă Hanna se va uita spre mine. Şedeam unde stătusem tot timpul. Dar ea privi drept înainte, prin toţi şi prin toate. O privire trufaşă, rănită, pierdută şi nesfârşit de obosită. O privire care nu voia să vadă pe nimeni şi nimic.

Partea a treia

1

Vara de după proces am petrecut-o în sala de lectură a Bibliotecii Universitare. Veneam când se deschidea sala de lectură şi plecam când se închidea. La sfârşit de săptămână studiam acasă. Învăţam atât de concentrat, ca posedat, pentru ca sentimentele şi gândurile pe care procesul mi le amorţise să rămână aşa. Am evitat orice contact. Mi-am închiriat o cameră, mutându-mă de acasă. Îi respingeam şi pe puţinii cunoscuţi care mă abordau în sala de lectură sau întâmplător, la cinematograf.

Abia dacă am schimbat ceva în felul meu de a fi în semestrul de iarnă. Am fost întrebat totuşi dacă nu voiam să merg în vacanţa de Crăciun la o cabană de schi, împreună cu un grup. Uimit de mine însumi, am acceptat.

Nu eram un bun schior. Dar îmi plăcea să schiez, îmi plăcea viteza şi ţineam pasul cu cei care schiau bine. Uneori, la coborâri, pentru care nu aveam destulă experienţă, riscam căzături şi fracturi. O făceam înadins. Era încă un risc pe care îl luam în piept, asumându-mi-l, dar de care nu eram conştient.

Nu-mi era niciodată frig. În timp ce toţi schiau în pulovere şi bluzoane, eu schiam în cămaşă. Ceilalţi clătinau din cap, încercând să mă dădăcească. Dar eu nu luam în serios avertismentele lor îngrijorate. Nu-mi era deloc frig. Când

am început să tușesc, am dat vina pe țigările austriece. Am savurat situația când am început să fac febră. Eram slăbit și în același timp ușor, iar senzațiile erau plăcut estompate, ca în vată, pline. Pluteam.

Apoi am făcut febră mare și am fost dus la spital. La ieșire, amorțeala îmi trecuse. Toate întrebările, spaimele, acuzele și imputările, toată groaza și tot chinul care ieșiseră la iveală în timpul procesului, ca apoi să amorțească, apăruseră din nou, rămânând prezente. Nu știu ce fel de diagnostic pun medicii cuiva căruia nu îi este frig când ar trebui să-i fie. Diagnosticul pus de mine însumi este că amorțeala trebuia să-mi cuprindă și corpul, înainte de a mă părăsi, înainte de a putea scăpa de ea.

Când am terminat studiile și am început stagiatura, a urmat vara mișcării studențești. Eram interesat de istorie și sociologie și, ca stagiar, am fost încă destul de mult timp în universitate pentru a fi la curent cu cele ce se întâmplau. A fi la curent nu însemna însă a participa – învățământul superior și reforma acestuia îmi erau, în ultimă instanță, tot atât de indiferente ca și Vietcongul sau americanii. În privința celui de-al treilea punct, de fapt tema centrală a mișcării studențești, analiza și dezbaterea privind trecutul național-socialist, simțeam o asemenea distanță față de ceilalți studenți, încât n-am vrut să fac agitație și să particip la demonstrații alături de ei.

Uneori mă gândesc că această controversă în jurul trecutului național-socialist nu a fost cauza, ci doar expresia conflictului dintre generații, manifestându-se ca forță mobilizatoare

a mișcării studențești. Așteptările părinților, de care fiecare generație trebuie să se desprindă, au fost rezolvate prin simplul fapt că aceștia au eșuat în timpul celui de-al Treilea Reich sau la sfârșitul acestuia. Cum le-ar fi putut spune ceva copiilor lor cei care făptuiseră crimele național-socialiste sau priviseră pasivi sau întorseseră capul de la ele ori cei care, după 1945, îi toleraseră pe criminali sau chiar îi acceptaseră printre ei? Pe de altă parte, trecutul național-socialist era o temă și pentru copiii care nu puteau sau nu voiau să le reproșeze ceva părinților lor. Pentru ei, analiza acestui trecut n-avea forma unui conflict între generații, ci constituia o problemă în sine.

Indiferent ce conotație morală sau juridică poate să aducă sau nu vina colectivă, pentru studenții din generația mea era o realitate trăită. Ea nu se reducea doar la ceea ce se întâmplase în al Treilea Reich. Faptul că pietrele funerare ale evreilor fuseseră pângărite de svastici, că atât de mulți fasciști de odinioară făcuseră carieră în justiție, în administrație și în universități, că Republica Federală nu recunoștea statul Israel, că despre emigrație și despre rezistență s-a vorbit mai puțin decât despre reintegrarea în viața de toate zilele, toate acestea ne-au umplut de rușine, chiar dacă îi puteam arăta cu degetul pe cei vinovați. Dar a arăta cu degetul spre cei vinovați nu ne elibera de povara rușinii. Ne ajuta însă să învingem suferința pe care ne-o pricinuise. A făcut ca suferința pasivă datorată rușinii să se transforme în energie, în acțiune, în agresiune. Iar conflictul cu părinții vinovați a fost deosebit de tensionat.

Eu n-am putut arăta spre nimeni cu degetul. Spre părinții mei nu, pentru simplul motiv că n-aveam ce să le reproșez. Zelul cu care îl condamnasem pe tata la rușine pe vremea seminarului îmi trecuse, îmi devenise penibil. Iar ceea ce făcuseră și de care erau vinovați ceilalți din mediul meu social era oricum, de departe, mai puțin rău decât ceea ce făcuse Hanna. Spre ea ar fi trebuit, de fapt, să arăt cu degetul. Dar când arătam cu degetul spre Hanna, arătam spre mine. O iubisem. Nu numai că o iubisem, dar o alesesem. Am încercat să-mi spun că atunci când o alesesem pe Hanna, n-aveam de unde să știu ce făcuse. Am încercat astfel să mă situez de partea inocenței cu care copiii își iubesc părinții. Iar iubirea pentru părinți este unica iubire de care nu ești responsabil.

Dar poate că și de dragostea pentru părinți ești responsabil. I-am invidiat la vremea aceea pe studenții care se distanțaseră de părinții lor și de întreaga generație de făptași, colaboratori și spectatori pasivi, de cei ce toleraseră și de cei ce acceptaseră crimele, și astfel, chiar dacă nu-și învinseseră rușinea, își învinseseră cel puțin suferința datorată rușinii. Dar de unde vedea îndreptățirea de a se bate cu pumnul în piept, atitudine pe care am întâlnit-o atât de des la aceștia? Cum poți să resimți vină și rușine, dar, în egală măsură, să te bați cu pumnul în piept? Să fi fost detașarea de părinți doar retorică, larmă, tărăboi care să acopere faptul că odată cu dragostea pentru părinți ești iremediabil implicat în vina lor?

Aceste gânduri mi-au venit mai târziu. Dar nici mai târziu n-au reprezentat o consolare.

Cum să fi fost o consolare suferința mea din dragoste pentru Hanna, când ea era, într-o anumită măsură, destinul generației mele, destinul german, căruia eu mă puteam doar sustrage mai greu, pe care eu îl puteam doar depăși mai greu decât ceilalți? Cu toate acestea, mi-ar fi făcut bine dacă, la vremea aceea, aș fi fost totuși în stare să simt că aparțineam generației mele.

2

M-am căsătorit când eram stagiar. Gertrud și cu mine ne-am cunoscut la cabana de schi, și când, la sfârșitul vacanței, ceilalți au plecat, ea a mai rămas până am ieșit din spital și m-a putut lua cu ea. Și ea era juristă; am studiat împreună, am promovat împreună examenul și am fost împreună stagiari. Ne-am căsătorit când Gertrud aștepta un copil.

Nu i-am povestit nimic despre Hanna. Cine vrea, mă gândeam, să afle despre relațiile anterioare ale celuilalt, când el însuși nu reprezintă împlinirea lor? Gertrud era deșteaptă, pricepută și loială, iar dacă viața noastră s-ar fi desfășurat într-o casă de țară, cu mulți argați și slujnice, cu mulți copii, cu multă muncă și fără a avea timp unul pentru celălalt, ar fi fost o viață împlinită și fericită. Dar viața noastră însemna o locuință de trei camere într-un bloc nou dintr-un cartier de la periferie, fiica noastră, Julia, munca lui Gertrud și a mea ca stagiari. N-am încetat niciodată să compar intimitatea mea cu Gertrud cu aceea cu Hanna și de câte ori ne luam în brațe, aveam senzația că ceva nu e în regulă, că nu se purta cum trebuie, ci fals, că nu se simțea bine. Am sperat că acest simțământ se va pierde cu vremea. Voiam să mă eliberez de Hanna. Dar senzația că ceva nu se potrivește n-a pierit niciodată.

Când Julia a împlinit cinci ani, am divorțat. Nici unul dintre noi nu mai putea, ne-am despărțit fără amărăciune și rămânând legați prin loialitate. M-a chinuit faptul că îi refuzasem Juliei siguranța pe care și-o dorea în mod vizibil. Când eu și Gertrud eram apropiați unul de celălalt, Julia plutea ca peștele în apă. Era în elementul ei. Când simțea tensiuni între noi, fugea de la unul la altul, asigurându-ne că suntem buni, că ea ne iubește. Își dorea un frățior și s-ar fi bucurat, desigur, și de mai mulți. Multă vreme n-a înțeles ce înseamnă divorțul, și când veneam în vizită voia să rămân, iar cînd mă vizita ea, voia să vină și Gertrud. Când plecam și o vedeam la fereastră privind tristă după mine cum urcam în mașină, mi se rupea inima. Aveam sentimentul că ceea ce noi îi refuzam nu era numai dorința, ci și dreptul pe care-l avea asupra noastră. O înșelam în dreptul ei pentru că divorțam și faptul că o făceam de comun acord nu ne-a înjumătățit vina.

Am încercat să încep în alt mod relațiile mele ulterioare, să mă comport altfel. Mi-am mărturisit mie însumi că pentru a avea o legătură cu o femeie, ea trebuia să se poarte măcar puțin ca Hanna, să simtă ca ea, să aibă ceva din mirosul și din gustul ei. Și am început să povestesc despre Hanna. Le-am povestit altor femei mai multe și despre mine, mai mult decât îi povestisem lui Gertrud; pentru a fi în cunoștință de cauză, pentru a se adapta la ceea ce li s-ar fi putut părea ciudat în comportamentul meu. Dar prea multe povești n-a vrut nici una să audă. Îmi amintesc de Helen, o americancă, teoretician literar, care, în timp ce-i povesteam,

mă mângâia ușor pe spate, fără un cuvânt, și care a continuat să mă mângâie cu tot atâta calm, fără o vorbă, și după ce am încetat să mai povestesc. Gesina, o psihanalistă, era de părere că ar trebui să-mi revizuiesc relația cu mama. Nu mi se pare ciudat că mama abia dacă apare în povestirea mea? Hilke, o dentistă, mă întreba mereu despre perioada de dinainte de a ne cunoaște, dar uita numaidecât tot ce-i povesteam. Așa că am încetat să mai povestesc. Pentru că adevărul celor spuse este ceea ce faci, poți foarte bine să lași la o parte cuvintele.

3

Când îmi pregăteam cel de-al doilea examen, a murit profesorul care organizase seminarul despre lagăre. Gertrud a dat din întâmplare în ziar peste anunțul de deces. Înmormântarea avea loc la cimitirul Bergfriedhof. Voiam să merg oare la înmormântare?

Nu voiam. Înmormântarea avea loc într-o după-amiază de joi, iar în dimineţile de joi şi de vineri aveam lucrare scrisă. De altfel, eu şi profesorul n-am fost deosebit de apropiaţi unul de celălalt. Nici înmormântările nu-mi plăceau. Şi orice îmi amintea de proces mi-era dezagreabil.

Dar era prea târziu. Amintirea reînviase, iar când m-am întors joi, după ce scrisesem lucrarea, mă simţeam de parcă aş fi avut o întâlnire cu trecutul pe care nu-mi era permis s-o ratez.

Contrar obiceiului, am plecat cu tramvaiul. Chiar faptul acesta însemna o întâlnire cu trecutul, asemenea unei întoarceri într-un loc pe care l-ai cunoscut bine, dar care şi-a schimbat înfăţişarea. Când Hanna lucra la societatea de tramvaie, acestea aveau două sau trei vagoane, cu platforme la amândouă capetele, cu o treaptă pe care puteai sări chiar după ce tramvaiul se pusese în mişcare şi un şnur ce trecea de-a lungul vagonului, de care taxatorul trăgea, dând semnalul de plecare. Vara, vagoanele tramvaielor aveau platforme descoperite. Taxatorul vindea, perfora şi controla biletele, anunţa numele staţiilor,

semnaliza plecarea, avea un ochi ațintit și asupra copiilor care se înghesuiau pe platformă, se certa cu călătorii care urcau și săreau din tramvai și interzicea urcarea, când vagonul era plin. Taxatorii puteau fi veseli, hazlii, serioși, mofluzi sau mitocani, iar după temperamentul sau dispoziția taxatorului era adesea și atmosfera în vagon. Ce prostie că după surpriza ratată cu drumul la Schwetzingen m-am sfiit s-o mai urmăresc pe Hanna și să-mi dau seama cum era ca taxatoare!

Am urcat în tramvaiul fără taxator spre Bergfriedhof. Era o zi rece de toamnă cu cer înceţoşat, dar fără nori, cu un soare gălbui care nu mai încălzește și pe care-l poți privi fără să te doară ochii. A trebuit să caut o vreme până am găsit groapa unde avea loc ceremonia de înmormântare. Treceam pe sub copacii înalți și goi, printre pietre vechi de mormânt. Din când în când întâlneam câte un om ce îngrijea mormintele în cimitir sau o femeie bătrână cu stropitoare și foarfecă de grădină. Era liniște deplină și am auzit de departe litania de la groapa profesorului.

Am rămas deoparte, analizând micul grup îndoliat. Printre cei de față se aflau, evident, figuri excentrice și originale. Din cuvântările despre viața și opera profesorului reieșea că el însuși, sustrăgându-se constrângerilor impuse de societate și pierzând în acest fel contactul cu ea, s-a condus după propriile sale precepte, devenind un excentric.

Am recunoscut și un fost participant la seminar care își dăduse examenul înaintea mea și fusese mai întâi avocat, făcându-se apoi cârciumar, și care venise îmbrăcat într-un mantou lung, roșu. După încheierea ceremoniei, pe

drumul de întoarcere spre poarta cimitirului, mi se adresă:

— Am fost colegi de seminar – îți mai amintești?

— Desigur.

Ne-am dat mâna.

— Întotdeauna eram miercurea la proces și te-am luat uneori cu mașina. Râse. Ai fost prezent acolo în fiecare zi și în fiecare săptămână. Acum îmi poți spune de ce?

Mă privea binevoitor, așteptând răspunsul meu, și mi-am amintit de această privire pe care o remarcasem în timpul seminarului.

— M-a interesat procesul în mod deosebit.

— Te-a interesat procesul în mod deosebit? Râse din nou. Procesul sau acuzata aceea la care te uitai mereu? Aceea care arăta absolut acceptabil? Ne-am întrebat cu toții ce era între tine și ea, dar nici unul din noi n-a îndrăznit să te descoase. Eram cu toții, pe vremea aceea, îngrozitor de sensibili și plini de menajamente. Mai știi...

Își aminti de un alt participant la seminar, care se bâlbâia sau sâsâia, care vorbea mult și spunea prostii și pe care îl ascultam cu sfințenie, de parcă cuvintele lui ar fi fost aur curat. Vorbi apoi despre alți colegi de seminar, cum erau atunci și ce fac acum. Vorbea întruna. Și știam că la sfârșit mă va mai întreba o dată. „Așa, și acum, ce-a fost între tine și acuzata aceea?" Și nu știam ce să-i răspund, dacă să neg, să recunosc ori să evit răspunsul.

Apoi am ajuns la ieșirea din cimitir și el îmi puse întrebarea. Din stație tocmai pleca tramvaiul, iar eu am strigat „La revedere", am

alergat după el, de parcă aș fi putut sări pe platformă, am alergat pe lângă tramvaiul în mers, bătând cu palma în ușă și, dintr-odată, s-a întâmplat ceea ce nu credeam să se mai întâmple, ceea ce nici măcar nu sperasem vreodată. Tramvaiul a oprit, ușa s-a deschis, iar eu am urcat.

4

După terminarea stagiaturii a trebuit să mă decid asupra profesiei. Mi-am luat ceva timp de gândire; Gertrud a început să lucreze numai-decât ca judecătoare, era ocupată de dimineața până seara, și am fost fericiți că eu puteam să rămân acasă, pentru a avea grijă de Julia. Când Gertrud a depășit greutățile începutului, iar Julia a început să meargă la grădiniță, venise momentul să iau o hotărâre.

Îmi era greu. Nu mă vedeam în nici unul din rolurile pe care juriștii le jucaseră în procesul împotriva Hannei. Să acuz mi se părea o simplificare la fel de grotescă precum aceea de a apăra, iar să judec mi se părea, dintre toate simplificările, cea mai grotescă. Nu mă vedeam nici funcționar în administrație: ca stagiar, fusesem funcționar superior la pretură, unde atât birourile, coridoarele, cât și mirosul, slujbașii, toate la un loc mi se păruseră plicticoase, sterile și jalnice.

Constatarea aceasta nu-mi mai lăsa mult de ales în privința profesiei mele și nu știu ce aș fi făcut dacă un profesor de istoria dreptului nu mi-ar fi propus să lucrez cu el. Gertrud spusese atunci că era un refugiu, o fugă din fața exigențelor și a răspunderii față de viață și avea dreptate. Fugeam și m-am simțit ușurat că o puteam face. Doar nu-i pentru totdeauna, îi spuneam ei și mi-o spuneam și mie; sunt destul

de tânăr ca și după câțiva ani de istoria dreptului să practic profesia de jurist. Dar a fost pentru totdeauna; după prima fugă a urmat încă una, când m-am mutat de la universitate într-un institut de cercetare, unde am căutat și am găsit un colțișor unde să-mi continui preocupările de istoria dreptului, unde nu aveam nevoie de nimeni și unde nu deranjam pe nimeni.

Dar fuga înseamnă nu numai să pleci, ci și să ajungi undeva. Iar trecutul în care soseam eu, ca istoric al dreptului, nu era mai lipsit de viață decât prezentul. Plenitudinea trecutului nu era doar contemplare, cum ar putea crede probabil cineva care privește din afară, în timp ce prezentul înseamnă participare. Să te ocupi de istorie înseamnă să arunci poduri între trecut și prezent și să analizezi ambele perspective. Unul din domeniile cercetării mele era dreptul în timpul celui de-al Treilea Reich și aici devine deosebit de vizibil cum trecutul și prezentul se ciocnesc în realitate unul de altul. Să te ocupi de trecut nu înseamnă fugă, ci, dimpotrivă, concentrare hotărâtă asupra prezentului și a viitorului, care este oarbă la moștenirea pe care ne-a lăsat-o trecutul, moștenire ce și-a pus amprenta asupra noastră și cu care, vrând-nevrând, va trebui să trăim.

Nu-mi ascund satisfacția pe care o datorez cufundării mele în meandrele trecutului, a cărui însemnătate devine mai mică pentru prezent. Am resimțit-o pentru prima dată când am cercetat legile și proiectele de lege din timpul Iluminismului. Erau concepute cu încredințarea că lumea se întemeia pe o ordine bună și de aceea putea fi pusă în bună rânduială. M-a bucurat

să văd cum din această credinţă s-au ivit paragrafe care slujesc drept paznici solemni ai unei ordini armonioase, alăturându-se unor legi care se voiau perfecte, aducând perfecţiunea aceasta drept garant al adevărului lor. În ciuda regresului înfiorător şi a paşilor făcuţi înapoi, multă vreme am crezut că în istoria dreptului există un progres, o dezvoltare spre mai multă frumuseţe şi adevăr, raţionalitate şi umanism. De când îmi este clar că această credinţă este o himeră, mă joc cu o altă imagine a itinerarului pe care-l are de parcurs istoria dreptului. Într-adevăr, acest itinerar este îndreptat spre un ţel, dar parcurgându-l, după o multitudine de şocuri, încurcături şi orbiri, se constată că acest ţel nu este altul decât începutul de la care s-a plecat şi de la care, abia atins, trebuie să se pornească din nou.

Reciteam pe atunci *Odiseea*, pe care o citisem prima oară când eram elev şi pe care o păstram în memorie ca istoria unei întoarceri acasă. Dar ea nu este istoria unei întoarceri. Cum ar fi putut grecii, care ştiau că nu te poţi scălda de două ori în apa aceluiaşi râu, să creadă într-o întoarcere? Ulise nu se întoarce ca să rămână, ci pentru a porni din nou la drum. *Odiseea* este istoria unei mişcări, îndreptată spre un ţel şi lipsită deopotrivă de el, biruitoare şi zadarnică. Cum ar putea fi altfel istoria dreptului!

5

Cu *Odiseea* am făcut începutul. Am recitit-o după ce mă despărțisem de Gertrud. Nopți de-a rândul n-am putut dormi decât puține ceasuri; zăceam treaz, iar dacă aprindeam lumina și luam o carte în mână, mi se închideau ochii numaidecât, iar dacă lăsam cartea deoparte și stingeam lumina, eram tot treaz. Așa că am citit cu voce tare. În felul acesta nu mi se mai închideau ochii. Și pentru că în buimăceala amintirilor și a viselor ce se roteau în chinuitoare spirale în gândurile doar pe jumătate treze despre căsnicia mea și despre fiica mea și despre viața mea apărea mereu Hanna, dominându-le, am citit pentru Hanna. Am citit pentru Hanna, imprimând pe casete.

A durat mai multe luni până i-am trimis casetele. Mai întâi n-am vrut să-i trimit fragmente, așa că am așteptat până când am înregistrat toată *Odiseea*. Apoi m-am întrebat dacă Hanna o va găsi destul de interesantă și am înregistrat și ceea ce am citit după *Odiseea*, povestiri de Schnitzler și de Cehov. Apoi am tot amânat să sun la tribunalul unde fusese judecată Hanna, pentru a afla unde își ispășea pedeapsa. În cele din urmă am avut totul, adresa Hannei de la închisoarea din apropierea orașului în care avusese loc procesul și unde fusese condamnată, un casetofon și casetele, numerotate

de la Cehov la Schnitzler și la Homer. Și apoi am reușit să expediez pachetul cu casetofonul și casetele.

Am găsit de curând caietul în care îmi notam tot ce înregistrasem pe parcursul anilor pentru Hanna. Primele douăsprezece titluri sunt notate deodată; probabil am tot înregistrat, dându-mi apoi seama că nu țin minte fără să notez ceea ce citisem. La titlurile următoare se află uneori o dată, alteori nici una, dar și fără să fi notat data știu că primele casete i le-am trimis Hannei în al optulea an de detenție, iar pe ultimele în cel de-al optsprezecelea. Atunci a fost aprobată cererea ei de grațiere.

I-am înregistrat Hannei ceea ce tocmai citeam. La *Odiseea* nu mi-a fost ușor la început să citesc cu glas tare, nu mă puteam concentra cum aș fi făcut-o citind pentru mine. Dar asta a venit cu timpul. Dezavantajul cititului cu glas tare era că dura mai mult. În schimb, tot ce citeam se întipărea mai bine în memorie. Și azi îmi amintesc unele pasaje foarte clar.

I-am citit însă Hannei și ceea ce îmi era cunoscut și-mi plăcea. Așa a putut Hanna auzi mult Keller, Fontane, Heine și Mörike. Mult timp m-am codit să-i citesc poezie, dar apoi mi-a făcut mare plăcere și am învățat pe de rost o sumedenie de poezii citite. Le pot recita și astăzi.

În totalitatea lor, titlurile notate în caiet dovedesc o încredere fără rezerve în capacitatea formativă a patrimoniului literaturii consacrate. Nu-mi amintesc să mă fi întrebat vreodată dacă să mă extind la Kafka, Frisch, Johnson, Bachmann ori Lenz sau să-i citesc literatură

experimentală, literatură în care firul narațiunii e greu de recunoscut și în care nici unul din personaje nu-ți este aproape. Literatura experimentală înseamnă, în accepția mea, literatura care experimentează cu cititorul și de asta ne puteam lipsi atât eu, cât și Hanna.

Când am început eu însumi să scriu, i-am citit și asta. Am așteptat întotdeauna până când manuscrisul era dictat, dactilografiat și până când aveam sentimentul că acum este gata. La înregistrare îmi dădeam seama dacă senzația pe care o aveam era bună, dacă textul ținea. Dacă nu, îl mai puteam prelucra o dată și înregistra din nou, peste vechea variantă. Dar n-o făceam cu plăcere. Hanna a devenit instanța pentru care mi-am adunat încă o dată puterile, întreaga mea creativitate și fantezie critică. Apoi puteam să trimit manuscrisul la editură.

N-am făcut nici o observație personală pe casete, n-am întrebat de Hanna, n-am relatat despre mine. Citeam titlul, numele autorului și textul. După ce terminam de citit textul, așteptam un moment, închideam cartea și apăsam butonul de oprire.

6

În al patrulea an al contactului nostru bogat-sărac în cuvinte a sosit un mesaj. „Băiete, ultima povestire a fost deosebit de frumoasă. Mulțumesc. Hanna."

Hârtia era liniată, o foaie ruptă dintr-un caiet și îndreptată cu foarfeca. Mesajul se afla sus de tot și umplea trei rânduri. Era scris cu un pix albastru, a cărui pastă se lățise pe pagină. Hanna condusese cu multă încrâncenare condeiul; scrisul pătrunsese pe partea cealaltă. Și adresa o scrisese cu multă risipă de energie; urmele se puteau citi pe jumătatea de jos și pe cea de sus a paginii împăturite în două.

La prima privire s-ar fi putut spune că era un scris de copil. Dar ceea ce în scrisul copiilor este neîndemânare și neajutorare aici era violență. Era vizibilă împotrivirea pe care Hanna trebuia s-o învingă pentru a face din linii litere, iar din litere, cuvinte. Mâna copilului tinde să se abată încoace și încolo și trebuie condusă. Mâna Hannei nu tindea nicăieri și trebuia silită să înainteze. Liniile care formau literele începeau de fiecare dată din nou, când porneau în sus sau când coborau, înaintea arcurilor sau a buclelor. Și fiecare literă era câștigată după o luptă încrâncenată, având altă direcție, oblică sau dreaptă, adesea cu înălțime ori lățime nepotrivită.

Am citit mesajul și am fost cuprins de bucurie și de entuziasm. „Știe să scrie, știe să scrie!"

Citisem în toți anii aceia tot ce găsisem despre analfabetism. Îmi era cunoscută neajutorarea în viața de zi cu zi la găsirea unei străzi, a unei adrese sau la alegerea unui fel de mâncare într-un restaurant, teama cu care analfabetul urmează doar modelele prestabilite și acțiunile de rutină verificate, energia de care are nevoie ca să-și camufleze neștiința de carte, neputința care-l ține departe de viața propriu-zisă. Analfabetismul înseamnă marginalitate. Prin faptul că avusese curajul să învețe să scrie și să citească, Hanna a făcut pasul hotărâtor de la starea de subordonare la descoperirea conștiinței de sine.

Apoi am privit scrisul Hannei și mi-am dat seama câtă energie și caznă a costat-o. Eram mândru de ea. Dar în același timp eram trist pentru ea, pentru viața ei întârziată și ratată, trist pentru toate pierderile și ratările vieții în general. Când ai pierdut timpul propice, când ți se refuză ori ți s-a refuzat vreme îndelungată un lucru, el vine prea târziu, chiar dacă, de fapt, câștigându-l cu multă trudă, îl primești cu bucurie. Ori nu există „prea târziu", ci doar „târziu", și mai bine „târziu" decât „niciodată"? Nu știu.

După primul mesaj, au venit, constant, și altele. Erau întotdeauna rânduri puține, o mulțumire, dorința de a auzi mai mult sau deloc dintr-un autor, o remarcă despre un autor sau despre o poezie sau despre o povestire sau despre un personaj dintr-un roman, o observație din închisoare. „În curte înfloresc forsițiile" sau „Îmi place că în vara asta sunt atât de multe furtuni" sau „Văd de la fereastră cum păsările se adună în stoluri să zboare spre sud" – adesea, relatările Hannei erau cele care mă făceau atent la existența forsițiilor, a furtunilor de vară sau a

păsărilor ce se adunau în stoluri. Observațiile ei despre literatură erau, de cele mai multe ori, uimitor de exacte. „Schnitzler latră, Stefan Zweig e un câine mort" sau „Lui Keller îi trebuie o femeie" sau „Poeziile lui Goethe sunt ca niște tablouașe în rame frumoase" sau „Cu siguranță Lenz scrie la mașina de scris". Pentru că Hanna nu știa nimic despre autori, își imagina că toți sunt contemporani, până când era contrazisă de evidență. Am fost uluit câtă literatură mai veche se poate citi într-adevăr de parcă ar fi actuală, iar cine nu are habar de istorie poate cu atât mai mult să vadă în modul de existență din timpurile trecute pur și simplu modul de existență al unor spații mai îndepărtate.

Nu i-am scris Hannei niciodată. Dar i-am citit mereu, fără întrerupere. Când am petrecut un an în America, i-am trimis casete de acolo. Dacă plecam în concediu sau aveam deosebit de mult de lucru, putea să dureze mai mult timp până să înregistrez caseta următoare; n-am fixat un ritm anume, ci îi trimiteam casetele câteodată săptămânal sau la paisprezece zile, iar alteori după trei sau patru săptămâni. Nu m-a preocupat deloc gândul că Hanna, pentru că acum știa să citească, nu mai avea nevoie de casetele mele. Putea să citească dacă voia. Să-i citesc pe casete era felul meu de a-i vorbi, de a sta de vorbă cu ea.

Am păstrat toate mesajele ei. Scrisul i se modifica. Mai întâi forța literele în aceeași direcție oblică și la înălțimea și lățimea corectă. După ce i-a reușit acest lucru, scrisul i-a devenit mai relaxat și mai sigur. Cursiv nu va fi niciodată. Dar câștiga ceva din frumusețea severă ce definește scrisul oamenilor bătrâni care au scris puțin în viață.

7

Nu m-am gândit pe atunci că într-o bună zi Hanna va fi eliberată. Schimbul de mesaje şi de casete era atât de firesc şi de familiar, Hanna îmi era, într-un fel, deopotrivă de aproape şi de departe, încât aş fi putut lăsa situaţia să continue aşa la nesfârşit. Era comod şi egoist, o ştiu.

Apoi a sosit o scrisoare de la directoarea închisorii.

„Sunteţi de mulţi ani în corespondenţă cu doamna Schmitz. Este singurul contact pe care doamna Schmitz îl are cu lumea din afară şi de aceea mă adresez dumneavoastră, deşi nu ştiu cât de strânsă e legătura, dacă îi sunteţi rudă sau prieten.

Anul viitor doamna Schmitz va face din nou o cerere de graţiere şi pornesc de la ideea că graţierea îi va fi acordată. Va fi apoi în scurt timp eliberată – după optsprezece ani de detenţie. Bineînţeles că îi putem face rost de locuinţă şi de lucru, respectiv că vom încerca; va fi mai greu cu locul de muncă la vârsta ei, chiar dacă este perfect sănătoasă şi dă dovadă de o deosebită îndemânare în atelierul nostru de croitorie. Dar decât să ne ocupăm noi de asta, este preferabil s-o facă rudele sau prietenii, s-o aibă în preajma lor, s-o îndrume şi s-o sprijine. Nu vă puteţi imagina cât de singur şi de neajutorat poţi fi afară, în libertate, după optsprezece ani de detenţie!

Doamna Schmitz n-are nevoie de mare ajutor şi se poate descurca şi singură. Ar fi de ajuns dacă i-aţi găsi o mică locuinţă şi ceva de lucru, dacă aţi vizita-o şi dacă în primele săptămâni şi luni aţi invita-o cu vreo ocazie, dacă v-aţi ocupa să afle despre activităţile sociale pe care le organizează parohia, universitatea populară, oficiul de sprijinire a familiei ş.a.m.d. În plus, nu este simplu, după optsprezece ani, să mergi prima dată în oraş, să faci cumpărături, să iei legătura cu autorităţile, să intri într-un restaurant. E mult mai uşor să fii însoţită.

Am remarcat că n-o vizitaţi pe doamna Schmitz. Dacă aţi fi făcut-o, nu v-aş fi scris, ci v-aş fi invitat să discutăm cu prilejul vreunei vizite. Aşa că nu există altă cale decât s-o vizitaţi înainte de eliberare. Vă rog, cu această ocazie, să mă căutaţi.“

Scrisoarea se încheia cu salutări cordiale, care n-aveau de-a face cu mine, ci se datorau faptului că problema era, pentru directoare, una de inimă. Auzisem despre ea; stabilimentul pe care-l conducea era deosebit, iar cuvântul ei avea greutate în problemele de reformă a executării sentinţelor. Mi-a plăcut scrisoarea ei.

Dar nu mi-a plăcut ceea ce mă aştepta. Bineînţeles că trebuia să mă ocup să-i găsesc Hannei de lucru şi o locuinţă şi am şi făcut-o. Nişte prieteni, în a căror casă exista o mică locuinţă separată, care nu era nici folosită, nici închiriată, erau dispuşi, pentru o chirie modică, s-o primească pe Hanna. Croitorul grec la care îmi transformam uneori hainele putea să-i dea Hannei de lucru; sora lui, care lucra cu el în croitorie, se întorsese în Grecia. Înainte ca Hanna

să aibă nevoie, m-am interesat de activităţile sociale şi instructive ale instituţiilor bisericeşti şi laice. Dar vizita la Hanna o tot amânam.

Tocmai datorită faptului că Hanna îmi era, într-un fel, deopotrivă de aproape şi de departe n-am vizitat-o. Aveam sentimentul că ea putea să fie pentru mine ceea ce era numai la o distanţă reală. Îmi era teamă că lumea minusculă, suavă, ocrotită a mesajelor şi a casetelor era prea iluzorie şi prea vulnerabilă ca să suporte apropierea reală. Cum ne-am fi putut întâlni, faţă în faţă, fără ca tot ceea ce se întâmplase între noi să nu iasă din nou la suprafaţă?

A trecut anul fără ca eu să mă fi dus la închisoare. De la directoarea închisorii n-am avut multă vreme nici o veste; scrisoarea prin care îi relatam situaţia locuinţei şi a locului de muncă ce o aşteptau pe Hanna rămăsese fără răspuns. Mai mult ca sigur, conta că va vorbi cu mine cu ocazia vizitei pe care i-o voi face Hannei. Dar eu nu numai că amânam această vizită, ci mă şi eschivam de la ea; directoarea nu avea de unde să ştie acest lucru. În cele din urmă, sosi şi decizia; Hanna fusese graţiată, iar directoarea m-a căutat la telefon. Acum aş putea, oare, veni? Hanna va ieşi peste o săptămână din puşcărie.

8

În duminica următoare m-am dus la ea. Era prima mea vizită într-o închisoare. Am fost controlat la intrare, iar pe parcurs mai multe uşi au fost descuiate şi încuiate. Dar clădirea era nouă şi luminoasă şi în zona din interior uşile stăteau deschise şi femeile se mişcau în libertate. La capătul coridorului, o altă uşă dădea în aer liber, spre o pajişte mică, plină de viaţă, cu pomi şi bănci. Am privit în jur, căutând-o. Gardiana care mă condusese îmi îndreptă atenţia spre o bancă din apropiere, la umbra unui castan.

Hanna? Femeia care şedea pe bancă era Hanna? Păr cărunt, o fizionomie cu cute verticale, adânci, pe frunte, pe obraji, în jurul gurii şi un corp greoi. Purta o rochie bleu, prea strâmtă, gata să-i plesnească pe piept, burtă şi coapse. Stătea cu mâinile în poală, ţinând în ele o carte. Nu citea. Pe deasupra ochelarilor de citit se uita la o femeie care arunca firimituri de pâine câtorva vrăbii. Apoi şi-a dat seama că era observată şi şi-a întors faţa spre mine.

I-am citit aşteptarea pe chip, iar când m-a recunoscut, am văzut-o luminându-se de bucurie, i-am văzut ochii pipăindu-mi faţa când m-am apropiat, căutându-mă, întrebându-mă, privind nesiguri şi dezarmaţi şi am observat că a pălit. Când am ajuns lângă ea, mi-a adresat un zâmbet obosit, plin de bunăvoinţă.

— Ai crescut, băiete.

M-am așezat lângă ea și mi-a luat mâna într-a ei.

Pe vremuri i-am iubit mai ales mirosul. Mirosea întotdeauna a proaspăt: a proaspăt spălată, sau a rufe proaspete, sau a sudoare proaspătă, sau a proaspăt iubită. Uneori se parfuma, nu știu cu ce parfum, dar și acest miros era, înainte de orice, proaspăt. Sub mirosurile proaspete, mai exista unul, o aromă întunecată, grea, aspră. Adesea am adulmecat-o ca un animal curios, începeam de la gât și umerii care miroseau a proaspăt spălat, îi sorbeam mirosul de sudoare proaspătă dintre sâni, care se amesteca la subsuori cu celălalt miros, găseam apoi această aromă grea, întunecată, împrejurul taliei și al pântecelui în stare aproape pură, iar între picioare cu o nuanță de fruct care mă excita, îi adulmecam coapsele și picioarele, coapsele pe care aroma grea se pierdea, genunchii, și ei cu mirosul suav de sudoare proaspătă, și tălpile picioarelor cu miros de săpun sau de piele sau de trudă. Spatele și brațele nu aveau vreun miros deosebit, nu miroseau a nimic și totuși miroseau a ea, iar în podul palmelor era aroma zilei și a muncii: cerneala tipografică de pe biletele de tramvai, metalul cleștelui, izul de ceapă sau de pește sau de grăsime prăjită sau de leșie de rufe sau arșița fierului de călcat. Dacă erau spălate, mâinile ei nu mai trădau nimic din aceste mirosuri. Dar săpunul doar înăbușea mirosurile, iar după un timp ele reveneau topite într-un miros unic, cel al zilei și al muncii, în mireasma zilei și a sfârșitului zilei de muncă, a serii și a întoarcerii acasă, a sentimentului de a fi acasă.

Ședeam lângă Hanna și miroseam o femeie bătrână. Nu știu de unde vine acest miros, pe care-l cunosc de la bunicile și de la mătușile bătrâne și care atârnă în căminele de bătrâni de pereții camerelor și ai coridoarelor ca un blestem. Hanna era prea tânără pentru el.

M-am apropiat de ea. Observasem că mai înainte o dezamăgisem și voiam să repar situația.

— Mă bucur că ieși.

— Da?

— Da; și mă bucur că vei sta aproape.

I-am povestit despre locuință și despre slujba pe care i-o găsisem, despre activitățile culturale și sociale din cartier, despre biblioteca publică.

— Citești mult?

— Merge. Dar e mai frumos să ți se citească. Mă privi. De-acum gata și cu asta, nu-i așa?

— De ce să fie gata? Dar nu mă vedeam nici înregistrând pentru ea pe casete, nici întâlnind-o să-i citesc. M-am bucurat și te-am admirat atât de mult că ai învățat să citești. Și ce scrisori frumoase mi-ai scris!

Era adevărat; o admirasem și mă bucurasem că putea să citească și că-mi scria. Dar îmi dădeam seama cât de firave erau admirația și bucuria mea, în comparație cu cât trebuie s-o fi costat pe Hanna să învețe să citească și să scrie, cât erau ele de meschine, dacă nu m-au putut determina nici măcar să-i răspund, s-o vizitez, să vorbesc cu ea. Îi dădusem Hannei o nișă mică, fără îndoială o nișă importantă pentru mine, care îmi dăruia ceva și pentru care eu făceam ceva, dar nu un loc în viața mea.

Dar de ce ar fi trebuit să-i dăruiesc un loc în viața mea? M-am revoltat împotriva conștiinței

încărcate pe care am avut-o la gândul de a o fi redus pe ea la o nișă.

— Nu te-ai gândit de fapt niciodată, înainte de proces, la lucrurile despre care s-a vorbit acolo? Vreau să spun, nu te-ai gândit niciodată la ele când eram împreună, când îți citeam?

— Te preocupă asta așa de tare? Dar nu așteptă răspunsul. Am avut întotdeauna sentimentul că oricum nu mă înțelege nimeni, că nimeni nu știe cine sunt, de ce și ce m-a adus la asta. Și, vezi tu, când nimeni nu te înțelege, atunci nici nu-ți poate cere nimeni socoteală. Nici măcar tribunalul nu-mi putea cere socoteală. Dar morții pot. Ei înțeleg. De aceea, nici măcar nu a fost nevoie să fie prezenți, dar dacă au fost de față, au înțeles nespus de bine. Aici, în închisoare, au fost de multe ori la mine. Veneau în fiecare noapte, fie că voiam sau nu. Înainte de proces, dacă voiau să vină, îi mai puteam alunga.

Așteptă să spun ceva, dar nu-mi veni nimic în minte. Aș fi putut să-i spun că eu nu puteam să alung nimic. Dar nu era adevărat; alungi pe cineva și dacă îl așezi într-o nișă.

— Ești căsătorit?

— Am fost. Eu și Gertrud suntem de mulți ani despărțiți, iar fata noastră e într-un internat; sper să nu rămână acolo în ultimii ani de școală și să vrea să stea cu mine.

Acum așteptam ca ea să-mi spună sau să mă întrebe ceva. Dar ea tăcu.

— Vin să te iau săptămâna viitoare, da?

— Da.

— Pe tăcute sau poate fi și un pic mai vesel?

— Pe tăcute.

— Bine, vin să te iau pe tăcute, fără muzică şi şampanie.

M-am ridicat, s-a ridicat şi ea. Ne-am privit lung. S-a auzit de două ori soneria; celelalte femei intraseră deja în clădire. Ochii ei îmi pipăiră din nou chipul. Am luat-o în braţe, dar n-a părut să-i facă plăcere.

— Rămâi cu bine, băiete.

— Şi tu la fel.

Aşa ne-am luat rămas-bun, înainte de a ne despărţi în clădire.

9

În săptămâna următoare am fost foarte ocupat. Nu mai știu dacă eram în criză de timp datorită referatului la care lucram sau mă puneam singur în priză, lucrând și forțând cu orice preț succesul.

Ideea cu care-mi începusem lucrul la referat nu făcea două parale. Când am început s-o reiau, acolo unde mă așteptam să găsesc sens și conformitate cu regula mă izbeam de excepție după excepție. În loc să mă împac cu situația, am căutat mai departe, hăituit, îndârjit, înfricoșat, de parcă ideea mea despre realitate anula adevărul, și eram în stare să răstălmăcesc faptele, să le umflu sau să le minimalizez. Am intrat într-o ciudată stare de neliniște, de fapt, dacă mă culcam târziu adormeam, dar după câteva ore eram din nou treaz și, neavând altă soluție, mă hotăram să mă scol și să citesc mai departe sau să scriu.

Am rezolvat și ceea ce era de pregătit în vederea eliberării. Am aranjat locuința Hannei cu mobile de la magazinul Ikea și cu câteva piese vechi, l-am anunțat pe croitorul grec de venirea ei și am adus la zi informațiile despre activitățile sociale și instructive. Am cumpărat provizii, am așezat cărți pe rafturi, am agățat tablouri. Am tocmit un grădinar care a aranjat grădinița ce înconjura terasa din fața camerei de zi. Toate

acestea le-am făcut într-o ciudată stare de hăituială și încrâncenare; totul era prea mult pentru mine.

Dar îmi era tocmai de ajuns ca să nu mă gândesc la vizita făcută Hannei. Doar uneori, când conduceam mașina, sau când ședeam obosit la masa de scris, sau zăceam treaz în pat, sau când mă aflam în locuința Hannei, gândul la ea și amintirea mă copleșeau. O vedeam pe bancă, cu privirea îndreptată spre mine, o vedeam la bazinul de înot, cu obrazul întors spre mine și aveam din nou senzația că o trădasem și că mă făcusem vinovat față de ea. Și din nou mă revoltam împotriva acestui gând și o acuzam, găsind că felul în care se scuturase de vină era ieftin și la îndemână. Să le îngădui doar morților să te tragă la răspundere, să reduci vina și pedeapsa doar la somn prost și la vise urâte – dar cei vii unde rămân? Dar eu nu mă refeream, de fapt, la cei vii, ci mă gândeam la mine. N-ar fi trebuit s-o trag și eu la răspundere? Cu mine cum rămânea?

În după-amiaza de dinainte de a merge s-o iau, am sunat la închisoare. Am vorbit mai întâi cu directoarea.

— Sunt cam nervoasă. Știți, în mod normal, nimeni nu este eliberat după o detenție atât de lungă fără să fi petrecut măcar câteva ore, sau chiar zile, afară. Doamna Schmitz a refuzat acest lucru. N-o să-i fie ușor mâine.

Mi s-a făcut apoi legătura cu Hanna.

— Gândește-te ce vrei să facem mâine. Dacă vrei să te duc direct acasă la tine sau să mergem întâi la pădure sau la râu.

— O să mă gândesc. Ai rămas același, îți place la fel de mult să faci planuri, nu-i așa?

M-am supărat. Mă supăra și când femeile îmi spuneau uneori că nu sunt destul de spontan, că îmi merge prea mult capul, în loc să reacționez cum îmi vine, din instinct.

Ea simți supărarea din tăcerea mea și râse.

— Nu te supăra, băiete, n-am spus-o cu răutate.

În Hanna de pe bancă întâlnisem o femeie bătrână. Arăta ca o femeie bătrână și mirosea ca o femeie bătrână. Vocea ei n-o luasem deloc în seamă. Vocea ei rămăsese foarte tânără.

10

A doua zi Hanna era moartă. Se spânzurase în zorii zilei.

De îndată ce am sosit, am fost condus la directoare. O vedeam pentru prima dată, o femeie mică, subțire, cu păr blond închis și ochelari. Părea neînsemnată până începu să vorbească, cu forță și căldură, cu privirea severă și mișcări energice din mâini și din brațe. M-a întrebat de convorbirea telefonică din ultima seară și de întâlnirea de acum o săptămână. Dacă am bănuit ceva, dacă aveam vreo temere. Am negat. Nu aveam nici un motiv de bănuială sau de temere, pe care aș fi putut să-l minimalizez.

— De unde vă cunoșteați?

— Am locuit în apropiere. Mă privea întrebătoare și mi-am dat seama că trebuia să spun mai mult. Am locuit în apropiere, ne-am cunoscut și ne-am împrietenit. Ca student, am fost prezent la procesul în care a fost condamnată.

— De ce i-ați trimis doamnei Schmitz casete?

Am tăcut.

— Ați știut că era analfabetă, nu-i așa? De unde ați știut?

Am ridicat din umeri. Nu vedeam de ce ar interesa-o povestea Hannei și a mea. Lacrimile îmi apăsau gâtul și pieptul și mi-era teamă că nu pot vorbi. Nu voiam să plâng în fața ei.

Ea și-a dat foarte bine seama ce se întâmpla cu mine.

— Veniți cu mine, vă arăt celula doamnei Schmitz.

O luă înaintea mea, întorcându-se însă mereu pentru a-mi arăta sau pentru a-mi explica ceva. Aici avusese loc un atentat al teroriștilor, aici este atelierul de croitorie în care a lucrat Hanna, aici a făcut Hanna o dată grevă, până când a fost ajustat bugetul aferent bibliotecii. În fața celulei se opri.

— Doamna Schmitz nu a împachetat. Celula este așa cum a lăsat-o.

Pat, dulap, masă și scaun, pe perete, deasupra mesei, un raft, iar în colț, după ușă, o chiuvetă și closetul. În loc de fereastră, cărămizi de sticlă. Masa era goală. Pe raft se aflau cărți, un ceas deșteptător, un urs de stofă, două pahare, cafea solubilă, cutii de tablă pentru ceai, casetofonul și pe două rafturi scunde casetele înregistrate de mine.

— Nu sunt toate. Directoarea îmi urmărise privirea. Doamna Schmitz a împrumutat mereu unele casete Serviciului pentru ajutorarea deținuților orbi.

M-am apropiat de raft. Primo Levi, Elie Wiesel, Tadeusz Borowski, Jean Améry – literatura victimelor, alături de însemnările autobiografice ale lui Rudolf Höss, raportul elaborat de Hannah Arendt despre Eichmann la Ierusalim și literatură științifică despre lagărele de concentrare.

— A citit Hanna toate astea?

— În tot cazul, s-a gândit când a comandat cărțile. Acum câțiva ani a trebuit să-i fac rost de o bibliografie generală despre lagărele de concentrare, iar acum un an sau doi m-a rugat să mă interesez de cărți despre femei din lagăre, prizoniere și gardiene. Am scris la Institutul de

Istorie Contemporană și am primit o bibliografie specială corespunzătoare. După ce a învățat să citească, doamna Schmitz a început imediat să citească despre lagărele de concentrare.

Deasupra patului atârnau multe poze mici și notițe. Am îngenuncheat pe pat și am citit. Erau citate, poezii, mici anunțuri și rețete de mâncăruri, pe care Hanna le-a notat, sau poze din ziare și reviste, pe care le decupase. „Primăvara-și lasă panglica albastră să fluture iar în văzduh", „Umbra norilor planează peste câmpii" – poeziile erau pline de bucuria naturii și de nostalgie, iar micile imagini înfățișau păduri luminoase de primăvară, pajiști pestrițe, înflorite, frunziș de toamnă și copaci singuratici, o salcie lângă un râu, un cireș plin de fructe roșii, coapte, un castan tomnatic, arzând în galben și portocaliu. O fotografie de ziar prezenta un bărbat mai bătrân și unul tânăr, în costume închise, care își dădeau mâna, iar în cel mai tânăr, care se înclina în fața celui mai bătrân, m-am recunoscut pe mine. Îmi luasem bacalaureatul și primeam de la directorul școlii un premiu. Asta se întâmpla cu mult timp după ce Hanna părăsise orașul. Se abonase, ea care nu citea, la ziarul local în care apăruse fotografia? În orice caz, a fost nevoie de ceva efort ca să afle de fotografie și s-o primească. O avusese la ea în timpul procesului? Mi-am simțit din nou lacrimile năvălindu-mi în piept și în gât.

— Cu dumneavoastră a învățat să citească. Și-a împrumutat de la bibliotecă cărțile înregistrate pe casete și a urmărit cuvânt cu cuvânt, frază cu frază ceea ce auzea. Casetofonul nu a rezistat la nenumăratele opriri, rulări și derulări ale casetelor, se strica mereu, trebuia mereu

reparat şi, deoarece pentru asta era nevoie de aprobări, am aflat, în sfârşit, ce făcea doamna Schmitz. La început n-a vrut să spună, dar când a început să şi scrie, rugându-mă să-i fac rost de o carte de caligrafie, n-a mai încercat să se ascundă. Era pur şi simplu mândră că a reuşit şi voia să-şi împărtăşească bucuria.

În timp ce vorbea, am îngenuncheat din nou cu privirea aţintită spre fotografii şi notiţe, luptându-mă să-mi înving lacrimile. Când m-am întors şi m-am aşezat pe pat, ea spuse:

— A sperat atât de mult să-i scrieţi. Nu primea poştă decât de la dumneavoastră, iar când era împărţită poşta şi întreba „Nici o scrisoare pentru mine?" nu se gândea la pachetelul în care veneau casetele. De ce nu i-aţi scris niciodată?

Am tăcut din nou. N-aş fi putut vorbi, ci doar să bâigui ceva şi să plâng.

Ea se apropie de raft, apucă o cutie de ceai, se aşeză lângă mine şi scoase din buzunarul costumului o foaie împăturită.

— Mi-a lăsat o scrisoare, un fel de testament. Vă citesc ceea ce se referă la dumneavoastră. Despături foaia de hârtie. „În cutia de ceai violetă mai sunt bani. Daţi-i lui Michael Berg; împreună cu cele 7.000 de mărci care se află la bancă, să-i dea fiicei care a supravieţuit împreună cu mama ei incendiului din biserică. Şi să hotărască ea ce va face cu ei. Şi lui spuneţi-i că-l salut."

Aşadar, mie nu-mi lăsase nici un rând. Voia să mă rănească? Voia să mă pedepsească? Ori sufletul ei era atât de obosit, încât nu mai putea face şi scrie decât strictul necesar?

— Cum a fost în toţi aceşti ani – am aşteptat până ce am putut să continui iar – şi cum a fost în ultimele zile?

— Mulți ani a trăit aici ca într-o mânăstire. De parcă s-ar fi retras de bunăvoie în acest loc, de parcă s-ar fi supus de bunăvoie ordinii de aici, de parcă munca de aici, monotonă într-o oarecare măsură, ar fi fost un fel de meditație. Față de celelalte femei, de al căror foarte mare respect se bucura, era amabilă, dar distantă. Mai mult, avea autoritate, i se cerea sfatul când existau probleme, iar când se implica într-o dispută, hotărârea pe care o lua ea era acceptată. De câțiva ani însă devenise indiferentă. Înainte a fost întotdeauna atentă cu ea, la conformația ei puternică era totuși zveltă și de o curățenie și îngrijire excesive. În ultimul timp a început să mănânce mult, să se spele rar, se îngrășase și mirosea. Nu părea nefericită sau nemulțumită din acest motiv. De parcă retragerea în mânăstire nu-i era de ajuns, de parcă și aici ar fi fost prea multă zarvă și veselie și trebuia să se retragă și mai departe, într-o chilie singuratică, în care nu te vede nimeni și unde înfățișarea, îmbrăcămintea și mirosul nu mai au nici o importanță. Nu, nu-i bine spus că se delăsase. Ea și-a definit încă o dată locul destinat ei, dar care pe celelalte femei nu le-a mai impresionat.

— Dar în ultimele zile?

— A fost ca întotdeauna.

— Pot s-o văd?

Ea aprobă din cap, dar rămase așezată.

— Poate să-i devină cuiva lumea, în ani de singurătate, atât de insuportabilă? Decât să plece din mânăstire, din sihăstrie, decât să se întoarcă în lume, mai bine să se sinucidă? Se întoarse spre mine. Doamna Schmitz n-a scris de ce s-a sinucis. Iar dumneavoastră nu spuneți ce relație ați avut cu ea, și poate ce a făcut ca

doamna Schmitz să se sinucidă în noaptea premergătoare zilei în care urma să veniți s-o luați. Împături hârtia, o bagă în buzunar, se ridică și își netezi fusta. Știți, pe mine moartea ei mă afectează și în acest moment sunt furioasă atât pe doamna Schmitz, cât și pe dumneavoastră. Dar să mergem.

Porni iar înaintea mea, de data asta fără nici un cuvânt. Hanna zăcea într-o mică încăpere din cadrul infirmeriei. Era doar atâta loc cât să putem păși între perete și targă. Directoarea ridică cearceaful.

Capul Hannei era legat cu o fașă pe sub bărbie, pentru a-i ține maxilarul strâns până la instalarea rigidității. Expresia ei nu era nici prea împăcată, nici prea chinuită. Arăta țeapănă și lipsită de viață. Privind-o însă îndelung, părea că din chipul ei mort se ridică cel viu, din cel bătrân, chipul ei tânăr. Tot așa trebuie să li se întâmple, m-am gândit, și cuplurilor care sunt împreună de o viață; pentru ea, în bărbatul bătrân rămâne cel tânăr, iar pentru el, frumusețea, grația și farmecul femeii tinere în cea îmbătrânită. De ce această aparență nu mi-a sărit în ochi cu o săptămână mai înainte?

Nu trebuia să plâng. Când, după un timp, directoarea m-a privit întrebătoare, am încuviințat din cap, iar ea a acoperit din nou fața Hannei cu cearceaful.

11

S-a făcut toamnă până am reușit să duc la îndeplinire misiunea cu care mă însărcinase Hanna. Fiica trăia la New York și m-am folosit de prilejul unei conferințe la Boston pentru a-i duce banii: un cec cu valoarea sumei din carnetul de economii și cutia de ceai cu banii în numerar. I-am scris, prezentându-mă ca istoric în drept, amintind de proces și spunându-i că i-aș fi recunoscător dacă m-ar putea primi. M-a invitat la ceai.

Am plecat de la Boston la New York cu trenul. Pădurile străluceau în culori cafenii, galbene, portocalii, roșu-brun și brun-roșiatic și în roșul aprins, ca flacăra, al pădurilor de arțar. Mi-au venit în minte imaginile de toamnă din celula Hannei. Când, obosit de legănatul roților trenului, am ațipit, m-am visat cu Hanna într-o casă de pe colinele împestrițate de culorile toamnei, printre care trecea trenul. Hanna era mai bătrână decât atunci când o cunoscusem și mai tânără decât atunci când am reîntâlnit-o, mai bătrână decât mine, mai frumoasă decât înainte, odată cu vârsta mai degajată și mai liberă în mișcări și mai mulțumită de trupul ei. Am văzut-o coborând din mașină și luând în mână pungile cu cumpărături, am văzut-o trecând prin grădină și îndreptându-se spre casă, am văzut-o lăsând jos pungile și urcând scara înaintea mea. Dorul de Hanna deveni atât de

puternic, încât mă durea. M-am apărat de acest dor, i-am ținut piept, spunându-mi că e cu totul pe alături de realitatea mea și a Hannei, de realitatea vârstei noastre, de condițiile noastre de viață. Cum putea Hanna, care nu vorbea engleza, să trăiască în America? Și nu știa nici să șofeze.

M-am trezit și mi-am dat din nou seama că Hanna era moartă. Mi-am dat seama că dorul se agăța de ea, fără să fie, de fapt, vorba de ea. Era dorul de casă.

Fiica locuia la New York, pe o mică stradă lângă Central Park. Strada era străjuită pe ambele părți de case vechi din gresie, ale căror scări ce conduceau la primul etaj erau din aceeași gresie întunecată. Acest lucru crea o impresie severă, casă lângă casă, cu fațadele aproape identice, scară după scară și copaci, plantați nu demult, la intervale egale, cu frunze galbene și puține pe ramurile subțiri.

Fiica servi ceaiul în fața ferestrelor mari, cu vedere spre grădinițele din spate, ici, colo verzi sau colorate, iar pe alocuri, pline de vechituri. După ce ne-am așezat, ne-am turnat ceaiul în cești și am amestecat zahărul, fiica schimbă limba engleză, cu care mă întâmpinase, cu germana:

— Ce vă aduce la mine?

Mă întrebase nici prea amabil, dar nici lipsită de amabilitate; tonul era de o perfectă neutralitate. Totul la ea părea obiectiv, ținuta, gesturile, îmbrăcămintea. Obrazul ei era, în mod ciudat, fără vârstă. Așa arată chipurile care au suportat operații estetice. Dar poate că rigiditatea se datora și durerii timpurii – mă străduiam zadarnic să-mi amintesc chipul ei din timpul procesului.

I-am povestit despre moartea Hannei și despre misiunea pe care mi-o încredințase.

— De ce eu?

— Pentru că sunteți singura supraviețuitoare, bănuiesc.

— Și ce să fac cu banii?

— Orice credeți că are sens.

— Și să-i acord astfel doamnei Schmitz iertarea păcatelor?

Am avut impulsul s-o apăr, dar Hanna pretindea într-adevăr mult. Anii de pușcărie nu trebuiau să însemne doar ispășire; Hanna voia să le dea un sens și voia ca acest sens să fie confirmat. I-am spus-o.

Ea clătină din cap. N-am priceput dacă gestul însemna că respinge explicația mea sau că-i refuza Hannei favoarea.

— Nu-i puteți face favoarea asta, fără iertarea păcatelor?

Ea râse.

— O placeți, nu-i așa? Cum a fost, de fapt, relația dintre ea și dumneavoastră?

Am ezitat un moment.

— Am fost cel care îi citea. Totul a început când eu aveam cincisprezece ani și a continuat când ea se afla în pușcărie.

— Cum ați...

— I-am trimis casete. Doamna Schmitz a fost aproape întreaga ei viață analfabetă; abia în închisoare a învățat să scrie și să citească.

— De ce ați făcut toate astea?

— Am avut o relație cu ea, când aveam cincisprezece ani.

— Vreți să spuneți că v-ați culcat cu ea?

— Da.

— Ce brutală a fost femeia asta! Și cum ați putut trece peste faptul că aveați doar cincisprezece ani și ea... Nu, ați spus-o singur, ați început din nou să-i citiți când era în pușcărie. V-ați căsătorit vreodată?

Am încuviințat.

— Și căsnicia a fost scurtă și nefericită, și nu v-ați mai recăsătorit, iar copilul, dacă există vreunul, este la internat.

— Asta-i valabil pentru mii de oameni; pentru asta nu era nevoie de nici o doamnă Schmitz.

— Ați avut vreodată senzația, dacă ați avut relații cu ea în ultimii ani, că știa ce v-a făcut?

Am ridicat din umeri.

— În tot cazul a știut ce a făcut altora în lagăr și în timpul marșului. Nu numai că mi-a spus-o, dar s-a și preocupat intens de asta în ultimii ani de detenție.

I-am relatat ce îmi povestise directoarea închisorii.

Ea se ridică, plimbându-se în sus și în jos, cu pași mari, prin încăpere.

— Despre câți bani e vorba?

M-am dus în hol, la cuier, unde-mi lăsasem servieta și m-am întors cu cecul și cutia de ceai.

— Aici.

Se uită la cec și-l puse pe masă. Deschise cutia, o goli, o închise din nou, ținând-o în mână, cu privirea ațintită asupra ei.

— Am avut, când eram fetiță, o cutie de ceai din tablă pentru comorile mele. Nu una ca asta, deși cutii se găseau și pe atunci, ci una cu litere chirilice și nu cu un capac pe care să-l apeși înăuntru, ci cu unul care se punea deasupra cutiei. Am luat-o cu mine în lagăr, unde mi-a fost furată într-o bună zi.

— Ce era înăuntru?

— Ce putea să fie? O buclă din blana cățelului nostru, bilete de intrare la operă, unde fusesem împreună cu tata, un inel, câștigat undeva sau găsit într-un pachet – cutia nu mi-a fost furată din pricina conținutului ei. Cutia și ceea ce puteai face cu ea erau un lucru de preț în lagăr. Așează cutia peste cec. Aveți vreo propunere pentru întrebuințarea banilor? Să fie folosiți pentru vreun scop care să aibă vreo legătură cu Holocaustul mi s-ar părea într-adevăr ca o iertare a păcatelor, pe care nu pot și nici nu vreau să i-o acord.

— Pentru analfabeții care vor să învețe să scrie și să citească. Există cu siguranță fundații de folos obștesc, organizații, societăți cărora li s-ar putea da banii.

— Sigur că există.

Se gândea.

— Poate există și organizații evreiești corespunzătoare?

— Puteți fi sigur, dacă există organizații pentru vreun scop oarecare, există cu siguranță și organizații evreiești în acel scop. În tot cazul, analfabetismul nu este tocmai o problemă evreiască.

Împinse spre mine cecul și banii.

— Să facem așa. Vă interesați ce fel de organizații evreiești corespunzătoare există aici sau în Germania și virați banii în contul organizației care vi se pare mai convingătoare. Puteți chiar – și râse –, dacă favoarea este atât de importantă, să virați banii în numele Hannei Schmitz.

Luă din nou în mână cutia de ceai.

— Eu păstrez cutia.

12

De la cele întâmplate, au trecut între timp zece ani. În primii ani după moartea Hannei m-au chinuit vechile întrebări, dacă m-am lepădat de ea şi dacă am trădat-o, dacă i-am rămas dator cu ceva, dacă m-am făcut vinovat că am iubit-o şi cum aş putea să scap, ce ar fi trebuit să fac să mă desprind de ea. Uneori m-am întrebat dacă sunt răspunzător de moartea ei. Iar alteori am fost furios pe ea şi pe ceea ce mi-a făcut. Până când furia devenea neputincioasă şi întrebările lipsite de însemnătate. Ce am făcut sau ce nu am făcut eu şi ce mi-a făcut ea mie devenise de-acum chiar viaţa mea.

Hotărârea de a scrie povestea Hannei şi a mea am luat-o curând după moartea ei. De atunci povestea noastră s-a scris de multe ori în mintea mea, mereu puţin altfel, mereu cu noi imagini, frânturi de fapte şi de gânduri. Aşa că mai există multe altele pe lângă versiunea scrisă. Garanţia că versiunea scrisă este cea reală stă în faptul că am scris-o, iar celelalte au rămas nescrise. Versiunea scrisă s-a lăsat scrisă, iar celelalte nu.

La început, am vrut să scriu povestea noastră ca să mă eliberez de ea. Dar amintirile nu s-au urnit. Apoi am simţit cum povestea noastră îmi scăpa şi am vrut s-o rechem scriind-o, dar nici pentru asta n-am putut ademeni amintirea. De

câțiva ani am lăsat povestea noastră în voia ei. Am făcut pace cu ea. Iar ea s-a întors la mine, detaliu cu detaliu, într-o formă rotundă, încheiată și desăvârșită, care nu mă mai întristează. Ce poveste tristă, îmi spuneam adesea, gândindu-mă la ea. Nu că aș gândi acum că a fost una fericită. Cred însă că e așa cum trebuie să fie și că, în raport cu acest lucru, întrebarea dacă a fost tristă sau fericită nu are nici o însemnătate.

Așa gândesc atunci când mă gândesc la ea. Însă când sunt mâhnit, reînvie iar în mine vechile răni, când mă simt vinovat, e din nou prezent sentimentul de vinovăţie de pe vremuri, iar în nostalgiile și în dorul de casă de azi simt nostalgia și dorul de atunci. Straturile vieţii noastre se întrepătrund, zac atât de strâns lipite laolaltă, încât în cele ce ni se întâmplă mai târziu întâlnim mereu întâmplările de demult, nu ca pe ceva clasat, cu care am încheiat socotelile, ci actuale și palpitând de viață. Înțeleg acest lucru. Cu toate acestea, cred uneori că e greu de suportat. Poate că am scris totuși povestea noastră pentru că voiam să mă eliberez de ea, chiar dacă nu sunt în stare.

Banii Hannei i-am virat în numele ei, curând după întoarcerea mea de la New York, către Jewish League Against Illiteracy. Am primit o scurtă scrisoare compusă la computer, în care Jewish League îi mulțumește Ms. Hanna Schmitz pentru donație. Cu scrisoarea în buzunar, m-am dus la cimitir, la mormântul Hannei. A fost prima și unica oară când m-am dus la mormântul ei.

Top 10+

POLIROM

Cititorul este tulburătoarea poveste a unei iubiri neobişnuite, dintre un adolescent şi o femeie cu douăzeci de ani mai în vârstă. Povestea lor se întrerupe, dar se reia neaşteptat după câţiva ani, când tânărul, acum student, îşi regăseşte iubita de altădată judecată pentru faptele comise pe vremea când era supraveghetoare într-un lagăr SS din apropierea Cracoviei.

Romanul a inspirat o ecranizare de succes (cu Ralph Fiennes şi Kate Winslet în rolurile principale), care a fost de cinci ori nominalizată la Oscar şi la Premiile Bafta şi a câştigat un Glob de Aur.

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-1913-9

9 789734 619139

www.polirom.ro